

СВЕДОЧАНСТВА ОТПОРА ВЛАДАВИНИ АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА 1903. ГОДИНЕ У БЕОГРАДУ

Борба преко штампе

Последњи изданац династије Обреновића, краљ Александар Обреновић ушао је у 1903, за њега кобну годину, са жестином апсолутног господара, спреман да уништи последње остатке отпора опозиционих странака и јавног мњења. Он није слутио да ће му у борби против властитог народа ова година бити последња на власти и у животу. Сматрао се о десетогодишњици самоволне аутократске владавине владарем неограничених моћи и могућности.

Тадашња српска влада, састављена од послушних официра и дворских политичара, отпадника разних странака прикључених краљевској камарили, на челу са генералом Цинцар-Марковићем, била је слепо оруђе у Александровим рукама. Помоћу ње он је намеравао да укине оне уставне и законске одредбе из 1901. године којим је гарантовао извесна политичка права грађана у данима када је, због своје злосретне женидбе, био присиљен да затражи подршку представника опозиционих странака.

Већ првих дана 1903. године, 3. јануара, Александар је издао указ о превременом закључењу заседања Народне скупштине. Имао је у плану да новим изборима, на којима више не би био примењиван закон о тајном гласању, створи скупштинску већину од режимских посланика, окупљених у једној само њему оданој краљевској такозваној четвртој¹ странци. Својој околини дао је до знања да ће променити Устав који је „даривао“ народу 1901. године, и „сувише слободоумне“ законе из тог

уставног периода како би онемогућио „деструктивни“ рад опозиције.

После затварања Народне скупштине, опозиционим странкама преостала је још само штампа за вођење јавне борбе. Њу су све страначке формације користиле до крајњих граница. Она је у рукама великих странака представљала приличну снагу. Иако није била, и неће бити, довољна за обарање постојећег насилничког режима, имала је утицаја на народ, распиривала је народно незадовољство, откривајући и осуђујући намере и поступке владајућих кругова. Властодршци су је зато спутавали, обуздавали бесомучним забранама и запленама нережимских листова.

С обзиром на то да је постојећи Закон о штампи² гарантовао права разложног критиковања владе, незаконити поступци политичких органа власти наилазили су врло често на судске препреке. Судови су у већини случајева поништавали недовољно оправдане и непотпуно образлагане одлуке полиције. Они су одбацивали више пута чак и полицијска решења која су уследила после очигледних штампарских преступа. Њихова пресуда се заснивала не само на позитивним законима већ и на демократским убеђењима већине тадашњих судија, захваћених општим незадовољством и прожетих духом отпора. Зато су носиоци врховне власти у борби против опозиционих листова прибегавали и мерама насиља против судских колегијума решењима о премештају и пензионисању многих судија.

Борба вођена на ступцима новина достигала је кулминацију у првим ме-

сецима 1903. године. У сваком броју сваког нережимског гласила налазио се по неки напис, чланак или белешка, директно уперен против носилаца власти. Готово није било дана да полиција није забранила растурање по неког листа; врло често по два, три и више листова. Да су размере сукоба између народа и режима преко штампе биле замашне, можемо још и данас видети по архивским документима.

Сачувани свежњи политичких досијеа Управе града и Варошког суда Београда из тог времена испуњени су углавном актима о штампарским преступима. Стотине и стотине докумената са приложеним запленим примерцима листава, од којих неки представљају за нас већ раритете, па и уникате, садрже само оптужбе: с једне стране против државних управљача, с друге стране против уредника листава. Велике речи написане са страшћу и горчином говоре о дубини незадовољства људи који су их објавили и инспирисали у судбоносним тренуцима, чије ће се последице осећати годинама и деценијама. Поништаване одлуке полицијских органа од стране судских сведоче о немоћи једног већ истрошеног, застарелог ненародног режима, који доживљава своје последње месеце и дане.

За упознавање читаоца са карактеристичним детаљима драматичне прошлости предака у последњој години владавине последњег краља из династије Обреновића, а и као прилог историјској науци, објавићемо овде одломке из најбројнијих и најречитијих досада непознатих, непрегледаних и непроучених докумената тог периода, чуваних у Историјском архиву нашег града.

Београд је тада био пун листава. Режимске — *Слога*, *Мале новине*, *Вечерње новости*, *Двадесети век* — народ је презирао и са гунђањем читао. Страначке и информативне са опозиционим чланцима — *Одјек*, *Уставна Србија*, *Српска застава*, *Народни лист*, *Дневни*

лист, *Мали журнал*, *Трговински гласник*, *Занатлиски савез*, *Штампа*, *Ново време*, *Радничке новине* — тражио је и нудио. У њима су биле речи које су га гушиле и заносиле, мучиле и одушевљавале. Жигосале су самовољна дела и још самовољније планове господара, указивале на потребе спасавања народа.

Од радикалних листава најрадикалнији је био орган самосталних радикала *Одјек*. Његово растурање је полиција најчешће забрањивала. У њему налазимо одиста веома оштре, али и аналитички продубљене чланке.

Први број *Одјека* 1903. године, на пример, заплениен због уводног чланка „Србија пред новом годином“ у којем се критикују чланови марионетске Александрове владе, казује да су то „већином слаби, неизграђени и неауторитетни политичари, рђаве ресорне снаге, трошњи и наједени карактери“, да се не може очекивати добро од „овог збуњеног и преплашеног кабинета, који нити има услова за уставни живот, нити одважности за отворену неуставност“ . . .³

О оштрини *Одјековић* написа и благонаклоности судова уверава се читалац кад чита чланке „Пуна власт“ и „Три жеље“, у којима се полемише са владиним листом *Слога*.⁴ Реагујући на тражење *Слоге* да се владоцу обезбеди пуну власт мисли, јер: „Има пуна власт изразима: „Не значи ли то безгранична, апсолутна власт над свим и свачим: над законима, над уставом, над имањем, над животом, над чашћу свију и свакога?“, па тражи да *Слога* прецизира на какву пуну власт мисли, јер: „Има пуна власт Ивана Грозног, Лудевика IV-ог, Наполеона I-ог и др.“ . . . „Или може бити њени погледи иду још дубље у средњи век . . . у земље азијских султана, или у времена римских Нерона и Калигула, сиракузанског Дионисија, персијског Камбиза? . . .“ На *Слогине* жеље да Срби буду јединствени у сваком погледу *Одјек* одвраћа: не ће ли доћи дан када ће *Слога* „у име среће Србијине“ да зажели „по примеру из старог Рима, да сви Срби имају једну једину главу. Јер, кад се може тражити да сви Срби имају једне исте жеље и једне исте политичке погледе, зашто се не би пожелело да

Сл. 1 — Заплениени број *Одјека* са уводником „Патриотски удари“. Историјски архив Београда.

имају једну исту главу! Ала би то, у извесним часовима неодољивих прохтева било тако добро, да се Срби једном за свагда најбоље умире!“

Полицијска управа града је нашла да се овим изразима вређа „част и карактер“ краља Александра, што је било кажњиво по чл. 21 Закона о штампи.⁵ Међутим, Првостепени суд је сматрао да ту нема увреде за краља јер се његово име не помиње „нити се износе његове радње, из којих би се суд могао уверити да се написи на њ односе“. По судском решењу, којим је поништена одлука о заплени, у овој полемици *Одјековој* са *Слогом* нема „ни увредљиве алузије“ на краља јер *Слога* „може да пише у име владе, а не у име“ краља. Иако је Управа града у својој жалби са бесом износила: „Кад би се за појам увреде увек тражило да име увређене личности буде увек изриком поменуто, онда би огроман број ових криваца остајао некажњен а тиме би и сам закон био изигран“, Касациони суд је потврдио решење Првостепеног суда, налазећи да је засновано на Закону.⁶

Упркос неповољним судским решењима, полиција је настављала са запленама. На месту забрањених чланака уредништво *Одјека* је обично у другом издању штампало алегоричне антирежимске написе, најчешће познату песму Јована Јовановића Змаја „Неком краљу. Кад се рат спремао“, где су краљу упућени и ови стихови.⁷

„Шта су пушке, шта су мачи,
Ако немаш снага јачи!
Шта ће топић, тај сиром,
Ако немаш муже, грома
Да загрме бојним пољем
А то ј' народ задовољен
.....
Задовољен народ води,
Ојачај га у слободи
.....

Учестале заплене, иако су одлуке полиције после судови поништавали, изазивале су револт. *Одјек* је сматрао да опозициона штампа упркос своје оштрине још увек није довољно оштра с обзиром на ситуацију, када владина штампа „једновремено игра три ружне улоге: агента изазивача, непоштеног ту-

жиоца и лажног сведока“.⁸ Судска решења о поништавању полицијских одлука узимана су као доказ да је *Одјеково* „писање потпуно у границама закона и да су забране полицијско дело самовоље.“⁹ Зато, на пример, у протестном уводном чланку о положају штампе „Правитељствена штампа“ на адресу председника владе генерала Цинцар-Марковића упућују се, између осталих, ове инкриминисане речи: „Скоро двадесет пута је ваш представник полицијске власти у престоници, недоучени гимназиста г. Маршићанин, забранио наш лист, и ниједна, разумете г. ђенерале, ниједна једина забрана није оснажена од земаљских судова, чувара законитости. Па ко је овде у границама закона, да ли ми, које суд ослобођава, или ваш недоучени гимназиста, кога сте уздигли да буде управник града Београда, престонице Србијине, а који по својој спреми ни у Србији не би могао даље дотерати од општинског писара у каквом селу?“ За Маршићанина се још казује: „Али уздигнут на тако висок положај, он мисли да му је са местом и памет дата“.¹⁰

Одјек је често узео на нишан одговорне чланове владе, због чега је онда одговорни уредник листа кажњаван обично са 300 динара новчане казне, односно са месец дана затвора.¹¹

Када су се разнели гласови о предстојећем државном удару ради промене демократских уставних и законских одредаба, нарочито Закона о штампи, *Одјек* је смело износио да ће то „бити самовласно насилничко мењање уставних одредаба“. Читаоци су упозорени да: „Са насиља појединцима прешло се на насиље према општинама, прилази се злочину према целој земљи, према читавом народу“. „Влада слаба радом и угледом у народу хтела би се злочинном оснажити заборављајући неоспорну истину да се слаби злочинима још више слабе. Они живе док траје насиље“.

Сл. 2 — Заплењени број *Истога одјека* са чланком »На „Слогине“ похвале ђенераловој влади«. Историјски архив Београда.

БРОЈ 6

У БЕОГРАДУ, У ПОНЕДЕЉАК 5. МАЈА 1903.

ГОДИНА I.

ОДЈЕК... У ЧЛАД... ОДЈЕК... У ЧЛАД... ОДЈЕК... У ЧЛАД...

ОДЈЕК

ОРГАН РАДИКАЛНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ

УКЛОНИ СЕ НА ПРАВИЛ...

Поздравите... Гласници... Милош...

Телефон бр. 304.

Високи и одговорни уредник... ПЕНСИОНЕР...

Један број 5 п. н.

Нашим пријатељима.

У претходном броју „нетог Одјека“ јавили смо нашим пријатељима да радикална странка неће учествовати у изборима. Револуцију конференција самосталних радикала, која је била штампана у прошлом броју, забранила је полиција.

На тој револуцији била су потписана она лица:

- Алекса Нешај земл., бив. нар. посл. из Ваг. Села, (округ пожаревачки)
Др. Војислав Банковић лекар из Београда.
Др. Вожа Марковић проф. Велике Школе из Београда.
Војислав Савић новинар из Београда.
Вукосав К. Радевић трг. из Београда.
Вид. Д. Илић адвокат из Шапца.
Гаје Милорадовић землорад. из Деспотоваца, (округ моравски).
Добришоје Петковић адвокат из Београда.
Др. Јовановић савр. суд. из Пожаревца.
Др. Пећан адвокат из Јагодина.
Др. Рашан трговац из Крушевца.
Вожа Димитријевић трг. из Београда.
Др. Живан Милашевић лекар из Крушевца.
Живан Богдановић трг. из Београда.
Живан Златковић адвокат из Јагодина.
Иван Павановић адвокат, бив. нар. посланик из Неготина.
Јаша Продановић проф. у оставци из Београда.
Јован М. Жујовић адвокат, проф. В. Школе и бив. нар. сенатор из Београда.
Јос. С. Јовановић трг., бив. нар. посланик из Жабара, (округ пожаревачки).
Јовица Первић трг. из Рековац, (округ моравски).
Коста Милојевић земл. бранар из Београда.
К. Стојановић адвокат из Пољана.
Коста Танковић адвокат из Савезева.
Љубава Благојевић земл., бив. нар. посланик из Моштинаца.
Љубомир М. Давидовић проф., бив. нар. посланик из Београда.
Љубомир Живковић адвокат, бив. нар. посланик из Београда.
Љубомир Пауновић земл., бив. нар. посланик из Милошца, (округ валевски).
Љубомир Стојановић адвокат, проф. Велике Школе у пенсији, бив. нар. посланик из Београда.
Марјан Великовић земл., бив. нар. посланик из Масуровца (округ широтски).
Милан Лазаревић адвокат из Београда.
Др. Милан Марковић земл. инж. филозоф из Београда.
Милош Лазаревић землорад. из Лазареваца, (округ београдски).
Милорад Драговић земл. и индустријалац из Савезева.
Милорад Ј. Митровић бив. секрет. адвокат, адвокат из Београда.
Мил. Павловић проф. у оставци из Београда.
Милош Радевић трг., бив. нар. посланик из Тополе.
Милутин Филиповић адвокат из Крагујевца.
Милутин Анђелић земл., бив. нар. посланик из Бечва, (округ руднички).
Милош Николић учитељ у пенс. из Београда.
Милош Банковић трг. из Београда.
Др. Милана Павановић адвокат из Београда.
Милош Николић адвокат из Београда.
Павле Марјановић трг. из Параћина (округ моравски).
Павле Радевић землорад. из Фрање, (округ селетски).
Павле Тушковић адвокат, бив. нар. посланик из Београда.
Радаско Гајић землорадник из Голубца, (округ моравски).
Радоје Поповић адвокат, бив. судија, из Београда.
Радомир Путник инжињер у пенсији из Београда.
Светислав Марковић землорадник из Драгопета, (округ моравски).
Светозар Поповић трговац, бив. нар. сенатор из Ваљева.
Смило Китић инжињер, бив. нар. посланик из Лупреје.
Спасоје Вуковић адвокат из Лесковца, (округ крашки).
Стеван Милојевић бив. Врачар. Школ. из Београда.
Стефан Анђелић трговац из Обреновца, (округ валевски).
Стефан Лукић землорад. бив. нар. посланик из Дољана, (округ крушевачки).
Христи Јос. Прилић адвокат из Владетице, (округ крашки).

Пословни приставке на уздржавање од гласања и потпуно сагласност са овим што се на конференцији буде решено изјавили су:
Др. Силванић судија, из Рава, (округ ужички).
Вожа Живковић адвокат из Ниша.
Јаков Токић землор. из Савце Гајне (округ ужички).
Јосиф Златић трг. из Краљева, (округ чакавски).
Милош Везовић трг. из Чачка.
Милутин Стојановић трг. и бив. нар. посланик из Зајечара.
Павле Савић трг. из Брђана, (округ руднички).
Савка Калдревановић адвокат из Кључеваца, (округ чакавски).
Милин Јеринић трг. из Пожеге.
Мил. Чанћ трг. из Пожеге.
Теофан Сарван (са другима) из Пожеге.

Револуција. Како је текст резолуције самосталних радикала о неучествовању у изборима забранили, ни је закон који би текста са потписима свих који су суделовали у конференцији.

НА „СЛОТНИ“ ПОДВАЈЕ БЕГРАДСКОМ ВЛАДИ.

„Слога“ једнако хвали федералну владу због закона о буџету. За се, међутим, да није је федерална влада израдила тај закон, није га је од добре воље поднела на самосталну. Не јези на кругу није била неважаста. Једино што она може учинити, и што је већ близу да учини, то је да тај закон оцади. Федерал је позвати и одобрило законе у јавној влади. Мора му се признати да је у том послу свима пријатељ, он о општејем расположењу гласи и своје „ула“ законе. Наје ој јавноста отади и државна оцади, није она једино радила о јавној влади, на који су закони поднели. Као признати војвођа, федерал није прана да се позива

оштрије га „својим“ аносудским изјави. Чак се они обешчавили неки мало мало изјавили од неких услова израдиња федерал на неједан сасвим радикални начин створити под него и памално прогласи и промеси. како би доцније били неки. У јавној влади на Западу неки неки судије творе да влада треба да ради по закону, а не да се законски одредбе гласи ради закона изјави. Али ни саво у Србији мало паметики и ликамо да на неки време изради једнак и гласности федерал, него гласи кривих гласи у закону. Федерал може урадити закон, може ослободити Миловојку, може задати Бошу и Харисовићу! А закон! Он не може од овога тога ништа, осим што може прихвати да се изјави јавноста отади. Напољски закон је закон, као није како бусије закон! И овла, нар ни да аради ејајно алијна федерал из ауће прана како освајаче одржава! Таки подели Боже је рећи по примеру катедре Оцара. Закон и устава није помажу

федералу или му штетију. Ако помажу овла му нису потребни, јер он и без њих има снаге да закон дава, освајачи у његову програму. Ако му сметају, онда их треба погасити, јер ња овла Србији доћи до пропасти... Био је у Србији пре 14. марта један закон о штано, који је погасити изјавио због да освајаче послужитеља. — Закон о изрешици, који постоји и данас, погасити је због једног јавног поредника. — Закон о средњим школама погасити је због једног јавног јак. — Давиша закон о штано гласи се изрешично због да ни три општине закон дати. — И сав Устава погасити је због једног јавног сенатора (Ласе Јовановића). Напољски закон о изборима народних посланика гласи се коси са једним изрешично Уставом, да је јучи чак и један изјавио закон, чаје се јави отади да погасити, обавезно до прошле. И поред тога није примера катедре „Слога“ хвали се како је федерал

на влада дава добар закон о буџету, као да у Србији није и раније било добрих закона! Стварице и обавезно закону, него у његову потпуному. У земљу у којој су, како нику „Миле Новак“ учи-... закон и јавној устав, није ништа закон и јавној устав, него ситуација савремено сав могуће одредбе! Федерал до сав није погасити ту неважност ни према својим, ни према туђим законима. Ако је судија по потпуној пракси, закон о буџету страдаће не због како круше ствара, него чак и због како ситуација часовина. Он ће проћи исто овако као што је прошле закон о штано са ова два послужитеља, закон о порезима са Дабичевић, закон о средњим школама са оцем Јанковић, Устава са Лазом Јовановићем... Зар дакиша закон о штано није у суштини штари, на које политика изрешично крои цензуру, која је отади и Уставу и влади, на чак еле поље да ниша и да туђу ситуацију, на оно што је отади... чак и у апсолутној монархији?

Носиоци власти се упозоравају да: „Ниједно насиље не траје деценијама; насиље према отаџбини не траје ни годинама. А после? Да ли то питање пада на памет онима, који спремају ново понижење својој земљи, нове невоље своје народу... Који су то земаљски интереси што траже нове државне ударе, нове преке судове, нова хапшења, нова гоњења“.¹²

Припремани државни удар био је тих дана стална Одјекова мета. Јавност је алармирана чудовишним поступком тлачитеља који се толико осилио да није крито ни оне своје намере које су се обично свуда у свету припремале у потаји. У Србији „баш они људи, који су богато плаћени да чувају устав и законе, с једном непојавном разметљивошћу и комендијашким манирима телале своје будуће планове, по којима ће доћи главе земаљском уставу“. Са индигнацијом се поставља питање: „Зашто ли се у Србији последњи друштвени муљ и талог пење на површину? Зашто ли се у њој за десет година јављају четир устава, шеснаест министарстава и четири државна удара? Зашто се на један беспримеран начин кобна четврта партија размеће са својим злочиначким плановима о рушењу државног поретка?“ Са снагом визионара се предсказује: „Ако су досадашњи државни удари пролазили без штете по њихове творце, то не значи да су они обезбеђени за у в е к, и да друштвена правда и државни закон неће једнога дана потражити рачуна и од злочинаца те врсте. Ми разумемо да један овако миран, питом, благ народ, у коме нема ни опасних штрајкова, ни немиле уличне туче, ни дивљачких призора у парламенту, ни бурних сукоба на зборовима, може куражити неваљалце да праве честе експерименте с његовом трпељивошћу. Али зар ће ти експерименти бити вечити и бескрајни?“...¹³

Првостепени суд је поништио и овог пута полицијску одлуку о забрани растурања листа, са образложењем да у њему није почињено дело „из § 87 Крив. зак. јер за постојање тога дела потребно је по чл. 18 зак. о штампи да се јавно путем штампе и з р и ч н о позива да се

ма која радња предвиђена у том параграфу 87 изврши“.¹⁴ Управа града се поново са индигнацијом жалила вишем судском форуму: „Истина је, али у исто време и жалосна опаска, коју је ова Управа стекла услед грдних поништаја решења ове Управе о забрани листова од стране Првостепеног суда. Та је опаска, да Суд намерно фаворизира опозициону штампу, и друга, да Суд сасвим игнорише намеру пишчеву у забрањеним чланцима“.¹⁵

Напади опозиционе штампе наилазе на веће препреке после 24. марта. Тада је Александар укинуо, поред осталих његовој влади неприкладних закона, либерални Закон о штампи од 1901. године, вратио у важност реакционарни Закон о штампи од 12. марта 1881 (са изменама и допунама од 12. VI 1882 год., од 11. јуна 1884. год. и од 9. јула 1898. године) и изменио Закон о судијама одредивши „нов избор председника и судија свију судова, сем председника Касационог суда, у року од 15 дана“.¹⁶

Ни старе опробане законске одредбе из времена аутократске владавине краља Милана нису могле спречити изливе народног незадовољства преко опозиционе штампе. Реагујући на лицемерне, фарисејске тврдње корумпираних писаца владиног листа, *Слоге*, да на Уставу који је Александар, после извршених промена у току једне ноћи, опет вратио, нису извршене никакве измене, да у њему „нема ниједне запете ни више ни мање но што је било пре 24-ог“, *Одјек* је реаговао снагом непобитних чињеница: „... Запете су остале, али су избрани сенатори изгубили мандат пре рока, једни доживотни сенатори замењени су другим, исто тако доживотним; једне непокретне судије покретне су се да начине места другим, исто тако непокретним, место једних сталних саветника дошли су други, исто тако стални. Уз то још читав низ закона престао је да важи у време када се дели дан и ноћ, а други низ у рану зору добио је своју потпуну важност. То су факта. Запете су додуше остале... И докле год је ђенерал на влади, уставне запете биће увек сачуване. Влада ће истина смењивати и на-

мештати законе без Народног представништва, али запете неће ни дирнути“...¹⁷

Под новим, тежим законским условима *Одјек* није могао редовно излазити ни у другом издању. Полиција је заплењивала лист и због алегоричних Змајевих песама, које су раније пуштане уместо забрањених написа, и које су чак после 24. марта извесно време биле толерисане. *Одјек* је узалуд огорчено протествовао и у претећем тону писао: „Од четвртка до суботе полиција је променила своје мишљење, и нашла да је и Змајева „Певанија“ опасна за јавни поредак. Те су песме испеване још пре 20 година, у једној монархистичкој земљи, и ако су икад биле опасне могле су бити само онда кад су се први пут појавиле... Данас, после толико година, оно што је Змају било слободно певати у туђини, не сме се прештампати у Србији. Овоме факту не треба више никаква објашњења. Змај је данас забрањен у Србији! Његову „Певанију“ требало би сад и из школе избацити јер може потровати омладину, и напунити је опасним идејама и осећањима. Него кад нам забрањују песме српскога песника, ми ћемо доносити стихове и прозу страних писаца. И то нећемо бирати ствари штампане у уставним државама, јер би то одмах било забрањено него у апсолутним монархијама: у Француској пре револуције и у Русији пре 30—40 година. Ако нам полиција забрани и те ствари, које су биле штампане у доба мрачног апсолутизма, онда не треба никакве боље карактеристике за данашње политичко стање у почетку XX века! Сам рад полицијски говориће речитије од свих новинарских чланака!“¹⁸

Одјек није попуштао и није одступио ни пред насртајима удружених снага управних, извршних и судских органа власти. Док је на снази био Закон о штампи од 1901. године забрањен је преко тридесет пута. Иако су после полицијске забране махом поништаване, лист је трпео од материјалних последица (свака забрана стајала је просечно око 80 динара). За разне увреде нанете влади и владиним службеницима имао

је да плати преко 5000 динара, а по новом закону морао је да положи и кауцију од 5000 динара. Убудуће није могао рачунати ни са благонаклоношћу судија, јер је већина старих судија разрешена дужности.¹⁹ Учињено је све да се онемогући његово даље излагање. Али он је и даље излазио. Носиоцима власти пркосећи понављао је „... правда иако је спора, ипак на крају крајева сустигне кривце“.²⁰

Обустава листа је уследила после треће забране по новом закону, средином априла. Ревносна полицијска управа и не чекајући потврду Касационог суда после уложене жалбе уредништва, растурила је слог 89-ог броја одмах по трећој узастопној заплени. Тек на жалбу упућену надлежном министру, *Одјек* је одобрено да излази до одлуке Касационог суда.²¹ Тих дана *Одјек* је још уступио и једну рубрику социјалистима који су по престанку излагања *Радничких новина* остали без листа.²² Али кратко време затим и сам *Одјек*, после правоснажног решења Касационог суда, престао је да излази.²³

Од 25. априла лист излази под именом *Нови одјек*, као новопокренут са бројем један, сходно Закону о штампи. Он наставља у истом духу и тону као и *Одјек*, само је обазривији при избегавању треће забране да не би био обустављен.

Велику узбуну изазива осми број *Истога одјека*, од 3. маја 1903, са текстом резолуције конференције самосталних радикала о осуди предстојећих избора и апстиненцији због владиног насиља са циљем „да се изигра и угуши воља народна и да се на тај начин састави једно лажно народно представништво“. У инкриминисаним изразима штампане резолуције Управа града је нашла два кажњива дела: „Дело дражења народа на непокорност и непослушност према постојећем изборном закону, казним према § 92 крив. закона“ и дело клевете краља „казним према другој алинеји § 104 крив. зак.“²⁴ Поведена истрага против учесника конференције и састављача резолуције прекинута је тек превратом и општом амнестијом новог краља.²⁵

Број 9 *Истог одјека*, 5. маја 1903, забрањен је због напада на владу инкриминисаним изразима, који су били формално преузети из једног написа владиног листа, али који су овде били коришћени за поновно жигосање насиља и неспособности владајућих личности. Цитирајући вешто речи из режимског листа о неоправданим нападима опозиције под насловом „Празан изговор“, *Одјек* је њима рекао: „Влада генерала Цинцар Марковића у спољној политици тумара, не познаје праве пријатеље наше, ради на штету интереса народних, у унутрашњој политици правила је лом, да би само фалсификовала вољу народну и припремила земљиште за увођење реакције; у финансијама је створила прави хаос; у привреди потпун застој; у просвети мртвило; у војсци никаквих спрема. Не ваља ништа, нити може бити ваљана рада, кад су на управи земље људи неспремни, недорасли за послове, колебљива карактера, готови на све што би им само помогло да се дуже одрже на власти. Влада не поштује законе, гази Устав, врши самовољу“.²⁶ Забрану растурања овог броја листа због наведених реченица потврдиле су обе судске инстанце, а одговорни уредник, професор Милорад Павловић, кажњен је са два месеца затвора. Сада, пред новим судијама под поштреним надзором управне власти, више нису уважавани формални разлози одбране. Представници опозиционих листова морали су ићи у затвор за инкриминисане изразе, били они оправдани или не.²⁷ Али никакве казне више нису биле довољне да зауставе последице општег незадовољства и презира. Много пута поновљене претеће речи на рачун владаоца и његове владе претвориле су се убрзо у дело. После броја (бр. 13) у којем је *Исти одјек* са горчином објавио кажњавање свог уредника, следио је број у којем је објављена прокламација о убиству краља Александра, његовог министра председника и др.²⁸

Радикалски лист *Уставна Србија* при нападима на носиоце режима имао је да се бори са сличним тешкоћама као и *Одјек*. У критикама она је била нешто

умеренија, те није тако често запленићивана, али и код ње наилазимо на оштре осуде владаочевих, односно владиних поступака и намера, због којих је трпела последице полицијских прогона, нарочито у вези са уставним променама. Поборницима ревизије Устава она је одвраћала: „Каква је потреба или невоља Србији, да пре две године прими сенат као уступку круни, а после две године да укида сенат по жељи владе, која представља само круну и у име њено истиче тај захтев? Каква је потреба или невоља државна да се укида тајно гласање . . . нашто ограничавање штампе и самоуправе; нашто ограничавање буџетског права Народног представништва које и тако није онако пространо као у многим другим европским државама?“ . . . „Круни је потребно да има свагда Народну скупштину онакву каква је влада . . .“ „И тада, и под таквим погодбама, даје се сигурно уверавање, да ће Србија после увек имати парламентарну владу и чисту уставну владавину!! *Risum teneatis* . . .“²⁹

Полиција је у инкриминисаним изразима нашла увреду за владара, али суд је, као што смо видели и код *Одјека*, сматрао да такве увреде овде нема, јер се краљ Александар „у томе чланку нигде не помиње а личност увређеног треба да је позната или бар да је несумњиво самим изразима опредељена“. Према судској интерпретацији, писац чланка је „имао намеру да критикује рад владин односно ревизије Устава . . . а оваква радња не може бити предмет забране . . .“

Управа града у немоћном бесу жалила се Касационом суду изразима, који би у другим условима, у једном правом демократском режиму, могли такође изазвати судска гоњења. Она је у својој жалби навела: „Иако, чак и мала деца врло добро знају шта се у државно-политичким стварима подразумева под изразом „Круна“, ипак је Управа ова, на основу раније стеченог искуства о благонаклоности судској према опозиционој штампи у своје решењу утврдила да је тај израз не само по државно-правном и филозофском тумачењу, већ и по општем народном

схватању, синоним речи „државни поглавар“ или још боље да је у њему персонифицирана личност која носи круну државног поглавара“... Цитирајући образложење суда о непостојању увреде за краља, Управа града узвикује: „Пазар ово није цинизам, зар ово није очигледно извртање факата, зар ово није нечувена дрскост и безочност?“³⁰

Када је Касациони суд вратио Првостепеном суду пресуду због неких формалних пропуста у саставу судског решења и Првостепени суд испунивши захтев Касационог суда у формалном погледу остао при првобитној одлуци, Управа града у поновљеној жалби Касацији указује са негодовањем на ову пресуду као „на још један нов доказ судске благонаклоности према опозиционој штампи“. У увредљивом стилу пише: „Цитирајући и пропраћајући цинички поједине инкриминисане пасусе, суд је обишао као „киша око Крагујевца“ најважнији и најтежи пасус... о измајсторисивању скупштинске већине...“ Жалба се завршава у тону претећег денунцијанта: „Не сматрајући друкчије овај поступак судски до као стигледно изигравање закона, — Управа моли Касациони суд, да на њега обрати нарочиту пажњу приликом разматрања и решавања ове забране и да судско решење као уникум цинизма, нелогичности и дрскости поништи“.³¹

Уставна Србија није престала, као ни други опозициони листови, да реагује на гласове о предстојећим противуставним променама. Она је упозоравала владајуће факторе да представници народа својевремено „иако су били противни извесним установама априлскога Устава, прихватили су га ипак у том смислу, да је он једна почетна тачка, од које треба ићи даље, али која се не може више једнострано мењати.“ Орган радикала истиче да постојећи Устав као и сваки други уговор „веже сада подједнако обе стране, и владоца и народ. Ниједна странка није власна сама тај уговор кршити ни у целини ни у деловима. То би било противно и правним и моралним појмовима. Он се може изменити само узајамним пристанком оних који су га склопили, при-

станком владоца и народа и начином који је у њему за тај случај предвиђен...“³²

Иако је чланак написан у обазривој форми, скоро као деманти једне тенденциозне, злонамерне вести, полиција није дозволила растурање листа. За разлику од већине других судских решења Првостепени суд је потврдио ову полицијску одлуку, па је настала ретка ситуација у којој је тек Касациони суд удовољио жалби одбране и вратио предмет на поновно разматрање. По новом, додуше прилично закаснелом, решењу, 26. марта, Првостепени суд је поништио заплелу с образложењем да се у чланку „ништа директно не каже о владару“, па чак оповргава вест о промени Устава.³³

Последице драстичних промена од 24. марта осетила је и *Уставна Србија*. Њен одговорни уредник, Јанићије Поповић, који је одговарао пред судом за инкриминисане изразе у чланцима објављеним пре краљевог државног удара, у издањима од 17. и 20. марта, због увреде неких министара, кажњен је са три месеца затвора.³⁴ Од тог времена репресалије су учестале. Растурање листа се забрањује и због мањих критика. Лист доживљује критичне дане у борби за опстанак.

Трећи велики политички лист, *Српска застава*, орган Либералне странке, која је деценијама била главни ослонац и представник династије Обреновића, сада такође све оштрије иступа против Александрове владавине. Многи сачувани архивски документи, судски досије са заплењеним бројевима сведоче о величини борбе незадовољних либерала, који су у опозицији устајали у одбрану демократских установа и метода управљања.

У једном од првих инкриминисаних чланака 1903. године, при анализи разлике између речи и дела режима, *Српска застава* констатује: „Забадава је говорити како је пре свега нужно унутра ојачати Србију, кад се увек ради то што ће је ослабити и разорити. Нико више, уосталом, и не верује речима, које су толико пута слушане, а никад се нису

СРПСКА ЗАСТАВА

ОРГАН ЛИБЕРАЛА

ЛИСТ ЗА ПОЛИТИКУ, ПРИВРЕДУ И КЊИЖЕВНОСТ

<p>Високи Директор Протипописар Земљиш. ул. бр. 11.</p> <p>ИЗДАЈИ СВАКИ ДАН или по недељно и дана или празника</p> <p>ПУКОМ СЕ ТРЕБА СЛАТИ УРЕДНИЦИ Врло Милова ул. бр. 12.</p> <p>Говори се српски језик, а списаници илустрације и цртежи су на српском језику.</p>	<p>Директор: Јован Ђ. Дввакумовић</p> <p>ЦЕНА ЈЕ</p> <p>За Србију: На годину 10 дин. На три месеца 4</p> <p>Пажљивим бројевама</p>	<p>ИСТУ:</p> <p>За отплату поштом: На годину 30 дин. На три месеца 10</p> <p>5 марта дин.</p>	<p>Телефон Штампарнице бр. 236.</p> <p>ПРЕТПИШТУ За лист пратиоци овог листа у Србији и НОВА ЕЛЕКТРИЧНА ШТАМПАРИЈА М. П. ЈОЦКОВИЋА Београд Милова улица бр. 12 — Телефон 236.</p>
--	--	--	---

То се не да сакрити

Поздрављају нас извештаји да је један факт, који се два пута догодио, а сад, се, поводом главног о намерамај промена Устава, врло много о њему говори. Тај се факт не може заборавити, ни порећи, нити се забрављена ствар може спречити, да се он не спомине. У осталом да се гласи шта догађа и у приватноме животу, дуго би о томе дискутовали и разговарали, као о једној необичној и реткој појави, а како не би, кад се он догађа у јавном животу. Ту нити не помажу овакве забране, нарочито не сад, кад је свет и онако узбуњен и узурпан. Забралама ће се на против учинити, да се о овоме факту више говори, да се он јаче коментарише и праве особита закључавања. А његов се смисао не могу за-

борити, народ то не тражи; ну треба мало заћи по народу и чути његову искрену реч, на онда не би било тешко доћи до уверења, да је у основи неправилно мишљење генералског кабинета. Уосталом, и ако не зна, али ако намерно преврће народне расположење у томе погледу, генералски кабинет не сме заборавити на своју дужност, да је крива државна у његовим рукама за то, да отаџбини пружи погодбе напредка, а не да кочи његово коло. Ми смо по томе нешто друго сакривали нашој генералској кабинету, на при своим чини у овој прилици, не можемо, а да га не напоменуемо на последице рада, које земљи мора донети само ново трајање. Доста је у овој земљи било сасудисања, он штету државних интереса. Доста је било лутања и тумарања по закрпљеном путу. Треба да једном да у овој земљи по-

шту да је то могло урадити један војник у данашњим приликама, а не више него туђинато. Европа се заузима за реформе у Македонији; Турска као прихваћа овај предлог о реформама. Тим реформама иде се на то, да се обезбеди, колико-толико, слобода нашој земљи у Македонији, да престане ово крваво убијање које се над њима врши, а где сад одговора на те предлоге гаранције за безбедност живот у Македонији? Усред беза дана туђинских војних зупа и тешког рани Шербина, који је само предан вршени своје дужности, да се тамошњи народу обезбеди: слобода, мир и живот. Може ли бити већег значаја него што је овај; може ли бити јачег дејства и значаја предложених реформа. И да је на Шербина изао обичан грађанин турски, на да не би се то могло урадити,

који реформа за Македонију казали да су оне невољне да се њима постигне оно што се хоће и што треба да буде. А сада ова појава, где турски отарашар зупа и рани руског поштом, даје нам још више доказа, да је нам погодан на оне реформе био потпуно правилан. Русија дакле, а са њом и остала Европа, треба да прошири круг предложених реформа, то да се народу у Македонији обезбеди слободан живот. А поред тога, Русија је дужна предузети енергичне мере, да предлог не остане само празан реч од стране Турске. Ми ово напомињемо само као знају, као факт без кога не може бити ни говора о стварном успеху понутог предлога о реформама у Македонији. А уверени смо, да ће Русија и моћи и умети својим праведним захтевима, у интересу несрећног тамошњег на-

Сл. 4 — Заплењени број листа либералне странке Српска застава са уводним чланом „То се не да сакрити“. Историјски архив Београда.

подударале са делима. Земља и народ српски нису жељни фраза... За последњих десет година, а за то време се много шта могло урадити, промењена су три устава, измењено дванаест кабинета, покушаване све врсте политике, и све је то образложавано потребом да се у земљи уведе мир и прилике уреде.“ Стога лист закључује: „Народе не могу у њиховим националним борбама водити непопуларни и недорасли људи, нити ће они поклонити веру системима који су осуђени.“³⁶

Према оптужби Управе града, инкриминисаним изразима Српска застава је алудирала на један краљев говор о потреби унутрашње кохезије ради остварења спољнополитичких идеала и тиме нанела увреду краљу.³⁷ Али по судском налазу, пошто краљево име нигде није изричито поменуто, није постојало ни дело увреде његове личности, тако да је полицијска одлука поништена.³⁸ Забрану растурања једанаестог броја од 16. јануара 1903. Управа града је образложила увредом краља у чланку

којим је критикована намера да се промени Устав. Међутим, Првостепени суд држећи се као и раније само слова закона, одбио је и овог пута да одобри решење полиције.³⁹

Иако у већини случајева судови поништавају одлуке Управе града, пуноважним судским решењима понекад, услед притиска управних и извршних органа власти, претходе драматични обрти.

На написе режимских листова о нужности концентрисања власти у рукама владоца и његових органа *Српска застава* је реаговала као и *Одјек* и други опозициони листови. За то је имала да сноси и исте последице: била је заплена. Управа града је нашла увреду за краља у инкриминисаним изразима чланка „*Луна власт*“: „Кад год је Србија имала да доживи какву новину, започињата је дискусија о пуној власти, о потреби, да се сузбију деструктивни елементи... Једном ће ваљда и народ осетити потребу, да за себе тражи... онолика права колико ће бити потребно, да и он има свога оправданог удела у заснивању судбине своје и своје земље, која му је драга“. Ове изразе је полиција сматрала нарочито изазивачким, односно по њеној терминологији — клеветничким, зато што је само неколико дана раније забранила растурање листа (бр. 23 — 30. I 1903) због исте теме. Тада је у листу писано о извршеним и траженим променама овим изразима: „Владе падају као снопље, сваки час се мењају прваци, час хоћемо једно, час хоћемо друго, а све некако завршује се са штетом за наш уставни живот, и за сам напредак државни“.

За полицију је увреда краља у тим изразима била потпуно јасна, јер када се „знају уставне одредбе, по којима у Србији само... краљ, и нико други, има права да мења министре“... онда на никог другог се те речи нису могле односити. Првостепени суд је овом приликом, насупрот већ готово устаљеној пракси, одобрио одлуку о забрани растурања означеног броја иако је само у једном делу инкриминисаног чланка нашао извесне потврде оправданости полицијског налаза.⁴⁰ Међутим, Каса-

циони суд остао је веран очекивањима демократске јавности. Вратио је предмет на поновно разматрање уз опширно образложење неправилности прве судске пресуде. Према примедбама Касације, закључак Првостепеног суда био је „заснован на претпоставци“, имао је „карактер извођења — претпостављања, коме у крив. суђењу нема места“, с обзиром да краљево име није поминуто у напису.⁴¹

Првостепени суд је на неуобичајени начин реаговао на примедбе Касационог суда. Остао је при својој првобитној пресуди. Није уважио најважнији разлог Касације за поништење одлуке о забрани листа, сматрајући да прихваћена „поставка“ о кривци „не садржи никакву претпоставку, него садржи факт изнет и садржан у обнародованоме и важећем Уставу Краљевине Србије, који факт даје суду доказа, да се инкриминисани пасус не може на другога односити него на... краља...“⁴²

Касациони суд је морао поново размотрити цео предмет и то „у општој седници својој састављеној на основу § 16 устројства Касационог суда од 20. фебруара 1865“ (прво решење је доносило I одељење тога суда) „па је нашао да су примедбе I одељења... на закону основане, а да противразлози Првостепеног суда не стоје“. Вративши по други пут акта Првостепеном суду Касација је препоручила „да по примедбама и закону даље поступи.“⁴³

Тек сада, „усвајајући ове примедбе опште седнице Касационог суда као обавезне“, Првостепени суд је утврдио да у инкриминисаним изразима „нема увреде за... краља“ те је одлуку о забрани растурања листа од 30. јануара поништио, решењем од 6. фебруара.⁴⁴ После, на претресу против одговорног уредника листа, Драгутина Служића, због истог чланка по оптужби Управе града, Суд је ослободио и окривљеног не нашавши „дело увреде за... краља“.⁴⁵

Одлука полиције о забрани 27-ог броја листа, од 4. фебруара 1903, поништена је од суда одмах, без компликација. Инкриминисаним изразима чланка „Коментари и мишљења“ била је изложена оштрој критици спољна полити-

ка, и њен ресорни министар са алузијом на владоаца, који га је поставио али чије име, јасно, није поменуто. Управа града је по свом обичају одмах забранила растурање листа. Суд међутим није одобрио забрану „јер се неуљудним тоном и непристојним изразима“ не вређа краљева личност, која није ни поменута, „нити се пак износе таква факта из којих би суд са извесношћу могао закључити, да је писац чланка... ишао на то да увреди... краља“. Према томе суд је закључио: „Кад се дакле узвишено краљево име не спомиње, нити се износе несумњива факта потребна за утврђење дела увреде Величанства, суд противне претпоставке у сумњи не сме стављати на терет оптуженом листу по § 221 кривичног поступка“. И као поента у решењу суда стоји: „У датом случају суд то не може чинити ни са тога разлога, што се у оптуженом чланку новинарски критикује и коментарише рад владин у вођењу спољне политике Србијине, која је по мишљењу пишчевом скренула са дојакошњег правца“.

Касација је потврдила решење Првостепеног суда као „на закону основано“.⁴⁶

Када је на гласове о мењању Устава Српска застава реаговала са мишљењем да се Устав не сме укинути једностранним актом иако није био донет редовним путем, Управа града је опет забранила њено растурање. У своје време овај исти либералски лист је протествовао против Устава од 1901. као резултата споразума између краља и радикалских — напредњачких фузионаша, али сада га је бранио, сматрајући исправно да: „једна се погрешка никако не може другом правдати, нити једно насиље може бити блажије због тога што је и пре њега било насиља.“⁴⁷ Због оваквих израза полиција га је запленила и Првостепени суд, чији су судије изгледа били мање наклоњени либералским опозиционарима, потврдио је заплону. Међутим и сада је по интервенцији Касационог суда ово решење било поништено.

Касација је нашла да Првостепени суд „оцену своју о постојању увреде

за... краља није засновао на целокупном чланку... који само укупно узет може бити основица за констатационе тенденције пишчеве, већ је из чланка само поједине ставове вадио и оцену своју на њима ограничавао; а сем тога и што је мимо тих ставова које је ценио, нека извођења чинио, утврђивао дакле оно чега у њима нема, што је све противно § 221 кривичног поступка“.

На основу тих и таквих примедби Првостепени суд је „понова ценио горњу одлуку Управе града“ па је сада и он нашао да у „инкриминисаним изразима кад се ови доведу у везу са целокупним чланком не стоји дело увреде за... краља“.⁴⁸

Полиција је даље брутално запленивала Српску заставу без обзира на неефикасност тих заплена у тадашњим приликама. Тако је запленила број од 23. марта због два написа у којима су изложене мисли протеста у вези са припреманим уставним променама. У једном од ових написа стоји да: „Полицијска власт забрањује листове који просто подсећају на један факат (мисли на промену Устава — А. Р.) који се два пута догодио.“ А тај „се факат не може заборавити, ни порећи, нити забранама листова може спречити“. Зато се управљачи опомињу узбудљивим изразима: „Доста је у овој земљи било експеримената на штету народних интереса. Доста је било лутања и тумарања по лавиринту мрака. Треба већ једном да и овај наш народ обасја сунце праве слободе.“⁴⁹

Полиција није хтела дозволити да до читаоца допире лист са оваквим и сличним изразима незадовољства, али је сметнула с ума да је тада те изразе сам незадовољни народ масовно употребљавао у безброј варијаната на свим могућим местима. Оног истог дана када је спречила растурање листа због декларативних протеста, биће присиљена да препречи пут много опаснијих представника народа, који ће као демонстранти улицама Београда протестовати против насиља. Она је нашла да се инкриминисаним изразима ишло за тим да се „изазове код народа негодовање“ против краља, да му се „повреди част

и карактер“ да му се нанесе јавна увреда.⁵⁰ А није видела да народ изазиван од самог краља неће престати са негодовањем против њега, његове владавине и његове личности све док ће као такав постојати.

После промене Закона о штампи упркос новонасталим тешкоћама и опасностима, које су угрожавале сам опстанак листа, *Српска застава*, као и већина остале опозиционе штампе, наставила је са нападима на режим. Региструјући неповољан одјек који су извршене промене у Србији имале у демократској европској штампи, она је писала: „Овај народ српски заслужује много више љубави и преданости но што му је указују они који га гоне у послове због којих му образ црвени пред светом.“⁵¹ За владу генерала Цинцар-Марковића казује да је дискредитована и у Србији и у Европи. „С њиме је само она гомилица слугу и лакеја, који су досада служили свима државним ударима. Њу брани једино још неколико плаћених листова у Србији, који су тек сада заузели необично дрзак и изазивачки положај... Сви остали листови сложни су у осуди, и то врло општрој, владине политике, која је Србији и њеноме угледу нанела страшне ударе“. На основу таквих чињеница она доноси закључак којим као да злокобно предсказује догађаје. „У Србији је, дакле, створено стање које је осудио цео свет. Баш да то стање и није само по себи нездраво, оно се не би могло одржати по неповољном расположењу које је свуда о себи изазвало. Борба права која се сада код нас започиње водити, неће бити ни дуга ни безуспешна. Свакојак о ово последње искушење које је на српски народ наишло и последња стопа на путу којом Србију води једна неоправдана политика“. Логично је било у тадашњим законским условима да је после оваквог чланка уследила заплена и да је Првостепени суд одмах одобрио решење о забрани растурања листа и стављању под суд његовог одговорног уредника.⁵²

У борби против режима као један од најдоследнијих информативних опо-

зиционих листова истицао се тада *Мали журнал*. Због жестоких критика био је често заплениван. Устајао је у одбрану прогањаних појединаца, потлачених народних маса и демократских државних установа.

Поводом пензионисања председника Касационог суда, Димитрија Радовића, који се замерио управљачима државе због свог некомформистичког става, *Мали Журнал* је упознао јавност са недоличним поступцима према једном солидном високом државном службенику за кога се знало „да је спреман и савестан човек и редак судија и да се њему има много што шта захвалити што није учињено мимо Устава и закона“.⁵³ Пошто је изнесено да није нигде наишао на подршку и разумевање, чак ни на највишем месту, Управа града је нашла да је и у овом напису нанета увреда краљу те је забранила растурање листа.⁵⁴

У напетом атмосфери ишчекивања државног удара, при критиковању предстојећих неуставних мера *Мали журнал* је претећим изразима опомињао властодршце. „Чим се нешто врши насилно, а не по закону, дотични људи не представљају преставнике реда и закона, већ једну гомилу, која нема никаква права на законску заштиту... Док би имали силу у рукама, могли би отклонити ту опасност од својих глава, а како би народ победио силеџије и почели прави закони важити, ти би узурпатори морали доћи на Карабурму“... „А да би народ, а пре а после, победио у то могу бити потпуно уверени промућурни завереници четврте партије. Они уза се немају никога. Народ је сав против њих, ниједна класа људи не воли их, нити се одушевљава њиховом неродољубивом, њиховом каталинском политиком“.

Поред ових у грубом тону предочених општих истина о противнику, који као да је притешњен уз зид иако још држи командантску сабљу у рукама, још злокобније звуче речи о чињеници да он не може више рачунати ни на њему потчињени официрски кадар, што ће се показати као истина у блиској будућности. Ту стоји: „Да се, почем, не

уздају у српску војску, у српске офицере, да ће их они помагати у њиховим пакленим плановима? Каква наивност!... Зар они нису добро информисани како о њима мисле српски официри? Зар они не знају, да нема ниједног часног српског официра, који би за њихову љубав газио законе, који би на свој угрожени и напаћени народ подигао руку?"...⁵⁵

Управа града Београда забранивши растурање чланка са оваквим и сличним инкриминисаним изразима навела је у својој оптужби да се ти изрази односе на краља, иако није поменут, с обзиром на то да је: „Устав априлски дао у двору краљевском... краљ 6. априла 1901. године (члан 107 Устава) то је по мишљењу писца и сам краљ узурпатор, силеџија, који ради против добра свог народа. Да је он извршио насиље кад је даровао народу Устав и на крају да ће и он као силеџија и узурпатор морати кад тад платити, кад се народ дигне који ће свакако победити — на Карабурми“. Поред тога у оптужници се истиче инкриминисани пасус о војсци као посебни доказ да се у чланку циља на краља јер је он врховни њен командант.⁵⁶

Првостепени суд је и ову оптужбу одбацио као неосновану. Одлуку о забрани растурања листа поништио је са познатим образложењем да краљ у чланку нигде није поменут, а: „Претпоставке у Управној одлуци да се писањем циљало на... краља не могу опстати, јер суду по II одељ. § 221 крив. пост. изрично је забрањено да своје доказе црпе из претпоставака N“.⁵⁷

У жалби Управе града ова пресуда је жигосана као: „Стара судска практика којом се просто иде на фаворизирање опозиционе штампе“. Не обзирајући се на ову зловну примедбу, Касациони суд је и овде стао на становиште да је решење Првостепеног суда на закону основано.⁵⁸

Незадовољство народа у психози стрепње и љутње изражава тих дана *Мали журнал* све оштријим написима. Уочи крваво угушених демонстрација, 23. марта, и укидања уставом гарантованих народних права, 24. марта, он излази са чланком бунтовничког карак-

тера. Под звучним насловом „Завера против Устава и српска крв“ у узаврелим питањима и одговорима незадовољника као да се чују крици понижених и побуњених. „Где сте ви стари српски витезови да видите шта раде српске Каталине, шта раде нови Бранковићи?! Где сте стари српски јунаци, који сте се крвили с Турцима, те нам предали слободну Србију у наслеђе, да видите шта вам раде потомци?!“

Народ се упозорава да: „Државни удар спремају људи који кад закони владају нису нико и ништа, које нико не верма као ваљане јавне раденике, па, да би се лично користили, пошли су братоломном стазом, не презајући ни од издајства отаџбине, ма она сад, у овом презажном времену, и пропала“. Народ се позива да пружи отпор насилницима: „Грађани српски, чувајте ваш устав и законе! Хоћете ли допустити, да вас шака измећара понизи као робове, јер кад вам униште Устав и законе онда сте ви робови. Узмите сви Устав у руке и уверите се да нико нема права, да га руши и мења, па у руци са Уставом тражите, и од завереника, да га поштују“.⁵⁹ Позивају се официри да се уврсте у редове заштитника народа. Апелује се на све опозиционе политичке странке да забораве на међусобне разлике и да се уједине у борби за народна права.

У истом броју *Мали журнал* објављује допис од „неколико српских раденика“ упућен поводом гласова о опортунистичком држању неких социјалистичких првака „Управи радничког друштва“, са циљем да се обелодани став већине радника, спремних да се супротставе насиљу властодржаца.

Управа града је забранила растурање овог броја *Малог журнала*.⁶⁰ Првостепени суд је решио да може изаћи. У инкриминисаним изразима, према законским мерилима, није било увредљивих речи на адресу краља, пошто његово име није поменуто, и није било позива на преступе, будући да писац чланка, по образложењу судске пресуде, „позива грађане да се окупе и договоре како би очували српски Устав, а никако да га очувају насилничким

путем.⁶¹ Касација је потврдила решење Првостепеног суда и оно је постало пуноважно.⁶²

После државног удара и издавачи *Малог журнала* одмах су више осетили судске последице полицијских прогона. Одговорни уредник листа је почетком маја стављен под суд због издавања „безименог шаљивог листа“ који је штампан као Илустровано издање *Малог журнала* крајем априла.⁶³ По оптужби, Шаљиви лист је био „у ствари продужење сатиричног листа др Ћосе“, и за њега није била поднета пријава, није положена кауција и није имао посебног уредника. Од овог листа интервенцијом полиције ниједан примерак није био растурен у јавности.⁶⁴ Као одговорни уредник *Малог журнала* и *Радничких новина* (овај други лист је у то време излазио као „ванредно издање“ првог) Петар Савић је због три инкриминисана чланка (у бр. 44 и 48 *Малог журнала* и у бр. 23 *Радничких новина*, значи штампаним пре 24. марта) одговарао пред судом 23. маја и кажњен је са два месеца затвора.⁶⁵

У демократском духу редиговани *Дневни лист* доносио је у то време исто оштре антирежимске чланке и белешке. Нападао је чланове владе, критиковао поступке власти, осуђивао мере насиља. Његове саркастичне оцене и примедбе, засноване на недостацима противника, откривају често узроке и последице карактеристичних негативних појава у тадашњем систему управљања. Тако у једном критичком осврту на владину спољну политику, за министра иностраних послова Лозанића, чувеног научника, лист казује да „представља у министарству само једну марионету којом се по вољи служе“ други. По чланку, а то одговара истини, он би учинио већу услугу народу да се бави својим стручним, научним пословима, на пример студијом о ђубрењу њива, на чему је тада радио, него министарским пословима. Јер тим „његовим ђубретом он ће више користити овој земљи него својим политичко-дипломатским идејама.“⁶⁶

За инкриминисане изразе у овом чланку одговорни уредник листа је, по Закону о штампи од 1881. године, који је у међувремену ступио на снагу, пресудом Првостепеног суда, 14. априла 1903, кажњен са два месеца затвора, коју је казну после Апелациони суд снизио на месец дана.⁶⁷

Кулминацију у изражавању незадовољства достиже *Дневни лист*, као и остали опозициони листови, последњег мирног дана пре краљевог државног удара, 22. марта. Он тада као да последњи пут опомиње властодршце да се окане насиља. „Наш народ преживљује последње дане свога ћутања своје трпљивости... Гњев који у њему ври као у врелом котлу, достиже свој врхунац и још мало па ће бити на последњем степену врења — он ће да прекипи. Тада тешко оном кога дохвати излив тога гњева народног. Ко буде дохваћен, тај ће платити за грехове многих... Ко тада буде кажњен, тај ће у истини бити израз свију досадашњих злочина, које је благодарећи народној равнодушности — тешка казна народна годинама мимоилазила“...

Списак недеља је велик. Последњих година газдовао је земљом „како је ко хтео. Са народом, са Уставима, са Народним представништвом, играо се како је ко хтео. — Пред обешћу и пред злом вољом неколицине издајица народних, падали су Устави, падале су владе, кршиле се скупштине, растројавале партије“... Писац чланка као да осећа, као да зна, према општем расположењу већине, он је то и могао наслутити, да ће предстојећи акт насиља бити последњи од стране оних који су тада били на власти. Његова упозорења нису фразеолошка жонглирања већ ефектна предсказивања ланчаних збивања. „Народ неће да дозволи даље играње са њим. Они... који мисле урнисати Устав, кратити грађанске слободе, спутавати слободу јавне речи — ти ће се љуто преварити. Они неће овом приликом проћи олако, они неће успети... Народ диже главу. Не чикајте га“.⁶⁸

Управа града запленила је *Дневни лист* са овим чланком уз образложење

да се инкриминисани изрази односе на краља, иако он у њима није поменут, зато: „а) што само он, и нико други у Србији, има право да по свом нахођењу мења владе, — чл. 10 Устава, б) што само краљ, и нико други, има права да сазива, одлаже и распушта Народну скупштину, — чл. 15 Устава . . . , в) што је . . . Устав, као што се види и зна из његовог чл. 107 — постао иницијативом . . . краља Александра“ . . .⁶⁹

Првостепени суд, држећи се старог Закона о штампи, поништио је полицијску одлуку о забрани растурања листа. Управа града у својој жалби са чуђењем је изразила своје негодовање, питајући: „Како да суд не нађе да се чланак односи на краља?!“ Али Касациони суд је потврдио као исправно становиште Првостепеног суда.⁷¹

Међу опозиционим новинама налазио се и лист *Штампа*. Коментаришући ујдурме властодржаца, у једном чланку, она је виспрено констатовала како тадашња Србија „пише фантастичне политичке романае, бацајући у засенак производе честитог Милована Видаковића“⁷², писца наивних романа из прве половине XIX века.

Пре краљевог удара, 22. марта, у *Штампи* је објављен чланак „Судбина Устава“ са упечатљивим фигуративним и нарративним изразима: . . . „Гробље српских Устава почиње да се шири и простире као Владановац . . . Саране разних Устава у Србији подсећају много на саране чувених војвода и јунака у Црној Гори“. „Да би срце што већа туга стегла, ти погребни у Црној Гори врше се тајно, нечујно, без присуства родбине, без учешћа грађана; хладна и немилосрдна заповест да се нико не помоли на путу, којим тужан и осамљен погреб спеша, замењује црквена звона, а перјаници с пандурским подсмехом представљају народно учешће.“ Међутим, наставља у истом стилу лист: „У Србији има и један додаток. Место тужбалица које се у Црној Гори узимају да наричу за мртвацем, спомињући његове лепе стране и добра дела, у Србији хватају у најам један читав целеп подругљиваца, који своју дужност почињу још под прозорима самртниковим

ругајући му се на најбестиднији и скотски начин“.⁷³

Управа града, у пријави Суду, којом је тражила да се потврди њена одлука о забрани растурања листа, за овај чланак је рекла да у њему: „С иронијом и омаловажавањем који граница немају, подругљиво, увредљиво, иронично говори се о Уставу од 6. априла 1901. који је свечани акт владаочев, који је дело краљево, који је краљ подарио свом народу . . .“⁷⁴ Ипак Суд је решио да се поништи одлука полиције са мотивацијом да се у чланку само третира питање о ревизији Устава, а да се краљ у њему нигде не помиње. према томе и не вређа. Управа града се узалуд бесно жалила да је Првостепени суд њену заплону поништио „по старој судској пракси . . . како би само што више могао фаворизирати опозициону штампу“. Касација је потврдила судско решење.⁷⁵

Штампа ни после 24. марта није престала да објављује критичке напесе на рачун владајућих личности и од њих створених неприличних политичких односа и ситуација. Неки од њених чланака су врло инструктивни и за боље упознавање тадашњих прилика. Поводом доласка многобројних, од владе организованих, депутација у Београд, на пример, она је објавила уводник „Депутација“ са реалистичким описом и критичким коментаром од документарне вредности. „Јуче и пре подне и после подне тротоаре на Теразијама беху прекрили чланови разних депутација, које вагонима и шлеповима стижу из унутрашњости Србије, да честитају влади на свршеном послу, и, да је, јамачно, охрабре да даље истраје. Данас или сутра већ ће службене *Српске новине* почети доносити поздравне говоре вођа тих депутација и одговоре које депутације буду добиле; телеграфске депутације, којих ће, на сваки начин, бити више него што има депутација, и писмене поздраве, који ће бити много отворенији и незакопчанији, јер их њихови писци у највише случајева и не пишу за јавност“.⁷⁶

У време владавине династије Обреновића депутације су спадале у најомиљеније спектакле за дочаравање идиле

народног задовољства и прикривање правог стања духова. Зато је и *Штампа* наставила: „... депутације из унутрашњости једине су које одржавају континуитет појединих сцена и сваковрсне радње; једино што у нашој земљи имамо стално то су депутације из унутрашњости“... Али баш зато: „Те четице људи из унутрашњости, које као живе машине све одобравају, на све климају главом и од свакога примају путни трошак; које долазе у име народа, а које говоре у име среских капетана, једном речи депутације из унутрашњости представљају политичку штатистерију, коју данас ни деца не узимају озбиљно.“ Писац чланка на основу свега тога закључује: „... Депутације из унутрашњости нису ништа друго него лажан динар, који унутрашњост... потура свакој влади. Најжалосније је, што... има врло много тих лажних динара, и што се ниједна влада неће да реши да те тантузе повуче из течаја“.⁷⁷

Лист је, природно, због овог чланка био заплешен, и Суд је одобрио забрану његовог растурања.

Судбину да буде заплешена доживела је *Штампа* и када је у вези са предстојећим изборима написала, 30. априла 1903, да постојећи, после краљевог удара уведени Изборни закон „није производ парламентарног заједничког рада две или више странака, него канцеларијски чиновнички концепт, који је изазвао неизмерно незадовољство у свима редовима политички ненаклоњених влади“.⁷⁸ Управа града је тужила суду одговорног уредника листа, Свету Јакшића, јер, према њој: „Наведеним инкриминисаним изразима *Штампа* је прешла границе научног претресања и критицизирања изборног закона и упустила се у опорачавање и исмевање овога те је тим поступком учинила дело казниво по §-у 103 крив. зак.“⁷⁹ До суђења није дошло јер су после преврата указом новог краља, од 12. маја 1903. дела овакве врсте била „дата забраву“.⁸⁰

Са режиму опозиционим написима излазио је и *Трговински гласник*. Чланци у којима се изражава незадовољство

народа, боље рећи његовог трговачког пословног дела, са постојећим стањем најчешће се објављују у време очекивања краљевог противуставног удара. Тада и он највише трпи од полицијских прогона.

Сталне промене, нестабилне владе зависне од тренутних краљевских потреба и прохтева, сужени политички и економски оквири, којима се морао увек изнова прилагођавати нису више одговарали ни трговачкој буржоазији, тада у фази бујног развитка. Зато се и она прикључује општој борби против режима. Карактеристични су од полиције инкриминисани изрази, објављени у листу уочи последњих насилних промена. „Наш јавни живот, место да буде школа грађанских врлина, уставне сталности, законитога реда и рада у земљи, силом је претворен у школу политичког разврата, неодређености, пустиловства. У размаку од неколико месеца, од неколико дана често се заповедало и силом захтевало, да се истим људима, истим установама виче „О с а н а“ и „Р а с п н и“: наређивало се шиљање честитака за укидање онога, за чије се увођење пре краткога времена наређиване биле бакљаде; цео јавни живот проводимо у нервозним трзавицама између вештачких избора, разноврсних смицалица, уставних суспензија, ревизија, октроисања, и како још гласи та жалосна номенклатура за изигравање реда и закона“.⁸¹

Са дубоким огорчењем очекује *Трговачки гласник*, као и већина осталих листова, предстојеће неуставне промене, па наставља инкриминисаним изразима: „Разочарани, уморени и наивни духови... надали су се ипак, да ће последња фаза, октроисање Устава, имати бар особину мало веће сталности... Нико није могао ни помислити да ће тако октроисан Устав бити мењан друкчије, но што гласе у њему одредбе о томе... Па на шта нам онда избори, на шта нам сам Устав? Зар толике муке, толика натезања ради давања лажне уставне привидности неограниченој управној вољи“. Захваћен општим нерасположењем лист довикује носиоцима политичке власти: „Оставите нас већ једном на

миру с тим недостојним комедијама“... као „једнодушни одзив у грађанству према најновијим гласовима о уставним променама“.⁸²

Полиција је нашла да се инкриминисане реченице односе на краља, али је Првостепени суд и овде као и код других листова са сличним антирежимским испадима утврдио да „у целокупном напису садржина је само критика уставне ревизије, о којој је реч, ако би се иста извршила мимо уставних прописа... а таква је критика допуштена и не садржи у себи казниво дело...“⁸³

У својој жалби вишој судској инстанци Управа града је и овог пута узалуд са индигнацијом „сматрала за дужност да... скрене пажњу на једну колико интересантну толико и чудновату ствар“ при излагању судских разлога „за ништење управних решења“. Касациони суд је потврдио решење Првостепеног суда.⁸⁴

Следећег дана, 22. марта, полиција је опет забранила растурање *Трговинског гласника* јер је и у њему био чланак против предстојећих насиља. Инкриминисаним речима лист је упозоравао да „најновија уставна напаст... уноси у народ и грађанство неизвесност и неповерење, омета све радове и све послове, убија нам још више углед и кредит, и све то зашто? Да би се преким, неуставним путем поставио нов уставни ред у земљи, а тај нови уставни ред у томе је, да се што јаче ограничи у српском државном животу израз јавнога мишљења и слободне народне воље...“⁸⁵

Првостепени суд није нашао, сходно законском тумачењу, ни у овим реченицама увреду за краља већ само законом дозвољену критику. Касациони суд је одобрио овакво интерпретирање инкриминисаних извора у оптуженом листу, иако је Управа града инсистирала и овог пута на томе да говори рђаво о делу он у исто време говори рђаво и о самом творцу његовом. „Попут дела он ни подаштава и самог творца“ тј. краља.⁸⁶

После 24. марта *Трговински гласник* је упркос поштреним мерама Закона о штампи и даље наставио са нападима. У једном, касније много пута цитира-

ном, дугом, детаљном опису тока „мартовских демонстрација“ у Београду, 23. марта, од једног очевица, на пример, лист је означио полицију као виновника крвопролића.⁸⁷ Због таквог иступа морао је и он да сноси последице полицијских и судских прогона.

Међу листовима који су објављивали повремено чланке против појединих владиних поступака, па и против владе као целине, налазили су се *Народни лист* и *Београдске новости*. Њихови власници, издавачи и уредници, сматрали су себе радикалима, али су их организовани припадници Радикалне странке и Самосталне радикалне групе третирали као отпаднике, као праве или потенцијалне сараднике и службенике режима. Иако у тим тврдњама има истине, јер су у већини случајева писци чланака у *Народном листу*, као и у *Београдским новостима*, тражили од владоца да им поклони поверење, ипак остаје као чињеница да су и они били понекад прогањани од полиције и судова, нарочито *Народни лист*, због антирежимског испада.⁸⁸

У јануару 1903. године почео је да излази социјалистички лист *Ново време* у формату часописа са симболичким фигурама радника и раднице у заглављу, са радничким амблемима и девизама, са буктињом, чекићем, рукама здруженим у борбеном стиску, натписима: „Социјализам“, „Радници свију земаља уједините се борбом слободи“, „Радници су темељ на коме се диже ново друштво“. У новом духу опремљени и редиговани лист наишао је одмах на полицијске препреке.

Већ први број Управа града је забранила са образложењем да наноси увреду краљу и позива народ на оружје (у песми „Напред“ и чланку под насловом „Свети поредак“). И друго издање првог броја је запленила полиција. У инкриминисаном чланку „Свети поредак у данашњем друштву (по руском)“ била је изложена „социјална пирамида“ са представницима владајуће класе у горњим спратовима и од њих експлоатисаних трљбеника на дну. Припадници

Друго издање

НОВО ВРЕМЕ

*Радници су шемел на
коме се диже ново
друштво.*

NEUE ZEIT

LE TEMPS NOUVEAU

Година I.

Београд 10. Јануара 1903. год.

Број 1.

ЧИТАОЦИМА.

Први број *Новог Времена* полиција је забранила због песме „Напред“ и чланка „Свети поредак.“ У поменутих написима полиција је нашла да има *увреде Краљу и позивање народа на оружје!* — Постараћемо се да идуће бројеве читаоци уредно добијају, а за ово задошћење молимо да нас извине.

Други број изаћи ће 20. ок. м. и послаће се само онима повереницима и претплатницима који су су већ јавили или се дотле буду јавили, а трећи број само онима који се буду *најдаље до 1. фебруара претплатили*. Лист ћемо штампати само у онолико примерака колико претплатника буде.

УРЕДНИШТВО

Прва реч

„Србија је земља слободе и благостања!“

Ето једне заблуде, чије су последице фаталне и по економски и по политички развитак наш. Ко погледа трезвено загледа у стварност, видеће огромну разлику између онога што је некада било у патријархалној сељачкој Србији, која је живела задружним животом, и онога што се данас види у модерној, милитаристичкој и капиталистичкој Србији. Блажена времена, када су српски занатлија и српски сељак били своји господари, прошла

виших слојева хијерархијски наслаганих делова пирамиде притискивали су оне испод себе, према висини свога положаја. А „у основи пирамиде, носећи на себи терет целе зграде, целога друштвеног поретка, угњетени и измучени радни народ“ који „са великим напорима стара се да исправи своја погрбљена и огољена леђа“ . . . „Огромна тежина друштвене неједнакости притискује га: његов непрекидни рад храни непотребне паразите, он ствара све . . .“ А било би довољно да само исправи своја леђа „па да баца у прашину ову престарелу пирамиду, извор неправде и тираније“.⁸⁹

Полиција је у илустрацији ових израза „препознала“ на врху пирамиде симболичну краљеву фигуру у војничкој униформи испод круне и закључила да се целим написом првенствено наноси увреда краљу Александру.⁹⁰ Међутим, суд је дошао до закључка „да ни у инкриминисаним изразима . . . нити у самој слици која има у фигури да представи оно што се у инкриминисаним изразима излаже — нема увреде за . . . краља; јер ти изрази садрже једну начелну социјално-политичку расправу у којој се ни на кога одређено не циља“.

Управа града није хтела да се помири са одлуком Првостепеног суда сматрајући, да чак ако би била, а није, „у питању једна начелна социјално-политичка расправа . . . то не може послужити као разлог за искључење кривичне одговорности“. Али Касација је потврдила прву судску пресуду као на закону основану.⁹¹

Други број, од 25. јануара 1903, полиција је исто забранила. Она је и овог пута нашла у једном од чланака увреду за краља. У том напису „Нови апостоли“, напада се заправо влада, посебно министар унутрашњих дела, због насиља, неуставних метода владавине, и демагошких, варалачких иступања. Осуђујући владин програм „кроз који провирује метењаштво, чизма и епитрахил“, њене недемократске изборне припреме, полицијске акције и министарске ујдурме, писац чланка разоткрива, између осталог да — „док полиција апси и протерује гладне раднике као скитнице и мангупе, и докле г.

Веља Тодоровић као сенатор ове незаконите поступке брани а као министар наређује, он сада посећује радничке забаве и прича како ће „и у будуће штитити и потпомагати наш занатлијски сталез“.⁹²

Полиција је опет посредним путем доказивала постојање кривичног дела: с обзиром на то да владу поставља краљ, увреда владе је увреда краља. Првостепени суд међутим ни овог пута није био спреман на овакав уступак у тумачењу текста.⁹³

Трећи број *Новог времена* Управа града је такође запленила.⁹⁴ Разлог је био у двама песмама. Прва песма (преведена са руског) говорила је о човеку који се спрема да умре, сломљен ударцима неправедног друштвеног поретка:

„Малаксала снага, дотрајао роб,
Тавне ови дивни, златни млади дани,
Као покров хладни, црни гледам гроб
Да ме већ сахрани.

Око мене стеже а и оков клет,
Ум се светли мрачи, мисо је очајна
Власници су страшни, горак овај свет
Тама вечно трајна.

У инкриминисаним изразима ове песме и у редакторским напоменама о њеном пореклу Управа града је нашла да „њом се представља данашњи поредак као тамни мрак, како се ум мрачи, оков клети како се стеже, како свуда само робље, како су власници страшни који одржавају тај поредак . . .“ По полицијској оптужби: „Песмом се нарочито циља на владоце, који су представници данашњег друштвеног поретка. Да се на владоце односи, доказ је, што је због тих алузија на владоце и данашњи поредак, млади песник . . . отеран у Сибир . . .“ Полиција је сматрала да „алузијом на све владаре, да су они страшни, песмом се у исто време циљало и на нашег владоца. Представљајући остале као страшне, који представљају данашњи поредак, који он црта у најцрњим бојама, писац имплицитно тиме хоће да представи и нашег владоца, а тим чини дело из

КАСАЦИОНИ СУД У БЕОГРАДУ

16. јануара 1903 год.
бр. 418

У име Његовог Величанства
Краља Србије
АЛЕКСАНДРА I.

Касациони суд Краљевине Србије

у I одељењу своје састављеном из судија: Јоф. Симића, З. Свободника,
Анти. Ђокића, Дим. Ракићевића, Рад. С. Филиповића

деловода - секретара, Жив. С. Миловића

рассмотрено је по жалби царске граде Београда бр. 1054.

пето првенство по предмету забране другог издања броја
1. листа "Ново Време"

издати од стране Новог Времења Краље
заједно са решењем од Суда за град Београд
од 11. јануара 1903 год. бр. 878 у овој делу изреченим, који гласи:
да се одука царске граде Београда од 11-I-903 год.
№ 1003, која је забрањено друго издање броја 1.
листа "Ново Време" поништити ... и сл. д. ..."

на је наведено, да је цет о решење на закону основано
зато са на основу §. 274 закона о пост. судс. у крив. делима, тим решењем
за снажи и оглашава а жалбу одбације.

Деловода - секретар, Жив. С. Миловић
Председав Судија, Јоф. Симић

Сл. 9 — Факсимил решења Касационог суда о поништењу забране растурања другог издања првог броја Новог времена. Историјски архив Београда.

члана 21 у вези са чл. 20 Закона о штампима“.

Друга песма „Ако желиш“ била је борбена, револуционарна:

Ако желиш срећу себи,
А дечици својој рај,
Стреси ланце и срамоту
И учини свему крај:
Што ти смета и стеже те,
И слаби ти дух и моћ;
И када се зора јави,
Ко и кад је црна ноћ. —
А и време већ је дошло
Напаћени брате мој,
Да из твојих чистих уста
Заори се весо пој!“

По оптужби Управе града овом песмом „се позива народ да стресе ланце данашњег поретка, да учини свему крај, ако жели себи рај, а тиме позива народ на оружје против законитих власти“.⁹⁵ Првостепени и Касациони суд одбацили су тужбу као законом неосновану. Али факат је остао: од три броја једног радничког листа четири (први у два издања) су били заплени.

Орган социјалиста *Радничке новине* последње месеце владавине Александра Обреновића провео је у борби за опстанак, изложен у тешким финансијским условима сталном притиску властодржаца. Почев од 6-ог броја, од 14. јануара, *Радничке новине* су излазиле као додатак *Малом журналу*, а од 8-ог броја, као ванредно издање *Малог журнала*. Престале су излазити још пре краљевог удара, у првој половини марта.⁹⁶

Међу још несрећеним судским досијеима успели смо наћи само мали број аката о оптужбама и процесима против *Радничких новина*. Али мора да их је било више. Иако су *Радничке новине* у то време биле врло умерене, бирале изразе у критикама само да би избегле заплелу, давале више простора конкретним економским проблемима из живота радника него општим политичким расправама, ипак нису могле избећи полицијска гоњења. Управа града је налазила разлога за подизање оптужбе против одговорног уредника у сваком оштријем, нападачком изразу.

У двобоју између одбране и оптужбе користиле су се тада и овде, као и свуда, у ситуацијама општег незадовољства и судара, сва могућа полемичка средства, карактеристична за тај период прошлости. Тако су *Радничке новине* поводом једног расписа министра унутрашњих дела подложним органима о потреби предузимања енергичних мера против службеника, па и полицијских, који под утицајем разних гласова и сами доприносе „пометњи јавног мњења“ и рушењу ауторитета власти којој припадају, назвале министра наследником оснивача језуитског реда Игњата Лојоле.⁹⁷ У томе Управа града је нашла увреду за министра јер, по оптужници, „инкриминисаним изразима министар унутрашњих дела, Велимир Тодоровић, назива се најпогрднијим именом, којим наш народ оличава све најцрње особине и врлине једног човека, — језуитом достојним наследником Лојолиним“.⁹⁸ Оптужени одговорни уредник листа, Мата Милојевић, се напротив бранио у тадашњим условима једином ефикасном аргументацијом формалне логике: „Лојола је био реформатор у католичкој цркви и тамо је проглашен за свеца те према томе ни резонување Управе града Београда о сравању министра Тодоровића са Лојолом није увредљиво“.⁹⁹

Првостепени суд је овом приликом стао на становиште оптужбе и одговорни уредник *Радничких новина* кажњен је за увреду са 300 динара новчане глобе, или 30 дана затвора ако „не могадне платити трећином свога имања“. Међутим, Апелациони и Касациони суд остали су на линији већине раније поменутих суђења и поништили решење Првостепеног суда са мотивацијом да инкриминисани чланак није написан неуљудним тоном или „непристојним изразима“, да се у њему „обичним тоном и изразима износи рад г. министра унутрашњих дела и тај рад упоређује са радом Лојоле, оснивача језуитског калуђерског реда, али у томе нема никакве увреде за г. министра унутрашњих дела, пошто то име ни најмање није погрдно“.¹⁰⁰

У вези са идентичном аргументацијом оптужбе скоро у свим парницама по

Број 6.		Београд, субота, 11. јануара 1903.		Год. III.	
Цена на Србију: на годину . . . 7 - по год. . . 3.50 - четврт . . . 1.80 На инострану по код поште год. 12 а код уредништва 16 фран.		<h1>РАДНИЧКЕ НОВИНЕ</h1>		Цена 3 кунт ижељко Писма и новци треба упућивати на уредништво у Београд. Писма и новци - Балканска ул. Поштом број - 5 пара.	
JOURNAL OUVRIER		УРЕЂУЈЕ РЕДАКЦИЈА ОДБОЈ		ARBEITER ZEITUNG	
Београд, 10 јануара 1903 г. Министар унутрашњих дела издао је ових дана један распис, кога, због његово карактеристичности, доносимо у целини: Поуздано сам уверен, да извесни политички чиновници олаво верују гласо- вима о кризи који с времена на време долажу у штампи и за које се зна, да су по правили неосновани а често и на- мерно измишљени ради стварања по- летне и забаве. Уместо да овакве гласо- вине у којима би се у кругу њихове месне надлежности проносила, на законској ос- нови субвенцију, они, на против стоје и сами под утицајем истих, дајући израза разним политичким очекивањима у овом циљу у оном правцу, а напуштајући готово за све време док такви гласови трају, савршене поселе и проносећа разне ком- бинације, које само доприносе пометњи јавног мишља да онемогуће штету и др- жавне службе а ауторитета власти којој припадају. Обраћајући пажњу начелству на овакве појаве, предлажем свему политич- ком чиновништву, а нарочито окруж- ним старанима и средњим начелницима да сваки долазни случај оваквог држања својим чиновничким овлашћењима у нај- сврху и најбрже и најчвршће ангажују, како би такви чиновници удало као што		треба да се покажу као њихови про- тивници, да би и поред промене кабинета задржали своје топле положаје. С гласа су енергично ширили гласове о кризи. Али данашњи министар полиције, до стоји наследник Лојоза (оснивача Ју- гословенског реда) умео се даћи и у овој при- стави. Он, поред апсолутне покорности, тражи од њих још и да контролишу рад један другог, и да му издају тајно под- носе извештаје. Ну овде још и даље. Не само што хоће да контролише рад њему подчиненог чиновништва, већ хоће „Уколико би се овако држао, — — — приметно код чиновника других админи- стративних струка, начелство ће ме изве- штавати.“ Нему је, као што се види, ме- мера да и остало чиновништво узме ово мало самосталности што му је остало, и начини га безотпорном слугом. Замис- као је одлика, али неосновано изведена И Лојоза је својим потчињеним управљао на исти начин, само је био толико смот- рљив да своју замисао не изнесе на јав- ност. Овим расписом на се постићи само стиротни резултат: остало чиновништво и грађанство мора од сада да буде оба- званије у опхођењу са политичким чинов- ницима. А овим својим немислићем рад- дом пружио је министар полиције својим противницима, а нарочито опозиционој		маха. Истина, у то су многи сумњали али ствар постаје све очевиднија. Од 14 милиона енглеских радничара, око 10 ми- милиона раде у индустрији а од њих је 5 процената у беспослици: дакле по мили- она радника. У Лондону има 29, процен- тата сталовиштва, т. ј. који живе у тој тој сиротињи. 1.255,128 личности. Овом огромном броју бедника не може помоћи за време беспослице никаква милостина. А тако није само у Лондону, већ и у свима већим енглеским варошима. — Ето то су благодати буржоаског друштва, које се и код нас развија. Белгија. Карактеристичан пример, чије инте- ресе питати данашња држава, пружа нам један скорашњи догађај у Белгији. У Кам- пену су откривени нови рудници, чије богатство износи на милијарду. Уместо да те руднике држава узме у своје руке и да њима управља на ону корист, а не да их за малу цену издаје приватним предузимачима и акционарним друштвима који на тај начин згрну милијоне у свој џеп. Социјалистички професор де Гроф предлажео је још 1885. г. али, да от- купи све руднике. Само би изаша у у- љеним рудницама 1900 г. би доволан да покрије куповну цену. Јер је она из- носила 110 милиона франка.	

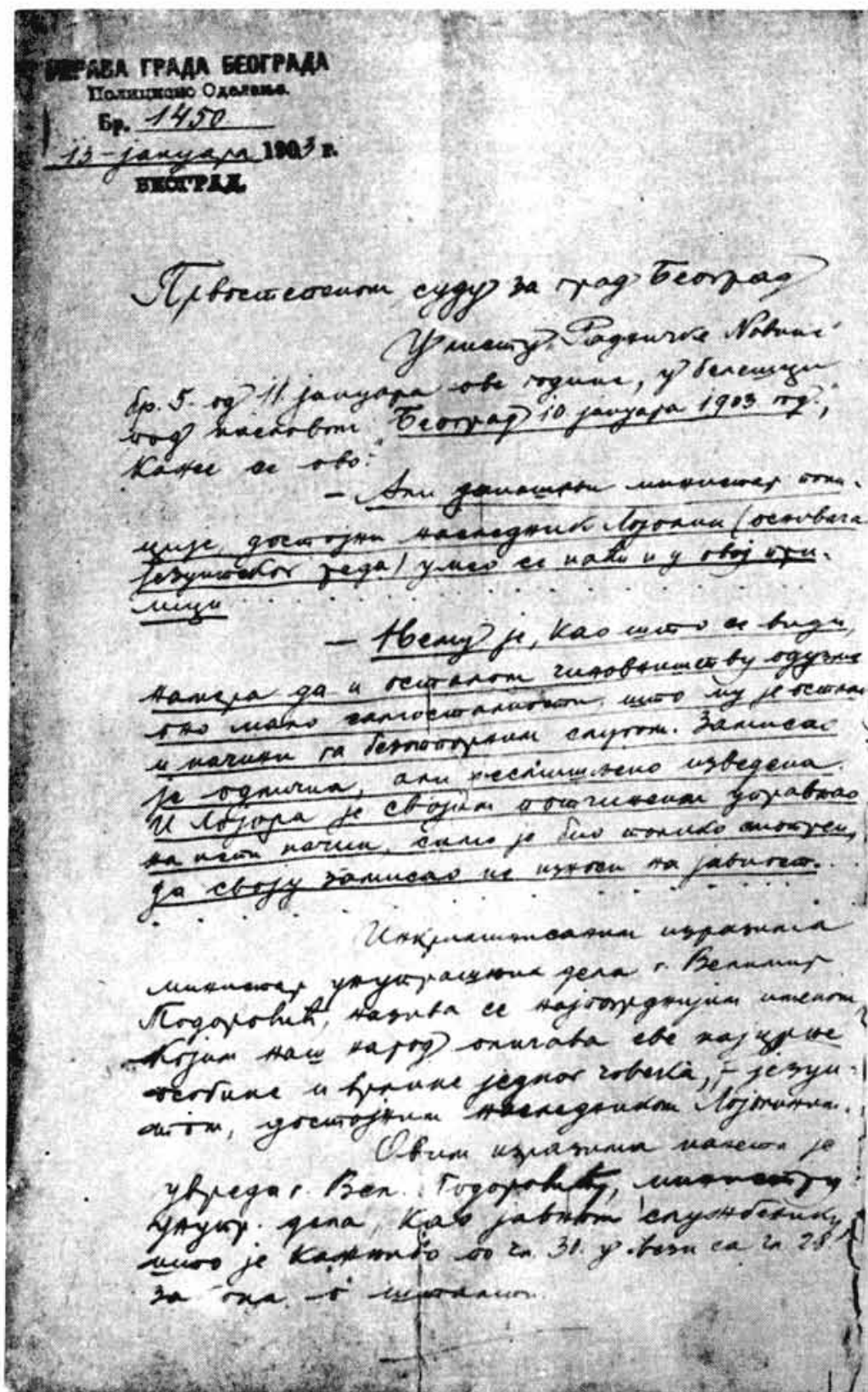
Сл. 10 — Заплењене социјалистичке Радничке новине са уводником против министра унутрашњих дела. Историјски архив Београда.

преступима штампе, при настојању да се напад на владу оквалификује као увреда и клевета за краља, Радничке новине су истицале да се једна влада не може бранити „тима што она прима државну крму у своје руке од владаоца, просто зато што је владалац неодговоран... Покушај да нека влада збаци сву одговорност са себе, и да се сакрије за факторе који су по Уставу неодговорни, знак је рђавог времена...“¹⁰¹ Ове речи су биле написане поводом осуде одговорног уредника *Малог журнала* на годину и по дана затвора због штампарских преступа.

Осуђујући мере насиља против социјалистичког *Новог времена*, који је

доживео необичну судбину да „је имао три броја, а четири забране“, Радничке новине позивају другове да пружају потребну помоћ прогањеном листу. Тим поводом казује: „Изгледа да се не може да трпи излагање једног социјалистичког часописа, за којим се осећа потреба у социјалистичком покрету па се онда и средства не бирају за његово гушење. Зашто је двострука дужност другова да овај часопис одрже, те да се не наводе представници мрака и противници социјалистички да насрћу и онде, где по закону нема услова за насртање“.¹⁰²

У последњем броју пре преврата Радничке новине дижу глас против прогона којима су и саме све више изло-

Сл. 11 — Факсимил тужбе Управе града Београда против одговорног уредника Радничких новина. Историјски архив Београда.

жене. Под насловом „Радничке новине оптужују“ пишу: „Овој војничкој влади никако не иде у главу да и српски радници имају права, да се боре за своје економске и политичке слободе“. Оне поручују властодршцима да се варају ако мисле да ће казнама „угушити и стати на пут покрету. Рачуни су посве погрешни...“ „Ако престану ове Радничке новине доћи ће друге. Радници ће их сами створити. Готовост да се одржи овај солидан озбиљан раднички покрет лежи у срцима свима нашим друговима. Не треба се бојати ничега кад је ту свест, солидарност и самопрегоревање“.¹⁰³ Ове речи су се обистиниле. После привременог прекида *Радничке новине* су поново излазиле, и то са повећаним утицајем, као орган једне партије, као политички фактор о којем се мора водити рачуна и у борби за власт.

Мартовске демонстрације

Велике масовне демонстрације Београђана, 23. марта 1903, чији су главни покретачи и учесници били млади људи из редова интелигенције и радништва, студенти и трговачки помоћници, које су убрзале уништење династије Обреновића, описане су досада у историјској литератури углавном само на основу мемоарских изјава појединих очевидаца и актера.¹⁰⁴ Зато ћемо сада овде уз реконструкцију поменутих збивања објавити неколико изворних аката о њима. Њих смо издвојили после детаљног прегледа сачуваних архивских фондова. Они су најважнији у гомили расутих предмета, садрже главне моменте и резултате полицијске и судске истраге. Њиховим штампањем упознају се љубитељи проучавања прошлости, као и заинтересовани истраживачи, са највреднијом грађом о том великом датуму из новије историје нашег главног града и нашег народа уопште.

Демонстрацијама које су имале трајне, историјске последице, претходили су тога дана припремљени протестни зборови, и то: неодржани пријављени

збор трговачких помоћника, који је полиција забранила, и одржани непријављени збор студената, који је прекинут после интервенције ректора Велике школе на позив полицијске власти.

Трговачки помоћници су се припремали да држе протестни збор да би изразили своје незадовољство у вези са покушајима да се тада спровођене измене и допуне „Правила о односима господара и њихових м'лађих“, која су била срамна, примењују и код њих. Према тим покушајима, по алармантним вестима у њиховом кругу, сваки од њих је имао да добије од надлежних органа радну исправу са личном фотографијом, што се тада сматрало нарочито понижавајуће јер су у оно време само припадници најнижих, служитељских, радних слојева: „покућари, кочијаши, рабације, ћурчије, пољске слуге, воденичари, механицијски момци, келнери, куварице, собарице, дадиље, дојиље, служитељи при банкама и другим приватним заводима“ те „возари, скелеције, лаћари и аласи“ имали такве, служитељске, исправе, буквице.¹⁰⁵

Управа града Београда, није дала потребну дозволу за одржавање пријављеног збора. Према њеној оцени, трговачки помоћници су били криво информисани јер се измене Правила, као и сама Правила, нису односила на њих. Међутим, судећи по изјавама представника трговачких помоћника, неки полицијски квартави су ипак тражили да се новим одредбама повинују и трговачки помоћници. Зато су се они тешко могли помирити са одлуком да им се забрани збор.

Одлука Управе града била је у складу са другим њеним превентивним и репресивним мерама упереним против јавног изражавања незадовољства уопште. Али овог пута она је имала и један специјалан разлог. Наиме, краљ Александар је неколико дана раније примио анонимно писмо којим је упозорен да ће се у недељу, 23-ег марта, организовати велике демонстрације „ђака, трговачких помоћника и радника“.¹⁰⁶ са циљем да се испровоцирају власти,

да их се наведе на насиља, која ће изазвати огорчење народа, дати повода за организовање демонстрација највећих размера идуће недеље, што ће онда искористити завереници да би га убили. Краљ је обавестио о овој достави свога повереника, управника града, Божу Маршићанина, који је, схватајући озбиљно предсказану опасност, предузео све могуће мере да се она избегне. Он је лично убеђивао представнике трговачких помоћника да нема разлога за одржавање збора и чинио их одговорним за последице евентуалних кршења одлуке полицијске управе.¹⁰⁷

Решење Управе града достављено је тек уочи дана заказаног збора, 22. марта, тако да су сазивачи имали мало времена, као што су имали и мало воље, да обавесте све трговачке помоћнике о томе да се збор неће одржати.

Збор је био заказан за четрнаест сати и у одређено време на одређеном месту, код кафане „Таково“ на Теразијама, нашло се око сто педесет трговачких помоћника. Они су по добијеном обавештењу да је збор забрањен, и на опомену изасланог полицијског службеника да се разиђу, гунђајући напуштали зборно место. Али се нису раздвојили као што је очекивала полиција, већ су у групама пошли у правцу Калемегдана, што је изазивало даље подозрење органа власти.

Шетња и седељка трговачких помоћника у парку и на пољани Калемегдана у пролећној недељи могла је бити природна, спонтана разонода за време одмора. Они су ипак необично деловали: као да су ишчекивали несвакидашње догађаје у којима ће и сами активно учествовати.

Њихов збор је био заказан и забрањен из посебних разлога, од интереса само за њих, са мотивацијом која је проистизала из разноврсне интерпретације једног специјалног закона. Али њихово незадовољство је било проузроковано општим невољама народа чија је судбина зависила од једног неуравнотеженог тиранина, народа који је тада био сав у напетом ишчекивању новог удара, који ће доћи насилним укидањем тек недавно добијеног Устава, гаранта

извесних минималних политичких права. Због тога су они инсистирали на томе да се одржи збор, иако им је протумачено да нема за то разлога. Стога се они нису по позиву полицијске власти разишли својим кућама него се окупљали на јавном месту решени да уколико се за то укаже прилика јавно демонстрирају своје незадовољство.

Демонстрације у којима ће масовно учешће Београђана бити у многоме обезбеђено присуством великог броја трговачких помоћника биле су организоване од студентске омладине, и то по иницијативи социјалистичке великошколске, студентске организације. У ово време највећег незадовољства и страховања, у вези са гласовима који су се ширили о краљевој намери да укидањем Устава од 1901. врати омрзнуте старе законе ради потпуног онемогућавања рада опозиције, чланови социјалистичког клуба Велике школе одлучили су да предложи представницима осталих страначких студентских клубова да заједнички поведу планске масовне акције за борбу против Александровог режима.

Радикали, пошто су постали конформисти, из страха од прогона којима су били у опозицији увек изложени, одбили су предлог бескомпромисне борбе и међу студентима. Самосталци, иако су били доследнији у борби него радикали, такође, из бојазни од последица, нису хтели да се ангажују у ризичним акцијама већих размера. Либерали и напредњаци, иако су сада и они у већини били у опозицији, нису пристали, верни својим конзервативним схватањима, ни на какву сарадњу са поборницима револуционарних метода борбе у којој се морају ангажовати снаге маса. Све опозиционе странке буржоазије и ситне буржоазије остале су дакле и у овим одлучујућим тренуцима на позицијама легалне борбе публицистичким средствима, мада је било очигледно да су она недовољна, неефикасна.

Само је група националиста под вођством Љубе Јовановића Чупе прихватила предлог социјалиста. На основу договора између њихових главних представника, студената права Димитрија Туцовића, Трише Кацлеровића, Љубе

Јовановића, акција студената имала је да почне у недељу, 23. марта, са планом да се искористе: збор трговачких помоћника и састанак студентског друштва „Побратимство“, који је био заказан у вези са потребама решавања неких текућих друштвених питања и расправљања о тешком положају народа у Старој Србији и Македонији под Турском.

Састанак чланова удружења „Побратимство“ почео је ујутро у предвиђено време, око 9 сати, али са непредвиђеним обртом, у препуној сали студената права у Великој школи. Представници социјалиста и националиста успели су одмах на почетку да се наметну као главни говорници и да ућуткају управу „Побратимства“ нападима на неке аполитичке и опортунистичке ставове и акције. Они су даље руководили састанком присиливши чланове управе друштва на одступање.

Говори популарних студентских вођа, Трише Кацлеровића, Љубе Јовановића и Димитрија Туцовића, распламсали су страсти незадовољства. Студенти су не само жигосали, осуђивали насиља власти већ су показали спремност да се ухвате у коштац са носиоцима аутократског Александровог режима и са самим Александром како би га спречили да оствари његове даље планове уперене против још преосталих, већ иначе доста окрњених, демократских закона и установа.

Збор студената је завршен онако како су то замислили и припремили представници најнапреднијег студентског клуба, социјалистичког. Иако социјалисти још нису имали, првенствено услед политичких сметњи, своју странку, они су се већ афирмисали међу студентима као припадници најпрогресивније и најборбеније организације. У сарадњи са националистима који су се истицали у борби за слободу још неослобођених територија, они су успели да окупе потребан број младих за организовање дотле невиђених масовних демонстрација уперених директно против краљеве личности. Колико је њихов успех у револуционисању духова био велик показује детаљ да ректор Велике шко-

ле, упућен од полицијске власти на збор да би га растурио, није могао да делује, упркос његовим упорним настојањима, на студенте да се разиђу пре него што је њихов последњи говорник завршио читање припремљене протестне резолуције, која је примљена са бурним одобравањем.

Логична, иако непредвиђена, последица успешног зборована, било је заказивање поновног састанка после подне да би се у јавној демонстрацији још једном дало одушка незадовољству и протесту. За полазну базу изабран је Мали Калемегдан. Време окупљања демонстраната одређено је за после 14h, јер су трговачки помоћници са свог зборног места могли тада стићи овамо.

Кретање трговачких помоћника је полиција, упозорена да не сме дозволити њихово окупљање, с посебном пажњом пратила. Већ на путу на Калемегдан, Кнез-Михаиловом улицом, Дубровачком, Васином, у попречној Узун-Мирковој улици позвани су да се разиђу. Међутим, они су, не базирајући се на упозорење, са својим предводницима Александром Поповићем и Миланом Радовановићем продужили ка Малом Калемегдану. Праћени од радозналих шетача и подозривих агената отишли су са Малог Калемегдана на Велики Калемегдан. Када су се опет вратили на Мали Калемегдан и ту поседали на траву, око њих већ је била маса од неколико стотина младића. После десетак минута, пошто су позвани од полицијског службеника надлежног Дорћолског кварта да се разиђу, они су се упутили ка Великој пивари, као да иду на пиво.

Једва је самозадовољни писар Дорћолске полиције јавио својим претпостављенима да се гомила разилази на пиво, када њена поворка изазива узбуну пред школском зградом на Дорћолу где су били ученици недељне трговачке школе. Ту се орило од узвика „живели“ којим су се поздрављали, храбрили и позивали на акцију млади и најмлађи припадници овог радничког слоја.

У даљем покрету, код Дорћолског кварта, масу су зауставили полицијски чиновници и жандарми. Они су је „пре-

половили“ тако да је из расутих мањих група једна већа група продужила поред Главне полиције, а друга поред жандармеријске станице преко Велике пијаце ка Великој школи.¹⁰⁸ Ове групе и групе су успеле обманути полицију и састати се у дворишту Велике школе, одакле је требало да почну демонстрације.

Пошто је полиција блокирала главни излаз (улаз) из Велике школе у Васиной улици, окупљена маса од неколико стотина људи, већином трговачких помоћника и великошколаца, изашла је, преко раније неупотребљаване и сада нечуване капије према улици Вука Караџића. Чим је избила на улицу, она је хитала према Кнез-Михаиловој, и даље том улицом ка двору, са циљем да што пре стигне тамо. Формирана као поворка демонстраната, којима су се успут придружили многобројни пролазници, маса је сада већ нарасла од неколико стотина на неколико хиљада, извикивала борбене пароле са далекосежним захтевима и претњама. Усклицима „Живела слобода“, „Доле државни удар“, „Доле деспотизам“, „Доле реакција“, она се приближавала двору да у пркосном гњеву изрази жеље народа.¹⁰⁹

Полиција и жандармерија је имала налог да по сваку цену спречи, свим могућим средствима али избегавајући употребу ватреног оружја, долазак демонстраната пред двор. Скоро све расположиве полицијске и жандармеријске снаге биле су концентрисане на прилазима двора на Теразијама. Њихов кордон је ипак једва, са крајњим напорима, са пушкама на готовс и револверима у рукама, уз употребу кундака и песница, успео да заустави масу. Разјарени народ хватао се у коштац са бесним чуварима краљевске резиденције. Млади демонстранти рукама и ногама, штаповима и кишобранима насртали су на њих и одупирали се њиховим насртајима, обасипајући их у противнападима каменицама. Демонстранти су викали, покушавајући да се пробију: живео устав, хоћемо слободу, шта ће нам живот без слободе.¹¹⁰ Жандарми и полицијски писари су претили да ће

пуцати ако се не обуставе покушаји продора у правцу двора.

Снага оружја је напослетку превагнула и демонстранти су присиљени да одустану од својих првобитних намера. Али раздражене масе нису биле вољне да се после оваквог сукоба мирно разиђу својим кућама. Оне су на сваки начин хтеле да искале свој гнев на представницима и заштитницима омрзнутог режима.

Редакције гнусних режимских листова, *Мале новине* (Улица краља Милана 36, данас Улица маршала Тита), *Слога*, (Скопљанска бр. 2, сада угао Нушићеве улице и Теразија), штампарија *Бојовић и Мићић* (на углу улица: Кнежев споменик и Обилићев венац, сада према биоскопу „Јадран“), *Вечерње новости* (Обилићев венац бр. 10), *Двадесети век* (Дубровачка бр. 12, према француској амбасадни), поред којих су пролазиле при повратку постале су им добра мета. Оне су обасуте каменицама, понеке су чак демолиране. Разлупани су прозори редакција *Малих новина*, *Слоге*, штампарије *Бојовић и Мићић*. Редакцији *Вечерњих новости* осим што су разбијени прозори, разваљена су врата и оштећен део намештаја. Редакција листа *Двадесети век* је извргнута најжешћем нападу. Поред прозора уништен је скоро сав канцеларијски намештај, а хартије и новине су изнесене на улицу и спаљене.

Сагоревање последњих остатака омрзнутих режимских новина деловало је снажно на духове народа који се тискао, гомилао, растао и одушевљавао на овом јединственом призору бунтовничког акта. И када је овде у оваквој атмосфери сакупљеној маси од преко 5000 лица Димитрије Туцовић, око 17h 30 мин., саопштио одлуку организатора демонстрација, да се разиђу, не заборављајући борбу која ће се наставити до њеног победоносног завршетка, људи нису могли једноставно напустити своја места, без даљих борбених манифестација. Они нису више били расположени да мирно отрпе надмене опомене, захтеве и претње нестрпљивих жандарма и полицајаца, који су их терали одавде. На-

стали су и распламсали се нови сукоби међу њима.

Жандарми и полицајци су јуришали у гомиле народа са пушкама и револверима у рукама. А народ је бежао, и избегавши опасности жандармеријског јуриша, поново се окупљао, изазивајући и даље чуваре поретка каменицама и узвицима упереним против њих.¹¹¹

Пошто се масе нису дале растерати позвани су ватрогасци да их шмрковицама распрше. Међутим, народ је каменицама натерао ватрогасце да се повуку. У даљим сукобима полицајци и жандарми почели су да употребљавају своје ватрено оружје. Пуцњава је одјекивала око Калемегдана, Кнез-Михаилове улице и суседних улица. Падали су мртви и рањени.

Војска, позвана као појачање, дејствовала је више умирујући него застрашујући јер је била предвођена официрима који су припадали тајној превратничкој организацији завереника. По команди „не гази“ коњица је обазриво напредовала, а маса ју је бурно поздрављала узвицима: живела војска!

Тек увече око осам сати и то највише услед кише која је стала нагло падати, присиливши демонстранте да се склоне, органи сигурности успели су да поврате мир и поредак на београдским улицама. Одмах после тога настала су масовна хапшења демонстраната, махом ђака, студената, трговачких помоћника. Те вечери и ноћи, и сутрадан ујутро, ухапшено је 123 лица.

Од ухапшених, око 30 ђака одмах после саслушања пуштени су својим кућама с тиме да над њима воде даљу истрагу њихове школске власти.¹¹² Осамдесет девет¹¹³ „изгредника“ кажњена су полицијски. Њих 73, који су, према пресуди Управе града Београда, „признали на испиту да су били на месту где се дешавала демонстрација и да се нису уклонили иако су видели да власт разгања светину“ кажњени су са по три дана затвора са радом. Осморица која су, по истој пресуди, била „такође присутна међу руљом и нису се удаљила на опомену власти а поред тога су без занимања, јер ничим не доказују чим се занимају а немају ни исправа

никаких“ добила су исто три дана затвора са последицом, да се после издржане казне протерају у родна места, пошто су били страни поданици. А тројица (Сретен Васовић, Живан Марјановић и Младен Милановић) који „поред тога што су били присутни међу руљом и нису се хтели уклонити из оне масе на опомену власти, они су, по извештајима квартова, викали и народ бунили, обрађали пажњу на себе, због чега су се тамо пролазећи скупљали и увећавали руљу“, кажњени су са по десет дана затвора са радом. Сва су ова лица, према овој пресуди, била „спомињана од стране органа власти да се растуре, уклоне са места где се вршила демонстрација, па чак и употребљена и принудна средства, прскани су водом, гоњени су од стране жандарма, па нису хтели растури се, него су упорно остали и даље на месту, чиме су створили кривицу из § 360 п. 2 кр. зак.“¹¹⁴

Задржани су у притвору и предати Првостепеном суду у Београду осамнаест лица.¹¹⁵ До пресуде против њих није дошло јер су наишли догађаји од 29. маја.

Побегли су из земље, знајући унапред да их очекује затвор, организатори демонстрација: Димитрије Туцовић, Триша Кацлеровић и Љубомир Јовановић. Они су се вратили у Србију тек после преврата. У суседну Аустро-Угарску склонили су се и мање познати: Радисав Гаја Суботић, Таса Милојевић, Момчило Јанковић, Милан Петковић и Божа Ковачевић.¹¹⁶

Сви притвореници, осим незнатног броја изузетака, држали су се храбро и прибрано на бројним саслушањима. Ниједан од њих није признао да је активно учествовао у демонстрацијама. Они додуше нису били извргавани мучењима, али било је и међу њима више лица која су премлаћена и кињена од стражара приликом спровођења у затвор и у самом затвору.¹¹⁷

Одјек демонстрација био је у јавности велик, већи него јек свих његових учесника заједно. Ове мартовске демонстрације су заправо грандиозне по својим последицама: по паници која је завладала у двору и владајућим кру-

Сл. 12 — Факсимил плаката трговачких помоћника — позив на протестни збор. Историјски архив Београда.

говима,¹¹⁸ по фантастичним вестима које ће годинама кружити о броју настрадалих у њима (убијених, рањених, мучених),¹¹⁹ по пробуженој свести маса о сопственој снази, по порасту ауторитета социјалистичких агитатора и организатора, по одлуци завереника да убрзају извршење дела преврата. Има доста истине у каснијим тврдњама страначких новина, у првом реду социјалистичких листова — „да није било 23. марта, не би било 29. маја“.¹²⁰

Све прогресивне буржоаске странке су величале подвиге учесника мартовских демонстрација. Али са највише права су то чинили социјалисти. Чланови Социјалистичког клуба великошколаца били су организатори тих демонстрација. У њима су најкомпактније учествовали припадници радничких слојева друштва. Против њих су биле највише уперене репресивне мере полицијских органа власти.¹²¹ Они су једини знали за потенцијалне снаге маса, једини их ценили у потребној мери и користили према потребама и могућностима. Зато је и овде њихова историјска заслуга највећа.

Из извештаја Варошког кварта, који због његове важности *in extenso* објављујемо, видимо: ток кретања једне од највећих група демонстраната, досада незабележен ни прокоментарисан у историјској литератури; ток читаве демонстрације гледан очима једног утицајног полицијског старешине; и последице првих репресивних мера полицијских власти.

Кварт варошки, бр. 4129, 24. марта 1903.
Управи града Београда

Кварту је част Управи поднети следећи извештај о демонстрацији приређеној јуче по подне од стране трг. помоћника и ђака разних школа, која је трајала од 2¹/₂ до 7¹/₂ сати по подне.

Јуче у 2¹/₂ часа по подне прошла је једна група трг. помоћника око 80—100 на броју Кнез Михајловом улицом, па по том Дубровачком, где их је потписати стигао и умолио да се разиђу, на шта су они одговорили, да они иду у шетњу, па су прођурили Узун Мирковом улицом и отишли на мали Калимегдан. Група ова предвођена је од стране Александра Поповића, путника

Самуила Пијаде и задржала се на малом Калимегдану са намером да ту одрже збор, који им је пре тога од стране Кварта теразијског растурен.

Пошто им је објашњено да збор не могу држати, кренули су се на вел. Калимегдан на главну шетницу према Сави. Ту су пробавили неколико минута, па су се опет вратили на мали Калимегдан и на оној узбрдици поседали. У средини групе био је Александар Поповић, а око њега поређала су се ова лица: Александар Којадиновић, књиговођа, Периклес Бербери, агентски помоћник, Триша Јовић, момак код Караулића и Брадића, један момак из радње Петра Пејића, Алекса Илић, калфа код Благоја Спасића, кож. трг., Алекса Миловановић, бив. помоћник код Милана Арсенијевића и Комп. који је због скитње пре месец дана био прогнат од стране овога Кварта у унутрашњост. Ту су се задржавали 1/4 сата разговарајући међу собом. У том времену почеше придолазити штампарски помоћници, а и велики број ђака разних школа, међу којима је било и великошколаца. На једанпут поустајаше сви са тог места и одоше до пред дорћолску основну школу, где су их с прозора поздрављали трговачки помоћници, који су имали час у истој школи. По том, а срством персонала Кварта дорћолског и варошког, који их је у стопу пратио, ова се руља растурила у 4 групе, те су се једни Љубићском, други улицом поред Управе Београда, трећи Љубичином, а четврти Дубровачком почели враћати и сви су се искупили пред Вел. школом; али су ипак мирним путем растурили, те су се кренули у две групе на вел. Калимегдан, једни Чарапићевом, а други Вука Караџића и Кнез Михајловом улицом. На Калимегдану се та група растури, али са планом да се састану у дворани Вел. школе и ту одрже збор да уложе неки протест. Тако један по један и у гомилицама кренуше се са Калимегдана и улажаху у дворану Вел. школе. Њима се придружише многи великошколци, који су били пред школом, а поред њих и они, који доцније придолажаху те се на тај начин за кратко време сакупи једна маса у дворани Велике школе.

О овоме одмах је извештен ректор Вел. школе, који је благовремено стигао и забранио држање збора у поменутој дворани. Ово забрањивање од стране ректора пропраћено је звиждањем и узвицима: „Доле с полицијом!“ Целокупна ова маса кроз задња врата Вел. школе јурну Караџићевом улицом, дерући се са подигнутим штаповима у вис. Ову руљу предводио је неки Љуба Јовановић, правник. Тако идући Кнез Михајловом улицом дођоше до трамвајске станице на Теразијама, где су од

персонала и жандарма Кварта варошког и теразијског, а по наредби управе, задржати да не пролазе поред Двора. Зауостављена гомила непрестано се дераше, звиждаше и протестоваше, но и то јој не би доста, већ чиновнике и жандарме почеше тући штаповима. Наједаред осуше плотун од камења и цигаља на чиновнике и жандарме, који их сузбише назад.

Враћајући се ударе на уредништво *Слоге*, полупају прозоре и фирму и поделе се на две групе: једна пође Батал-Цамијом, а друга Кнез Михајловом улицом.

Потом се ток ове демонстрације развијао овако у реону овога Кварта:

Руља трг. помоћника и ђака разних школа, којој се бесвесно придруживала маса радозналост света, шегрта и беспосличара, удари поред „Руског Цара“ на редакцију *Веч. Новости*, а њих неколико на штампарију „Милоша Великог“ где полупаше прозоре, а у редакцији и велику штету причинише, па се кренуше Спасовском улицом ка уредништву *Двадесетог века*, где полупаше прозоре, разбише врата, улетеше унутра, вандалски све полупаше и све бројеве које нађоше изнесоше на поље и на раскрсници пред уредништвом запалише. Потом се кренуше на Калимегдан. Од стране овога Кварта руља је умољавана да се растури, али то нико не хте да чује, већ се кретоше ка „Српској Круни“, где се зауставише. Гомила стално лармаше и протестоваше, а радознали се свет прикупљаше. По гдекоји из гомиле почеше се бацати камењем на чиновнике и жандарме. У том стиже и вод жандарма под командом поручника: Жике Ђорђевића, који је имао задатак да гомилу растури.

Том приликом Аврам Петровић, благајник министарства протестоваше пред жандармеријом са уздигнутим штапом у вис, да њега не сме нико да напада и узнемирава, називајући жандарме: „Животиње, ово није турско!“ То још већма узруја гомилу, те се ова не могаше никако растурити. Чим је коњица жандарма стигла, осу се на војнике и чиновнике плотун камењем, а потом се и припуца из гомиле и неколико револверских метака, на шта и жандарми беху принуђени одговорити појединачним пуцањем у ваздух, на шта опет из гомиле калимегданске осу киша камења са по којим револверским пуцњем, којом приликом беше обрађена наша три четири жандарма. Тада се успело, да је се гомила поделила у две групе: једна је остала на Калимегдану, а друга је помоћу ватрогасаца отерана дубље у Кнез Михајлову улицу, којој са Теразија дође једна група у помоћ и која такође осу камење на жандарме

и чиновнике, али их жандарми потиснуше до хотела *Русије*. За време битке код Калимегдана пала су три лица рањена и кад су по њих дошла општинска кола да их однесу у болницу, осу се камење и на њих и том приликом пред гомилом је стајао Пера Савић као извесан предвођилац. По његовом налогу руља је за моменат престала бацати камење док не сместише рањене у кола; али одмах по том са стране, где је био Савић осула се киша камења за колима, која једва одоше у болницу. У том је дошао ескадрон коњице, који је крстарио улицама и растеривао постепено руљу која непрестано бацаше камење на чиновнике и жандарме. Том приликом Раде Михајловић, трг. пом. викну пред чиновницима: Лако је овде тући народ, него изађите на Косово и осветите га“. Ове речи још више распале руљу; која са највећом жестином поче ударати чиновнике и жандарме каменицама и по којим револверским метком и тек кад се ови поделише у 3 групе, па нагло и једновремено јурнуше на гомилу са 3 разне стране, успеше да је потпуно растури, чему је припомогло још и то што је већ била касна ноћ. У том су похватали ниже именована лица, која су учествовала у демонстрацијама и која су одмах спроведена управи по наредби:

1. Лазар Ристић, пиљар,
2. Миладин Видаковић, бивши слуга код Боторића,
3. Светозар Тасић, пекар,
4. Димитрије Стевановић,
5. Илија Аврамовић,
6. Живко Матић,
7. Димитрије Николић, пом. кројач,
8. Богдан Јовановић, опанчар,
9. Бранислав Вуковић, кројач,
10. Пера Божић, ковач,
11. Тодор Спасојевић, ђак трг. школе,
12. Мата Петровић, погачар,
13. Ђорђе Илић, чувар магацина,
14. Драгутин Вељковић,
15. Владимир Цакић, обућар,
16. Драгољуб Гагић, техничар,
17. Андрија Мијушковић, бивши ливац код Гођевца,
18. Дина Абдегић, шлосер држ. штампарије,
19. Јован Вељковић, зидар,
20. Риста Петровић, машиниста,
21. Милан Николић, радник фабр. бонбона,
22. Петар Митрашевић, ђак V разреда гимназије Краља Александра I,
23. Милорад Докић, ковач,
24. Ђура Павловић, касапски шегрт,
25. Јован Свековски, кобасичар,
26. Димитрије Гинић, момак А. Спасића,
27. Божа Миленковић, шкембар,
28. Милутин Лавадиновић, млекација,
29. Светозар Милошевић, машин-шлосер,
30. Добривоје Ненадовић, пекар,
31. Живко Јовановић, кочијаш из Крагујевца,
32. Владимир Дедић, зидар,
33. Павле Вулован, слуга
34. Коста Лазић, браварски шегрт,
35. Ђорђе Ђирковић, стругар,
36. Сава Максимовић, бивши келнер,
37. Милан Милошевић, помоћник бонбонџи,
38. Трифун Милосављевић, шегрт колџар,

39. Илија Стевановић, шегрт колар., 40. Лазар Лазаровић, шегрт фотограф., 41. Љубомир Милосављевић, казанџија, 42. Радован Петровић, шегрт шлосерски, 43. Стеван Земановић, фотограф. помоћник, 44. Давид Леви, шегрт обућарски, 45. Радојица Сремчевић, берберски калфа, 46. Костадин Живковић, шегрт обућ., 47. Влајко Мартиновић, кројачки калфа, 48. Константин Ристић, кројачки радник, 49. Живадин Јанићијевић, шегрт тргов., 50. Борђе Спасојевић, ђак VII раз. гимназије, 51. Илија Бабић, обућ. шегрт, 52. Петар Богосављевић, шегрт код Крике, 53. Витомир Мирковић, шлосер. шегрт, 54. Александар Бошковић, шустер. шегрт, 55. Павле Стевановић, ђак VII раз. гимн., 56. Милорад Маринковић, словослагач, 57. Алекса Илић, помоћник кож. код Благоја Спасића.

Сва ова лица спроведена су Управи сем лица под бр. 1, 5 и 6 која су као рањена упућена у болницу.

По сазнању, мртвих је пало свега 2, тешко рањених 2 и 7 лако рањених. Сви наши жандарми показали су за дивљење хладнокрвност, стрпљивост и уопште разумевање своје службе.¹²²

Старешина Кварта варошког:
Остојић

На полеђини пише: „На основу § 137 кривич. суд. поступка Управа гр. Београда решава: да се сви у овоме акту именовани изгредници притворе и с њим даље по закону поступи. Марта 24. г. 1903. у Београду“.

Други извештај као допунски првом, исто објављујемо *in extenso*, да би се добила тачна представа о наводима органа гоњења.

Кварт теразијски бр. 3647, 24 марта 1903. године, Београд.

Управи града Београда

За 23. март 1903. године по подне у 3 сахата био је заказан јавни збор трговачких помоћника. Тај је збор забранила Управа града Београда решењем Бр. 9972 од 19. марта 1903. године и та је забрана саопштена и кафеџији Кости И. Јовановићу и сазивачима збора, Милану М. Радвановићу и Александру Поповићу на дан раније.

Ну при свем том трговачки помоћници у групама по четири до пет почели су се сакупљати у „Таково“, још око 2 сахата и 15 минути. По наредби потписаног, дежурни писар Љуб. Јоцић у

2 сахата и 20 минута растерао је одатле око сто трговачких помоћника, који су се у часу са свих страна, како изгледа, по договору, скупили, ма да је већина знала да је збор забрањен.

По достави једног грађанина, да је у пролазу једне групице тих трговачких помоћника чуо како говоре, да ће прво на Калимегдан да тамо поново одреде збор, писар Љуб. Јоцић је још у 2 сахата и 40 минута по подне известио о свему Управу — односно дежурног члана.

Од 2 сахата и 40 минута па до 4 и 40 у кварту је био ред и мир. У 4 и 40 минута по подне поднаредник — старешина жандарма, који је стајао на углу Сремске, Кнез Михаилове и Краља Милутина улице пред „Албанијом“, кафаном, дојурио је у квартал једновремено са потписатим, који је стајао пред трамвајском станицом на Теразијама, и јавили, да из Кнез Михаилове јури маса младића, калфа, ђака и остале мангупарије у правцу Двора поред кварта.

Неколико жандарма (седам), један стражар и писари са потписатим, постројили су одмах ланац пред кварталом преко улице. Маса демонстраната већ је била пред кућом Крсмановића, јер су јурили. Било их је 1500, а можда и више. Чуло се хујање, звиждање, вика: „Напред за слободу“! Предводници ове руље били су пијани по изгледу. На наредбу потписатог члана и писара да стану, грмнуло је хиљаду гласова: „с пута“! и хиљадама руку подигло се у вис са батинама и штаповима. Први су редови насрнули на члана, писаре и жандарме. Услед малог броја били су принуђени да ваде сабље и тесаке а оборили бајонете. И после формалне туче од 10—15 минута, а уз припомоћ двојице писара (Грудића и Марковића) из кварта варошког, који су са демонстрантима дошли, сузбијени су натраг, и при повлачењу осули каменицама.

У тој тучи тешко је повређен жандармеријски каплар Сретен Трифуновић, а лако: Светислав Митрић, редов, на служби при овоме кварту, потписати члан овога кварта и писар Михаило Ђокић, као што гласе под ✕ лекарске сведоџбе.

У повратку руља је напала на уредништво *Слоге и Малих Новина* и према под /. увиђајима оплупали и разнели све што се могло полупати; адвокатску канцеларију г. Живој. Величковића и ту штете према под /3 увиђају — на уредн. *Српске Независности* према под /4 увиђају, руља из необавештености, напала на стан г. Стеве Поповића, начелника Министарства у пензији, мислећи да је ту стан уредништва. Тако

исто нападнуто је уредништво *Вечерњих новости*.

Када је већ све било свршено, дошла је помоћ из команде жандармеријске, са једним капетаном и поручником, и жандарми су заузеле све пролазе ка Двору. За њима су дошли и ватрогасци.

Од 4 часа и 40 минута па до 6 сахата све је особље (нечитко прим. А. Р.) жандармима било на ногама, пред кварталом и у улици Краља Милана.

По дознању да су се демонстранти повукли улицама Кнез Михаиловом и Коларчевом ка Калимегдану, — одмах су упућени ватрогасци за њима, а одмах затим и жандарми из команде. То је било око 5 сахата и 35 минута.

Око 7 сахата дошла је војска. Од тога времена па до 8 сахата целокупно особље са жандармима и стражарима заузело је све могуће пролазе од Калимегдана где се чула вика и пуцњава, ка Двору, у улицама: Призренској, Дечанској, Коларчевој, Краљ Милановој, Сремској и осталим.

У 8 сахата почеле су од Калимегдана, улицом Кнез Михаиловом да придолазе густе масе света. Умешани са светом повлачили су се и демонстранти, који су хтели да продру ка Теразијама па је опет дошло до формалне туче са постављеном стражом од жандарма и стражара ноћних. Сузбијени назад, демонстранти су пред радњом Тилеровом оставили једног мртвог младића чија се идентичност није могла утврдити. Донели су га демонстранти, тело тога младића пренето је одмах у квартал а одатле у Општу државну болницу. Нико га није могао познати, али судећи по оделу, раденик је. Болници је наређено да га до даље наредбе не сахрањује.

Тек у 9 сахата и 20 минута улице су биле чисте и пошто су претходно све кафане у 9 сахата позатваране.

Руља демонстраната, која је носила тога мртвог младића понела је собом и Перу Савића, новинара, који је виђен са демонстрантима према /5 реферату.

Тек у 9 сахата и 20 минута улице су биле чисте и мирне, пошто су претходно све кафане у 9 сахата позатваране.

Међу демонстрантима, који су око 4 сахата и 40 минута предводили масу, запажени су ови:

1. Александар Поповић, трг. помоћник код Самуила Пијаде, сазивач збора; 2. Љуб. Јовановић, бив. адвокатски писар код Жив. Симића, адвоката, који је пред руљом трчао и највише викао: „Хоћемо слободу!“ „Убите, јер шта ће нам живот без слободе!“ То су чули: писар Мих. Ђокић и практикант Драго-

љуб Николић; 3. Н. Адамовић, књиговођа код Ђукановића — (писари Ђокић и Туцаковић); 4. Паја Н., ђак Вел. Школе (Јоцић); 5. Милан Брајовић, ђак Панчићеве гимназије (по сопственом признању учествовао је, а причао Кости Милутиновићу, ноћном стражару); 6. Милан Радовановић, сазивач збора; 7. Алекса Којадиновић, чинов. Сиротињске задруге (каплар Маринко Антонијевић у Министарству правде).

Под /1 шаље се десет прилога, ледкарских уверења и увиђаја, а под /2 камење нађено на местима нападања.¹²³

Старешина Кварта теразијског — Члан — Ј. Марковић

Иако ова два извештаја не приказују непристрасно збивања, и неким детаљима се не подударују, они могу послужити за објективно реконструисање догађаја. На основу њиховог описа можемо закључити: да су трговачки помоћници знали да се припремају демонстрације и зато су се упорно окупљали на одређеним местима; да су се демонстранти, студенти, ђаци, трговачки помоћници, помоћни радници разних струка и грађани који су се спонтано прикључили, храбро супротстављали налетима полиције и жандармерије; да су хапшени у првом реду шегрти, калфе, радници.

Тужба Управе града, рађена на основу ових и других мање важних извештаја, која је упућена Првостепеном суду је најисцрпнији закључни документ о демонстрацијама и ми је као прворазредну новооткривену грађу у целости објављујемо.

Управа града Београда, бр. 15307, 30 априла 1903 год., Београд

Првостепеном суду за град Београд

На дан 23 марта т. год. у овдашњем граду извршена је више колико страховитих толико и жалосних злочина против личности и имовине престоничких грађана, као и противу самих органа власти.

Овога дана по подне једна необуздана руља, састављена из најразноврснијих друштвених слојева и снабдевана батинама, каменицама, боксерима, ножевима а у неколико и ватреним оружјем, претворила је за моменат Српску престоницу у поприште безвлашћа и

безаконја, а код престоничких грађана тренутно поколебала сваку веру у заштиту личности и имовине, која им је заштита уставом огарантована.

Цела ствар овако је текла:

Још под 18 пр. месецом Управа ова била је извештена да један део великошколске омладине, у друштву са извесним трговачким помоћницима и раденицима, намерава приредити некаку демонстрацију пред Краљевским Двором и протестовати против некакве ревизије устава о којој је увелико било говора у нашој штампи — и да се о томе воде преговори у кафани „Пивни Извор“ где је седиште радничког друштва, удружених трговачких помоћника и групе социјалиста Великошколаца. Једновремено са овим Управа је сазнала, да ове демонстрације неће бити само речима већ и у делима, наперених противу личности и имовине појединих грађана.

Услед оваких извештаја, Управа је нашла за потребно, да заказани збор трговачких помоћника, за чије је сазивање идеја потекла у самом „Пивном Извору“ и чији су сазивачи били: Милан Радовановић, председник удружених трговачких помоћника и Александар Поповић, члан редакционог одбора *Радничких Новина*, који је имао бити 23. прошлог месеца у 3 часа по подне у кафани код „Такова“, као и све друге зборове за тај дан заказане спречи, па је тако и учинила и решењем својим од 19 марта тек. год. Бр. 9972 држање овога збора забранила. У осталом, и сам привидни циљ овога збора био је безпредметан. На њему се, као што се види из приложеног под *А.* прогласа имало протестовати што се и од трговачких помоћника, као и од обичних слугу, захтева да морају имати служитељску исправу са фотографијом, а међутим то нити је стајало у истини, нити данас стоји, јер су у правилима о односима газда и њихових млађих (последња алинеја чл. 28), трговачки помоћници и калфе од овога изузети, и нарочито им допуштено да своје службе могу регулисавати и уговором са господарима, а не буквицом, као што је то Управа преко неких овдашњих листова, па и преко *Трговинског Гласника*, који се налази у актима ислеђења, објавила.

Извештаји о намераваној демонстрацији, које је Управа раније добила, показали су се као потпуно тачни већ 23. пр. месеца пре подне. Од тог доба, Великошколска омладина држала је скуп у сали Велике Школе и дефинитивно утврдила час и начин демонстрације. На овоме скупу биле су заступљене и поменуто све три групе из „Пивног Извора“ (раденици из радничког друштва, трговачки помоћници и група

социјалиста великошколаца) које су, као што је поменуто, још раније у „Пивном Извору“ водиле преговоре о приређивању назначених изгреда.

Према раније утврђеном споразуму, овог истог дана у три часа по подне, трговачки помоћници, и мимо саопштене им одлуке о забрани збора, скупили су се у већ поменутој кафани „Таково“, где им се већ придружио знатан број раденика чланова радничког друштва, одакле су заједно и после дужег објашњења са полицијским чиновником, који их је позвао да се разиђу у смислу чл. 18 Закона о зборовима и удружењима, отишли корпоративно на Мали Калимегдан, — на коме су се у омањим гомилицама налазили неки великошколци и раденици, који су истог дана пре подне били на поменутом збору у Великој Школи.

У путу, ка улици Дубровачкој, ова група трговачких помоћника и раденика пресретнута је од стране старешине кварта варошког и том приликом умољена да се разиђе, али су ове молбе остале безуспешне.

У исто доба остали од великошколске омладине прикупљали су се у дворишту Велике Школе, и то све по један или по двојица, да не би падали у очи полицијској власти.

Међутим, трговачки помоћници, њих око 150 на броју, а са њима и око 150 раденика и лица других занимања бавили су се кратко време на Калимегдану, те су одатле, опет корпоративно отишли пред недељно-празничну школу трговачких помоћника у Душановој улици, пред истом застали и са узвицима „Живели“ изазвали ученике на прозоре, а по том продужили пут у правцу ка „Другој Београдској Пивници“.

Пресретнута пред овом кафаном од стране чиновника кварта дорћолског и позвана да се разиђе, гомила се привидно растури у мања одељења и распе по попречним улицама, али се према споразуму убрзо готово сва стече пред Великом Школом.

За ово време пак, у самом дворишту Велике Школе беше се скупило око 200 ђака и раденика, који одмах изиђоше у сусрет овој гомили, те се тако сви скупа њих око 500, а уз усклике „Живео Устав“ „Доле са државним ударом“ упуте Кнез Михаиловом улицом ка Теразијама и Двору.

Докле је стигла на Теразије руља ова повећала се на 1500 до 2000 лица.

Пред самим кварталом Теразијским руљу су пресрели чиновници и жандарми кварта: Теразијског и Варошког и саветовали је да се врати, и да поред Двора не пролази. Сви ови савети остали су без успеха. Са батинама и

штаповима у вис подигнутим, предњи делови руље, а уз већ поменуте усклике: „Живео Устав“, „Доле са државним ударом“ бесно су нагињали напред и помамно кидисавали на поједине полицијске органе. Тек кад је из касарне на лице места стигао знатан број жандарма, руља је задржата и постепено назад сузбијена.

Приликом овога напада руље на органе полицијске, повређен је тешко Сретен Трифуновић каплар жандармеријски, коме су демонстранти поред осталог, избили и два зуба, а лако: члан кварта г. Јевђеније Марковић, писар г. Михаило Ђокић и жандарм Светозар Митрић.

У своје повратку, руља о којој је реч, а према ранијем утврђеном програму, напала је и уништила ове приватне имовине:

1. Пере Тодоровића власника *Малих новина*, на чијој је редакцији, која постоји у улици Краља Милана број 36. разлудано (19) деветнајест прозорских окана, која су, по процени, вредила (38) тридесет и осам динара.

2. Николе Вулковића трговца, у чијој кући, у улици Краља Милана бр. 24. станује г. Живојин Величковић адвокат коме је руља на канцеларији разбила један велики прозор, који, по процени, вреди (200) две стотине динара.

3. Драгомира Брзака, власника листа *Слога*, на чијем је уредништву у улици Скопљанској бр. 2 уништено (8) осам дуплих прозора, један дивит и једна пљуваоница, што све, према процени, износи (54) педесет четири динара.

4. Бојовића и Мићића, на чијој је штампарији, која постоји на углу улица: Кнежев Споменик бр. 7 и Обилићев Венац бр. 35 уништено: 21 прозорско окно средње величине, једно велико прозорско окно и један излог за карте посетнице, што све, по процени, износи (34.20) тридесет четири динара и двадесет пара дин.

5. Љубомира Бојовића, власника *Вечерњих Новости*, на чијој су кући и уредништву, у улици Обилићев Венац бр. 10 уништени готово сви прозори, рагастови, троја врата, и знатан део канцеларијског намештаја. Сва ова штета износи, по процени, (806.50) осам стотина шест динара и педесет пара дин. и

6. Огњана Живковића, власника листа *Двадесети Век*, чије је уредништво у улици Дубровачкој бр. 12 најбесомучније нападнуто и вандалски опустошено. Сви прозори на уредништву, готово сав намештај у канцеларији потпуно су уништени, а огромни канцелариски материјал изнешен је

на улицу и спаљен пред самим уредништвом. Према извршеној процени, штета овим вандализмом причињена износи (1200) хиљаду и двеста динара.

После свега овога, руља се уставила на простору између Калемегдана и околних зграда а делом и у Кнез Михаиловој и Грачаничкој улици. Придоласком нових група, она је у овом моменту бројала преко 5000 лица.

После онога што је учинила ова руља, већ више није имала физиономију безазлених демонстраната. То је била разуздана гомила, која је пружила довољно доказа о својој наклоности ка злочину, о својој готовости за насртајем на туђу личност и туђу имовину.

Позвана дужношћу и законом да се стара о личној и имовној сигурности престоничких грађана, а са оправданим уверењем да руља може продужити оно што је отпочела, Управа ова покушала је још једном, а са појачаном снагом да руљу мирним путем растера, али у томе не само што није успела, него је наишла на јак отпор од стране демонстраната, који су на њен позив да се разиђу, одговорили каменицама и одмах за тим отпочели, у циљу одбране, подизати барикаде на главном улазу Калимегдана, помоћу клупа из Калимегданског парка.

После овога Управи није остало ништа друго до да позове у помоћ оружану војну силу, те да под заштитом ове растера сакупљену руљу и похвата коловође, који су, поред осталог, имали одговорати и за причињену штету.

Кад је војска изишла на лице места, за растеривање руље, у првом реду, употребљено је најбезазленије средство, које се и у осталом културном свету употребљује: шмркови с водом, али је руља врло брзо ватрогасце са шмрковима растерала, бацајући на њих силно камење.

Опијена овим успехом, руља се за тим дрзнула да са места на коме је стајала, отера и саме полицијске органе који су се пред њом по дужности налазили.

У овом циљу, а снабдевена каменицама у довољној мери, руља је предузимала формалне нападе на полицијске органе. Из неколико хиљада руку летеле су каменице како на чиновнике тако и на жандарме. Овом приликом лако је повређен г. Радивоје Остојић члан кварта варошког а писар истог кварта г. Коста Туцаковић сав је изубијан. Неколико жандарма повређени су, неко тешко неко лако.

Поред свега овога, полицијски органи, свесни своје дужности, остали су на лицу места, под кишом камена, све док се није отпочео хватати сумрак.

Под заклоном наступајућег мрака, руља је у својим нападима постала још активнија и бесомучнија, па је, шта више, један из ње и пуцао из револвера на органе власти. Трагови овог пуцања нађени су и на општинским колима која су за време напада а са једним жандармом преносила рањенике, као што се то види из увиђаја чињеног од стране квартара варошког под Бр. 4817.

Тек после свега овога морало се приступити одсудном растеривању руље силом и употребом оружја.

Иако је жандармерији била издата најстрожија наредба, да без велике нужде не употребљује ватрено оружје, ипак се употреба овога апсолутно није могла спречити. Каменована и гађана из револвера, жандармерија као изазвана, морала је и сама употребити ватрено оружје на шта јој је и сам закон још много раније право дао (види чл. 33 Зак. о устројству жандармерије и 18 Правила, о вршењу жандармеријске службе).

Ну као поуздано може се тврдити да је жандармерија ватрено оружје употребљавала у опште у ветар, изузев неколико случајева који су, без сумње, морали бити у личној одбрани. Иначе, од неколико стотина метака, који су избачени у масу од 5—6.000 душа, зацело би пало много више а не само 11 колико их је у истини обрађено.

После овога, руља се почела постепено растурати, али је њен главни део обишао улицом Васином и зауставио се пред хотелом *Русијом* испунивши празан простор — раскрсне улице: Кнеза Михаила и Вука Караџића и ту поново отпочео напад на полицијске органе уз узвике: „Доле с полицијом“, „Крв за крв“ и т. д.

Неколико покушаја органа власти да са овог места растера руљу, остали су сасвим безуспешни, јер су их изгредници, масама каменца, које су им доцније од стране дечурлије доношене за новац и из околине циркусне зграде, увек сузбијали и опасно повређивали.

И овом приликом дошло је до употребе ватреног оружја од стране појединих обрањених жандарма, у личној одбрани.

Тек кад су се на овом месту прикупили готово сви полицијски органи, који су овога дана били употребљени ради сузбијања изгреда, успело се, најзад, да се руља растури, којом су приликом многи од њих похватани и затварани.

И после овога, једна гомила растуриених изгредника, на броју 100—150 беше се скупила пред Београдском задругом у намери да нападне на циркус, а кад је и одатле растурина, поједини изгредници, који су у трку бежали ули-

цом Обилићев Венац у правцу ка „Руском цару“, у пролазу су поново напали каменицама уредништво *Вечерњих Новости* и долупали оно што је остало неполупано од првог напада.

Ускоро за овим спустила се киша и отерала свет с улица.

За време док је била на Калимегдану, руља је, поред осталог, лупала прозоре и астале у кафани „Српска Круна“ и тиме оштетила власнике Михајловића и Гарму са (214.00) две стотине четрнајест динара, а испред „Русије“ разбила је 5 прозора на згради Николе Спасића трг. у Кнез Михаиловој ул. бр. 33 који по процени, вреде (90) деведесет динара.

Према овом, целокупна штета коју је руља причинила уништењем туђе имовине, износи, по процени (2636,70) две хиљаде шест стотина тридесет шест дин. и 70 пара дин.

Поред већ поменутих чиновника и жандарма, у метежу пред „Српском Круном“ и „Русијом“ по гласу приложених лекарских уверења, повређени су још и ови жандарми: Михаило Бркић жандарм поднаредник, Радосав Јежић жандарм редов, Обрен Симеуновић жандарм редов, Никола Рашић, Никола Кукуљац, Сава Стојковић, Чедомир Милосављевић, Светозар Лазић, Радиша Нидовић, Милија Несторовић, Тимотије Вељовић, Тодор Стевановић, Василије Радомировић, Радомир Богдановић, Христифор Савчић, Бранко Урошевић. (Сви жандарми редови — А. Р.)

Из групе метежника пак страдали су:

1. Светислав Крстић, столарски калфа, стар 18 год. родом из Београда. Убијен је пред Управом Монопола у тренутку када је каменом разбио главу једном жандарму. Приликом вршења секције, на длановима погинулог Крстића нађени су трагови од употребе каменца,

2. Божа Поповић, ђак Св. савске вечерње школе, родом из Црне Горе, стар 22 год. Убијен је пред „Гранд Хотелом“. одакле га је друштво однело до кафане „Албаније“ на Теразијама и ту оставило мртва,

3. Илија Аврамовић, књиговођа код Најдлингера, родом из Аустро-Угарске, стар 26 год. Умро у болници од повреде.

4. Милош Новаковић, шлосерски калфа, родом из Аустро-Угарске. Умро у болници од повреде,

5. Владимир Јанковић, калфа стругарски, родом из села Биловца у срезу подунавском, стар 17 год. тешко повређен,

6. Михаило Павловић ђак V-ог разреда гимназије из Београда, стар 16 год. рањен тешко,

7. Живојин Петровић, матурант из Београда, стар 20 год. рањен лако,

8. Ђорђе Шехић, трговачки помоћник, родом из Блазнаве, стар 19 год. рањен лако,

9. Вождар Катић, слуга, родом из Крушевца, стар 16 год. рањен лако и

10. Лазар Ристић, пиљар родом из Турске, рањен лако.

Као нешто обично у оваквим приликама, пала је и једна невина жртва. Живка Машић, служавка, која се у пролазу задесила на месту метежа обрањена је тешко, па је од добивене повреде доцније умрла у болници.

Све до сада изложено, утврђено је званичним извештајима кварта варошког под Бр. 10542 и теразиског под Бр. 10551 а тако исто и вођеном истрагом по овоме — § 234 Кривич. поступка.

Према овоме, руља о којој је до сада било говора, изложеним поступцима извршила је према полиц. органима дело из § 93 Кривич. зак., које се казни по § 95 истог Зак., а према оштећеним лицима дело уништаја имовине, које се казни по § 293 пом. Зак. с погледом и на § 70 истог Зак. пошто су дела у продужењу. Прво дело извиђа се и суди по званичној дужности, а за друго оштећени су подигли тужбу.

Вођеном истрагом утврђено је да су у вршењу ових дела учествовали:

1. Димитрије Туцовић, правник, родом из Ужица, стар 23 год., вере православне, раније не осуђиван, владања доброг, познат као здрав и душевно и телесно,

2. Трифун Кацлеровић, правник, родом из Ниша, стар 22 год., вере православне, раније не осуђиван, владања доброг, познат као здрав и душевно и телесно,

3. Љубомир Јовановић, правник, родом из села Катића, окр. чачански, стар 24 год., вере православне, раније не осуђиван, владања доброг, познат као здрав и душевно и телесно,

4. Радисав — Гаја Суботић, правник, родом из Дренове у окр. чачанском, стар. 22 год., вер православне, раније не осуђиван, владања доброг, познат као здрав и душевно и телесно,

5. Таса Милојевић, техничар, родом из Ужица, стар 22 год., вере православне, раније не осуђиван, владања доброг, познат као здрав и душевно и телесно,

6. Момчило Јанковић, правник, родом из Ниша, стар 22 год., вере православне, раније не осуђиван, владања доброг, познат као здрав и душевно и телесно,

7. Милан Петковић, техничар, родом из Чачка, стар 23 год., вере пра-

вославне, раније не осуђиван, владања доброг, познат као здрав и душевно и телесно,

8. Живојин — Живота Видаковић, б. ђак Vог разреда гимназије, родом из Београда, стар 19 год., вере православне, раније не осуђиван, владања непознатог према извешћу оvd. Општинског суда, познат као здрав и душевно и телесно,

9. Божја Ковачевић, кројач, родом из Ужица, стар 26 год., вере православне, раније не осуђиван, владања непознатог према извешћу оvd. Општинског суда, познат као здрав и душевно и телесно,

10. Александар Поповић, трговачки помоћник, родом из Београда, стар 30 год., вере мојсијеве, до сада не осуђиван, владања доброг, познат као здрав и душевно и телесно,

11. Милан Радовановић, трговачки помоћник, родом из Рогаче, среза космајског, вере православне, стар 26 год., не осуђиван, владања доброг, познат као здрав и душевно и телесно,

12. Радивоје Радловић, прив. чиновник, родом из Неготина, стар 20 год., вере православне, не осуђиван, владања непознатог према извешћу Суда општине Београда, познат као здрав и душевно и телесно,

13. Драгомир Томић, чистач одеда, родом са Уба, стар 22 год., вере православне, до сада не осуђиван, према извешћу Суда општине Београда непозната владања, познат као здрав и душевно и телесно,

14. Светозар Тасић, продавац пекарских производа, родом из Алексинца, вере православне, не осуђиван, владања непознатог према извешћу оvd. општинског суда, познат као здрав и душевно и телесно,

15. Алекса Илић, трговачки помоћник, родом из Параћина, стар 22 год., вере православне, не осуђиван, владања доброг, познат као здрав и душевно и телесно,

16. Михаило Гроздановић, берберски помоћник, родом из Старог Азбеговца у окр. смедеревском, стар 25 год., вере православне, не осуђиван, владања непознатог према извешћу оvd. Општинског суда, познат као здрав душевно и телесно,

17. Алекса Миловановић, трговачки помоћник, родом из Крагујевца, стар 20 год., вере православне, до сада не осуђиван, владања непознатог према извешћу оvd. Општинског суда, познат као здрав душевно и телесно,

18. Миладин Видаковић, параквар, стар 25 год., родом из Пријепља у Старој Србији, вере православне,

не осуђиван, владања непознатог, познат као здрав душевно и телесно,

19. Војислав Живковић, бив. типограф, родом из Београда, стар 18 год., вере православне, до сада не осуђиван, владања непознатог према извешћу олд. општинског суда, познат као здрав душевно и телесно,

20. Милан Станојевић, калфа молерски, родом из Влашког Поља у срезу космајском, стар 25 год., вере православне, не осуђиван, владања непознатог, познат као здрав душевно и телесно,

21. Владимир Цакић, калфа обућарски, родом из Свилајнца, стар 23 год., вере православне, до сада не осуђиван, владања непознатог, познат као здрав душевно и телесно,

22. Никола Арсовић, без уредног занимања, родом из Ивањице, стар 17 год., вере православне, до сада не осуђиван, владања непознатог, познат као здрав душевно и телесно,

23. Никола Радовић, трговачки помоћник, родом из Сарајева, стар 23 год., вере православне, не осуђиван, владања доброг, познат као здрав душевно и телесно,

24. Драгољуб Гошић, калфа браварски, родом из Ниша, стар 27 год., вере православне, до сада не осуђиван, владања непознатог, познат као здрав душевно и телесно,

25. Владимир Јанковић, калфа стругарски, родом из Виновца, среза смедеревског, стар 17 год., вере православне, не осуђиван, владања непознатог, познат као здрав душевно и телесно,

26. Јосиф Клајн, бив. ђак из Београда, стар 16 год., вере католичке, не осуђиван, владања доброг, познат као здрав душевно и телесно,

27. Драгутин Радојевић, трговачки помоћник, родом из села Рудника, среза Качерског, округа рудничког, стар 29 год., вере православне, не осуђиван, владања доброг, познат као здрав душевно и телесно.

Вођеном истрагом није се могло утврдити да су именована лица имала саучесника у вршењу поменутих казних дела, а да су их она извршила доказује се овим:

1. За Димитрија Туцовића: а, што је, по исказу Живојина Видаковића, на неколико дана пред демонстрације, водио преговоре са осталим коловођама о приређивању истих у кафани „Пивни Извор“; што је на дан 23 марта тек. год. пре подне, дакле на сам дан демонстрација, у сали Вел. Школе говорио и тражио да се исте приреде, и што је, опет, истог дана, по исказу Ми-

лана Радовановића, позивао и трговачке помоћнике да узму учешћа у демонстрацијама — тач. 4 § 121 кривич. пост.; б, што је, по исказима: Милана Радовановића и Животе Видаковића учествовао у нападу на полиц. органе пред кварталом теразиским, а по исказу овог последњег и у уништењу имовине оштећених приватних тужилаца; в, што је, по извршеном уништењу редакције XX-ог века, позвао изгреднике да се растуре, говорећи им да су свршили своје, што тврде: Трифун Јовић и Живојин Видаковић — тач. 1ва § 123 кр. пост.; г, што је, по учињеним делима побегао и сада се, по дознању, налази у Аустро-Угарској — тач. 10 § 121 кр. пост.

2. За Трифуна Кацлеровића: а, што је по исказу Животе Видаковића, на неколико дана пред демонстрације, преговарао са осталим коловођама о приређивању истих и што је на дан демонстрација у сали Вел. Школе говорио и тражио да се исте приреде — тач. 4 § 121 кр. пост.; б, што је, по исказима Милана Радовановића и Живојина Видаковића учествовао у нападима на полиц. органе пред кварталом теразиским, а по исказу овог последњег и у уништавању имовине приватних тужилаца — тач. 2га § 121 кр. пост., в, што је, по извршеним делима, одмах побегао и сада се, по дознању, налази у Аустро-Угарској — тач. 10-та § 121 кр. пост.

3. За Љубомира Јовановића: а, што је, по исказима сведока: Радивоја Остојића, члана Управе. Михаила Ђокића и Косте Туцаковића, писара Управних и Сретена Трифуновића, жанд. каплара предводио руљу и учествовао у нападу на полиц. органе и у уништавању имовине оштећених тужилаца § 229 кр. пост., б, што је, по исказу Живојина Видаковића на дан демонстрација пре подне на збору, у сали Вел. Школе, предлагао приређивање истих чиме је јасно читовао своју намеру за извршење ових дела — тач. 4 § 121-ви кр. пост., в, што је, одмах по извршењу дела, побегао и сада се, по сазнању, налази у Аустро-Угарској.

4. За Радисава-Гају Суботића: а, што је, по исказима сведока Косте Туцаковића и окривљених: Живојина Видаковића и Милана Станојевића, био на збору у Вел. Школи и одатле са метлом у руци изишао је пред руљом и исту предводио, учествујући у изгредима — тач. 4 § 121 кривич. пост., б, што је био у првим редовима пред кварталом теразијским и ту нападао на полиц. органе по исказима: Животе Видаковића и жандарма Сретена Трифуновића — тач. 2га § 121 кр. пост., в, што је, по извршеним делима, одмах побегао и сада се, по сазнању налази

КАСАЦИОНИ СУД У БЕОГРАДУ

9 априла 1903 год.

Бр. 3379

**У ИМЕ ЊЕГОВОГ ВЕЛИЧАНСТВА
КРАЉА СРБИЈЕ**

АЛЕКСАНДРА I.

Касациони Суд Краљевине Србије

у I одељењу своје састављеном из председника *Н. Антонијевића*, судија: *Ј. Милошевића*, *Мил. Милетића*, *Н. Топчковића*, *Мил. Ст. Марковића*,

деловође секретара *Жив. С. Ивковића*

расмотрно је по жалби *Ситићевичу* № *11004, 11305, 11378, 11455, 11303, 11545, 11582, 11547, 11546*,

акта кривиче *Александра Тодовића, Милана Врховићевића, Александра Ђојачи-новића, Петера Савића, Живојина Триковића, Александра Милошковића, Јосифа Јанића, Милоша Јовића, Перисега Бајбурџи, Милана Брајковића, Стефанара Писарића, Александина Триковића, Александар Мадарића, Фројина Младеновића, Светислава Ситићевића и Михаила Тодоровића* свих у Београду, оптужених због дела из *ЗДЗ. крив. законика*.

заједно са решењем првоинстан. суда за *Београд* од *31. марта* 1903 год. Бр. *4280* и овоме делу изречених *којим је* *одредено* решење *Цркве* *Београда* и *притвору* *Ситићевичу*,

на је нашо да је *иста* *решење* на закону основано

зато *та* на основу §. 274 закона о пост. суд. у крив. делама, овим решењем за *снажи* *о* *оглашава* *а* *жалбу* *одлажује*.

Деловођесекретар

Иво С. Ивковић

Председник Суда,

Антонијевић

Сл. 14 — Факсимил одлуке Касационог суда да се одобрава решење о притвору именованих демонстраната. Историјски архив Београда.

у Аустро-Угарској — тач. 10 § 121 кр. пост.

5. Тасу Милојевића: а. што је, по исказу Живојина Видаковића отишао на збор у Вел. Школу у друштву са Димитријем Туцовићем и ту учествовао у решењу о приређивању демонстрација истог дана позивајући на овај збор и раднике према исказу Милана Станојевића тач. 4-та § 121 кр. пост., б. што је, по исказу Милана Радовановића, био у првим редовима пред кварт. теразијским и учествовао у нападу на пол. органе, а по исказу Живојина Видаковића остао с руљом све до уништења уредништва XX-ог века, када је, у друштву са Туцовићем и осталима, он по позиву Туцовићевом да се маса разиђе по што је свршила своје, одвојио се из масе и удаљио се у Душанову улицу — тач. 2 § 123 кр. пост., в. што је, одмах по извршеним делима, побегао и сада се по сазнању налази у Аустро-Угарској — тач. 10 § 121 кр. пост.

6. За Момчила Јанковића: а. што је, по исказу Милана Станојевића, у друштву са Димитријем Туцовићем и осталима позивао раднике са Калимегдана да узму учешћа у демонстрацијама, по ком су позиву они и отишли у двориште Вел. Школе као место скупа демонстраната — тач. 4 § 121 кр. пост., б. што је, по исказу Животе Видаковића учествовао у нападима на полиц. органе и уништавању редакције, па је по свршеном уништењу, а на позив Димитрија Туцовића да се маса разиђе по што је свршила своје, отишао у друштву са овим и осталим коловођама у улицу Душанову — тач. 2 § 123 кр. пост., в. што је, одмах по извршеним делима побегао и сада се, по дознању, налази у Аустро-Угарској — тач. 10 § 121 кр. пост.

7. За Милана Петковића: а. што је, по исказу Радивоја Радуловића, био на Калимегдану и одатле отишао у двориште Вел. Школе, одакле се цела руља демонстративно упутила улицом Кнез Михаила ка Теразијама и Двору — тач. 4 § 121 кр. пост., б. што је, по исказима Косте Туцаковића, писара и Саве Поповића трг. за време напада руље на полицијске органе код „Српске Круне“ разбио каменом главу жандарму, па кад га је жан. писар Туцаковић ухватио, он се отргао и побегао, оставив у рукама Туцаковића свој капут — тач. 2-га § 123 кр. пост., в. што је, по извршеним делима одмах побегао и сада се, по дознању, налази у Аустро-Угарској — тач. 10 § 121 кр. пост.

8. Живојин-Живота Видаковић: а. што је, по своје сопственом признању, на неколико дана пред демонстрације, узимао учешћа у дого-

ворима који су се водили у кафани „Пивни Извор“ о њиховом приређивању, што је по том на сам дан демонстрација пре подне био на збору у сали Вел. Школе и учествовао у дефинитивном решењу да се демонстрације приреде, а по подне, ради извршења овога решења, и дошао на Калимегдан у друштву са коловођама, а одатле са њима отишао у двориште Вел. Школе — тач. 4 § 121 кр. пост., б. што је, по своје сопственом признању, био на свима местима и за све време и вршења дела у друштву са означеним коловођама — тач. 7 § 121 крив. пост. и в. што је, по свршеном уништењу редакције XX-ог века, по сопственом признању, а на већ поменути позив Туцовићев да се маса разиђе пошто је свршила своје, отишао у друштву са овим и осталим коловођама у улицу Душанову, чиме је у неколико и сам признао кривице за које се оптужује, јер се из начина описивања догађаја види, да су исти само њему, као извршиоцу могли бити познати — тач. 1 § 123 Кривич. пост.

9. За Божу Ковачевића: а. што је, по исказу Милана Радовановића, био у првим редовима пред кв. теразијским и учествовао у нападу на полиц. органе — тач. 2 § 123 Кривич. пост., б. што је, одмах по извршењу дела побегао и сада се, по дознању, налази у Аустро-Угарској.

10. За Александра Поповића: а. што је на два дана пред демонстрације а и на сам дан демонстрација пре подне одлазио у кафану „Пивни Извор“ где су, по исказу Живојина Видаковића, вршени претходни договори о извођењу демонстрација, у коју кафану, међутим, према исказу кафеџије Лазе Илића, раније није долазио, што је по том отишао на збор код „Такова“, у означено време и што му је, на дан пре тога, саопштено на потпис од стране кварта теразијског да је збор забрањен; што је даље, по своје сопственом признању, на челу сакупљене гомиле отишао на Калимегдан, не хотећи узпут, на позив власти, гомилу растурити, него је са њом отишао са Калимегдана ул. Душановом пред недељно-празничну школу трговачке омладине, где се је гомила на поновни позив власти привидно растурила и у омањим групама дошла пред Вел. Школу, камо се и он у првим редовима био упутио, па кад је видео да тамо још никога нема, отишао је на Калимегдан где се састао и поново разговарао са Туцовићем и осталим коловођама о извршењу демонстрација. Из свега овог јасно се види његова намера за припрему и извршење дела за које се оптужује, јер се иначе цео описани његов поступак, у коме се он појављивао у улози коловође, не би могао

друкчије објаснити, нити примити његова одбрана да је у „Пивни Извор“ и код „Такова“ одлазио због сазваног збора трговачких помоћника, јер му је, као што је већ поменуто, благовремено стављено до знања да је збор забрањен, те ради истог није имао потребе на та места долазити — тач. 4 § 121 Крив. пост., б. што је са Калимегдана, у друштву са Миланом Радовановићем и још неким, а у времену када су се демонстрације из дворишта Велике школе почеле приводити у дело, отишао коњским трамвајем до Славије и одмах се истим натраг вратио, хотећи овим, као инспектор свега, да затури траг своје кривце и тиме сваку сумњу и ислеђење против себе осујети — тач. 11 § 121 Крив. пост., в. што је, враћајући се трамвајем од Славије, по исказу Видака Медаковића жандарм, поднаредника, из дао код теразиске чекаонице своје другу Николи Радовићу, ову нову наредбу: „ти ћеш да одеш тамо, па кад они сврше овамо, свршите и то тамо па за тим с људима одмах код Вел. Школе, војска ће сад доћи, али неће пуцати, пуцаће хорфишцима а у месо не сме. Ово саопшти људима да знаду, по којој је наредби Никола доиста сишао с трамваја код кафане „Албаније“ и отишао у правцу руље — тач. 2 § 123 Крив. пост., г. што се, одмах по извршењу дела, склонио у кафану „Оријент“ где је и преноћио, ма да за то није имао никаквих разлога, пошто има свој стан, у коме је, као и обично, могао преноћити — тач. 10 § 121 Крив. пост.

11. За Милана Радовановића: а. што је на неколико дана пред демонстрације одлазио у кафану „Пивни Извор“, где су, по исказу Животе Видаковића вршени претходни договори о извођењу демонстрација, што је по том отишао на збор код „Такова“ у означено време и што му је, на дан пре тога, саопштено на потпис од стране кварта теразиског да је збор забрањен; што је даље, по своје сопственом признању, отишао на Калимегдан, у групи сакупљених трговачких помоћника и тамо се састајао са Димитријем Туцовићем и осталим коловођама и с њима се договарао о извођењу демонстрација — тач. 4 § 121 Крив. пост., б. што је са Калимегдана у друштву са Александром Поповићем и још неким отишао коњским трамвајем до „Лондона“ а у времену када су се демонстрације из дворишта Велике школе почеле приводити у дело, одатле се после пешице вратио на Теразије, хотећи овим, као инспектор свега, затурити траг своје кривце и тиме сваку сумњу и ислеђење против себе осујетити — тач. 11 § 121 Крив.

пост., в. што је, по своје сопственом признању, био пред кварталом теразиским у моменту када је руља нападала на органе власти, а доцније и пред „Гранд Хотелом“ — тач. 7-ма § 121 Крив. пост.

12. За Радивоја Радуловића: а. што је, по исказима: Лазара Илића и Милана Радовановића одлазио у кафану „Пивни Извор“ где су, по исказу Животе Видаковића вођени претходни договори о извођењу демонстрација; што је по том отишао на збор код „Такова“, одавде са руљом на Калимегдан а са овога у двориште Велике школе — зборно место демонстраната — тач. 4 § 121 Крив. пост., б. што је, по сопственом признању, из Велике школе изишао заједно са руљом и донекле са њом бавио се на местима где су ова дела вршена — тач. 7-ма § 121 Крив. пост., в. што се, по извршеним делима крио од власти од дана извршења дела па све до 1 априла, када је од стране полиц. органа преко ноћи ухваћен на спавању свога стана — тач. 10 § 121 Крив. пост., г. што се је, по свршетку демонстрација, хвалио пред Лазаром Илићем, у „Пивном Извору“ да је у истима учествовао и том приликом ударен у руку — тач. 1-ва § 123 Кр. пост.

13. За Драгомира Томића: а. што је, по исказима: Уроша Миланчевића и жандарма Христифора Савчића, учествовао у нападима и злостављањима пол. органа на Калимегдану и пред „Русијом“ — § 229 Кр. пост., б. што је, по своје сопственом признању, и на Калимегдану и пред „Русијом“ предводио руљу, а и сам нападао и злостављао полиц. органе, а сем овога, при оступању, када је руља растерана од полиц. власти, да је лупао каменицама зграду у којој је уредништво *Вечерњих Новсти* — § 225 Кр. пост.

14. За Светозара Тасића: а. што је, по исказу сведока Павла Солдатовића, био пред редакцијама *Слоге* и то у оној гомили, која је покушавала да продре унутра — тач. 2 § 123, у вези са § 230 тач. 4 Кр. пост., б. што је, по исказу Радивоја Остојића, члана Управе и Милоша Станојловића жандарма, био пред редакцијом *XX века* у моменту када је ова рушена, а лист спаљиван и у руци имао комад летве, одваљене од једног разлупаног прозора на редакцији, којом је лупао фењер пред редакцијом уз усклике руље, која га је вођом називала — тач. 2 § 123 тач. 4 Крив. пост., в. што је, по исказу Косте Туцаковића, писара био у првим редовима руље која је са Калимегдана нападала на полиц. органе, којом је приликом опет називан „вођом“ од стране руље, и где је, најзад, у први сумрак

и ухваћен — тач. 2-га § 121 у вези са тач. 4-ом § 230 Кр. пост.

15. За Алексу Илића: а. што је, по исказима Луке Радекића и Косте Туцаковића, писара учествовао у нападу на полицијске органе пред кварталом теразијским и то у првим редовима са штапом у вис подигнутим — тач. 2-га § 121 у вези са тач. 4-ом § 230 Крив. пост., б. што је, по исказима Радивоја Остојића члана, Косте Туцаковића, писара и Милоша Станојловића жандарма био у руљи пред редакцијом XX-ог века у моменту када је она уништана, а доцније и на Калимегдану приликом напада руље на органе власти — тач. 2-га § 121 у вези са тач. 4-ом § 230 Крив. пост., в. што је при њему нађен боксер као оружје за извршење ових дела — тач. 1-ва § 121 Крив. пост., г. што је, по исказу Петра Божића, ковача у затвору ове Управе, причао како приређена демонстрација није ништа и да ће други пут бити боље, чиме је јасно обелоданио да је и он учествовао у извршењу ових дела — тач. 1-ва § 123 Крив. пост.

16. За Михаила Гроздано-вића: а. што је, по исказима сведока: Лазара Стојановића, Јанка Михајловића и Антонија Милановића учествовао код „Српске Круне“ на Калимегдану у нападу на полиц. органе, који су га тада видели да је био у збијеној гомили, сав ознојен, као и да је звиждао — § 229 Кр. пост.

1. За Алексу Миловановића: а. што је, по исказима сведока: Косте Туцаковића и Светозара Марковића био са демонстрантима на Малом Калимегдану, улици Душановој а по том улицом Васином отишао у двориште Велике школе зборно место демонстраната — тач. 4-та § 121 Кр. пост., б. што се лажно брани, хотећи тиме да затури траг своје кривице, јер док се на своје саслушању брани да је у времену од 4—5½ часова био у кафани „Шуматовац“ да од друштва Уједињених београд. радника наплати неки газдин рачун и ради тога тражи да се испитају неки чланови тога друштва, чија имена не може да наведе, дотле његов газда Светислав Прендић, апотекар оvd. на своје испиту вели: како му је Алекса казао: да рачун, о коме је реч, није могао наплатити зато што у друштвеном стану није нашао никог од чланова — тач. 11 § 121 Кривич. пост., в. што је иначе познат као скитница без сталног и уредног занимања, што је иступно кажњаван и што се радо дружи са сумњивим лицима (види пресуду кв. варошког Бр. 2738 од 24. II. 1903) — § 125 Кр. пост.

18. За Миладина Видаковића: а. што признаје да је био са руљом на местима где су дела извршена а у вршењу њихових извршења где је и ухваћен — тач. 7 § 121 Кривич. пост., б. што је, по исказу писара Свете Марковића нађено код њега, приликом претреса у кварту, камење — оруђе са којима су ова дела вршена, в. што је, по исказу Милорада Чуповића, жандарма учествовао у демонстрацији у улици Кнеза Михаила, где је силом савладан и у затвореним општин. колима одведен у квартал — тач. 2-та § 123 Кривич. пост.

19. За Војислава Живковића: а. што је, по исказу Драгомира Томића, био у руљи и нападао полиц. органе, и на Калимегдану и пред „Русијом“ — тач. 4 § 123 Кривич. пост., б. што је, по своје сопственом признању, учествовао у нападима на полицијске органе пред Српском Круном — § 229 Крив. пост., в. што је, по своје сопственом признању, био пред „Русијом“ у времену када је руља нападала на органе власти — тач. 7 § 121 Кр. пост.

20. За Милана Станојевића: а. што је, по своје сопственом признању, био на свима местима учињених дела у времену када су ова вршена — тач. 7-ма § 121 Кр. пост., б. што је, по исказу Милана Радовановића, био у првим редовима руље која је пред кварталом теразијским нападала на полиц. органе — тач. 2-га § 129 Кр. пост., в. што је, по сопственом признању, умирио и задржао руљу да не нападне циркус каменицама, из чега се види, да је на исту, као коловођа, имао утицаја — тач. 1-ва § 123 Кр. пост., г. што је, по учињеном делу, пребегаво у Вел. Поље и у бегству остао све до 30 Марта тек. год. — тач. 10-та § 121 Кр. пост.

21. За Владимира Цакића: а. што је, по сопственом признању био на местима где су ова дела извршена тач. 7-ма § 121 Кр. пост., б. што је, по исказу жандарма Милоша Станојевића, ухваћен у гомили демонстраната, којом се приликом силом опирао власти, те је морао бити везан — тач. 2-га § 123 Кр. пост., в. што се лажно брани, јер док на своје првом испиту изјављује да је на дан демонстрација радио у дућану Алексе Симића, обућара од 2—5½ часова по подне, и позива се на овог да то потврди, дотле Алекса на свом саслушању и суочењу са оптуженим Цакићем изјављује: да је све ово неистина, што најзад и сам оптужени признаје — тач. 11 § 121 Кр. пост.

22. За Николу Арсовића: а. што је, по сопственом признању на месту извршења дела у времену када су иста вршена — тач. 7-ма § 121 Крив.

пост., б. што га Војислав Живковић, који своју кривицу потпуно признаје, терети да је учествовао у нападу и каменовању полицајца органа — тач. 4-та § 123 Кр. пост., в. што затура траг своје кривице, јер се лажно брани као да је на месту нередица био свега $\frac{1}{2}$ часа па се одмах вратио у шатру свога газде Радована Новаковића, гимнастичара на Малом Калимегдану, док овај тврди: да се Никола вратио у шатру у први мрак, на неколико часова по одласку, дакле по свршеним изгредима — тач. 11-та § 121 Крив. пост.

23. За Николу Радовића: а. што је, по сопственом признању био на збору код „Такова“ и одатле у групи отишао на Калимегдан, са овога у улици Душанову, па се по том опет вратио на Калимегдан у друштву са Александром Поповићем и ост. где их је нашао Димитрије Туцовић и позвао на демонстрације — тач. 4 § 121 Кр. пост., б. што је, одмах по овом, сео на коњски трамвај и у друштву са Александром Поповићем и Миланом Радовановићем одвезао се до Славије, па се одмах истим трамвајем вратио заједно са Александром и то баш у времену када су демонстранти отпочели приводити у дело изгреде, хотећи овим намерним удаљењем затурити траг своје кривице, и извршити дело по раније утврђеном плану — тач. 11 § 121 Кр. пост., в. што је, по исказу сведока Видака Мирковића отишао, по поруци Александра Поповића, да саопшти руљи да изврши што је започела без икакве бојазни од војске која ноће пуцати, и полиције која не сме пуцати бојевим метцима — тач. 2-га § 123 Кр. пост.

24. За Драгољуба Тошића: а. што је, по исказу Милана Станојевића, који своју кривицу признаје на дан демонстрација отишао из „Пивног Извора“ на збор код „Такова“, одатле на Калимегдан, са овога у двориште Вел. Школе — камо је био скуп демонстрашена — тач. 4та § 121 Кр. пост., б. што је, по исказу истог Милана био на свима местима где су казнима дела извршена — тач. 4-та § 121 Кр. пост., б. што је, одмах по извршеним делима побегао — тач. 10-та § 121 Кр. пост.

25. За Владимира Јанковића: а. што је, по своме сопственом признању, био у времену извршења ових дела на месту њиховог извршења, где је и рањен — тач. 7-ма § 121 Кр. пост., б. што је на првом исказу затурио траг своје кривице, позивајући се на свога мајстора Адама Грундла, да је у времену вршења изгреда био са њим, што овај није утврдио — тач. 11 § 121 Кр. пост., в. што је, на суочењу са Адамом Грунд-

лом, и сам у неколико признао своју кривицу — тач. 1-ва § 123 Кр. пост.

26. За Јосифа Клајна: а. што је, по исказу Драгомира Томића који своју кривицу потпуно признаје, учествовао у нападу и каменовању полицајца органа пред „Русијом“ — § 123 тач. 4, б. што се је хвалио пред Миланом Бичевићем и Стеваном Тургосом да је у овим изгредима учествовао — тач. 1-ва § 123, в. што и сам признаје, да је био на Калимегдану у маси изгредника, а у времену када су напади вршени на полицајца органе — тач. 7-ма § 121 Кр. пост.

27. За Драгутина Радојевића: а. што је био на збору код „Такова“ и, по исказу Милана Радовановића први предложио да се иде на Калимегдан, — камо је с масом и отишао не хотећи се, у улици Дубровачкој, на први позив власти растури, па је с Калимегдана, опет с руљом отишао у улици Душанову, пред недељно празничку школу трговачких помоћника, где су се, тек на други позив власти привидно растурили — тач. 4-та § 121 Кр. пост., б. што је по своме сопственом признању био на углу Дубровачке и Кнеза Михаила ул. у гомили метежника, одакле га је сам члан кварта варошког г. Радивоје Остојић позивао да се уклони, али он то није хтео учинити све док жандармерија није учинила јуриш на масу, када је побегао и склонио се у један дућан — тач. 1 § 123 Кр. пост.

Приватни тужилоци по овим делима ови су: Пера Тодоровић новинар, Никола Вулковић, трговац, Драгомир Брзак, новинар, Бојовић и Мићић, штампари, Љуба Бојовић, новинар, Огњан Живковић власник листа XX-ог века, Михајловић и Гарма, хотелијери код „Српске Круне“ и Никола Спасић трговац, и шта они траже види се из њихових тужби.

Ну и Управа Београда по званичној дужности, као истражна власт, подноси ову тужбу Суду и тражи, да се сви оптужени за горња дела осуде на закону казну.

Шаљу се Суду на основу § 158 Кр. пост. — сва акта чињене истраге са једним боксером нађеним код Алексе Илића и спроводе оптужени и то: Живота Видаковић, Александар Поповић, Милан Радовановић, Радивоје Радловић, Драгомир Томић, Светозар Тасић, Алекса Илић, Михаило Гроздановић, Алекса Миловановић, Миладин Видаковић, Војислав Живковић, Милан Станојевић, Владимир Цакић, Никола Арсовић, Никола Радовић, Јосиф Клајн и Драгутин Радојевић.

Оптужени Владимир Јанковић на лечењу је у овд. општој Државној болници, а остали оптужени у бегству су, и за то се не спроводе — § 311 Крив. пост.

Деловођа — писар
В. Милошевић, Ср. В. Златановић

По наредби управника Београда
иследник-члан, Душан Ђ. Алимпић

Ова оптужница против демонстрацата потврђује да су власти главне кривце тражили у редовима радничке класе и радничких маса уопште. Почетна тачка истраге свела се на „седиште радничког друштва, удружених трговачких помоћника и групе социјалиста великошколаца“, у кафани „Пивни извор“ где су вођени преговори о припремању демонстрација. Из тог акта се може извући највише доказа за величину демонстрација, иако је он написан са супротном тенденцијом. Преко 5000 лица је демонстрирало, у граду који је тада бројао око 70.000 становника. У одбрани од насртаја оружане силе демонстранти су почели чак дизати барикаде. У животној опасности они су пркосно клицали слободи. Даље из тог документа сазнајемо да су од 27 главних оптуженика шеснаесторица били радници, браварски, стругарски, типографски, обућарски, берберски, пекарски, кројачки, трговачки помоћници; деветорица — студенти и ђаци; један — чиновник; један без „уредног занимања“. Од оптужених на првом месту се истиче, несумњиво главни иницијатор и организатор демонстрација, Димитрије Туцовић.

После преврата, на тражење јавности група посланика је упутила у Народној скупштини интерпелацију министру унутрашњих дела са захтевом да поведе истрагу за утврђење истине о броју жртава у мартовским демонстрацијама, за откривање главних криваца из редова полицијске власти ради њиховог кажњавања. Да би могао одговорити министар је тражио од Управе града да извиди поново акта о протеклим догађајима и да му поднесе извештај о резултатима истраге. С обзиром на важност овог извештаја ми смо га издвојили од осталих аката о демонстрацијама, чува-

них у Државном архиву Србије, да би га овде први пут објавили у целини.

Управа града Београда
Полициско Одељење
Бр. 38.616
26 Децембра 1903. год.
Београд.

Господину Министру Унутрашњих Дела

По налогу Господина Министра од 20 овог месеца ПН — 34572, част је Управи поднети следећи извештај о стању ствари поводом Мартовских демонстрација, према актима које она има и које је од суда првостепеног за град Београд добила:

У недељу 23 марта ове године у 3 часа по подне демонстранти беху се упутили двору (Да ли само да прођу или демонстрирају не зна се) али су код Кварт Теразиског задржати и враћени натраг. Враћајући се, демонстранти су на уредништву *Малих Новина* полупали 19 прозора у вредности 38 дин., на канцеларији г. Живојина Величковића, адвоката, разбили једно велико окно у вредности 200 дин., на уредништву *Слоге* уништили су 8 прозора, једну пекскаоницу и један дивит, у вредности 54 дин., на штампарији Бојовића и Мићића полупали су прозора у вредности 34.20 дин., на кући Љубомира Бојовића власника *Вечерњих Новина*, уништили су готово све прозоре, рагастове, троја врата и знатан део канцеларијског намештаја, све у вредности 806.50 дин. и у уредништву *XX века* уништене су ствари у вредности 1200 дин.

Одатле су се разишли, већи део отишао је на Калимегдан, у парк, где је у том добу било врло много публике.

Полиција је била немоћна да заштити горње редакције, јер су демонстранти врло брзо ишли и што је по улицама а и са њима било много публике (махом деце и женскиња) која је изашла ради шетње а и ради обичне радозналости.

Изгледало је, да је код *XX* века демонстрација завршена, али није било тако. Неки полицијски органи покушали су да демонстранте хватају на Калимегдану, па је жандармерија, пешадија и коњица, јурнула кроз масу публике улицом Књаза Михаила идући из Дубровачке улице ка Калимегдану. — Тај је покушај био неразмишљен и фаталан. Публика је протестовала, а демонстранти окуражени прикупили су се. Њима пак притекли су у помоћ они елементи престонички који су при свакој ларми, при сваком скупу, при свакој и најневинијој демонстрацији први,

а то су деца и беспосличари. И ови су наставили демонстрирање. Ко је први употребио грубу силу, ударање каменицама и пуцање то се није могло утврдити. Демонстранти су тукли каменицама а чуо се и по неки пуцањ револвера, а жандармерија пуцала је врло много у ветар, али многи је пуцао и у публику нарочито гађајући. —

Управо била је формална туча од „Гранд Хотела“ до Қалимегдана све до самог мрака.

Из групе демонстраната страдали су: 1) Светислав Крстић, стол. калфа, стар 18 год., родом из Београда, убијен је пред Управом Монопола, у тренутку кад је једном жандарму каменом главом разбио.

2) Бата Поповић, ђак Св. Савске вечерње школе, стар 22 год., родом из Црне Горе, убијен је код „Гранд Хотела“.

3) Илија Аврамовић књиговођа код Најдлингера, родом из Аустро-Угарске, стар 26 год. и

4) Живка Матић, служавка, тешко су рањени код Калимегдана, од којих су повреда у болници умрли.

5) Милош Новаковић, калфа браварски, родом из Аустро-Угарске, тешко је повређен и у болници умро.

6) Михаило Павловић, ђак V разреда гимназије, стар 16 год., родом из Београда, тешко је рањен.

7) Владимир Јанковић, калфа стругарски, стар 17 год., родом из Биноваца у срезу Смедеревском, тешко је повређен.

8) Живојин Петровић, матурант из Београда, стар 20 год., лако је рањен.

9) Ђорђе Шевић, трговачки помоћник, родом из Блазнаве, стар 19 год., лако је рањен.

10) Божидар Катић, слуга из Крушевца, стар 16 год., лако је рањен и

11) Лазар Ристић, пиљар, родом из Турске, лако је рањен.

Дакле, двоје је на место убијено, троје је доцније умрло у болници од тешких повреда, свега је: погинуло 5, тешко рањено 2 и лако рањено 4.

За све ове убијене и рањене не зна се ко их је убио и ко ранио.

Од полицијских органа страдали су:

1) Сретен Трифуновић каплар жандарм, тешко је повређен,

2) Светислав Митрић ж. — редов, лако повређен,

3) Михаило Бркић ж. поднаредник, лако повређен.

4) Радосав Жежић ж. редов, лако повређен, 5) Обрен Симеуновић, 6) Никола Гашић, 7) Никола Кукавац. 8)

Сава Стојковић, 9) Чедомир Милосављевић, 10) Светозар Лазић, 11) Радиша Ницевић, 12) Милија Несторовић, 13) Тимотије Вељковић, 14) Тодор Стевановић, 15) Василије Радомировић, 16) Радомир Богдановић, 17) Христифор Савић, 18) Бранко Урошевић.

Осим ових повређених, чије су повреде лекарским прегледима утврђене, ударени су каменицама бив. чланови: г.г. Јевђелије Марковић и Радивоје Остојић, писари: г. Коста Туцаковић и бив. писар Мијајило Ђокић, али они лекарски нису прегледани.

И за све ове не зна се ко их је повредио.

Извештај о погинулим и рањеним штампан у Српским Носимама бр. 74 од 30 Априла ове год. Бр. 11554. тачан је. —

Више није било ни мртвих ни рањених.

Могуће је, да је био још који повређен али се нико није јавио, нити је полицији познато било пре а ни сада.

После тих демонстрација било је пуно разних измишљених гласова: како је преко стотине мртвих бачено у Саву и Дунав, како су сарањивани чак и по Топчидеру, како су ноћу сарањивани гомилама у гробљу, како је чак и у дворшту Управином потучено неколико жандарма који су одрекли послушност и ту одмах укопани и т. д., али то је све било измишљено причање.

Најбољи је доказ и то што се ни до сада нико не јави да каже, да је још неко погинуо или рањен.

Међутим, то је све било јавно на улици, пред масом света, који је сваког мртвог и рањеног видео и пратио. Чак и полицијски органи нису се близу ни приближавали мртвима и рањенима јер је гомила каменовала не само њих ну и сама кола општинска која су понела мртве и рањене у болницу. Дакле немогуће је било ма ког мртвог и рањеног сакрити, нити се то уопште у Београду да лако сакрити, јер ако ко нема фамилије, има пријатеља и познаника који би га бар сада потражили.

Ухапшено је за време демонстрације свега 123, од којих је одмах пуштено у слободу око 90, сви ђаци упућени су школској власти, а у притвору задржано је свега 14, у току истраге окривљено је још 13. Оптужено је суду свега 27 од тога броја 9 било је у затвору.

Поред штете код горе означених редакција оштећена је и гостионица „Српске Круне“ у полупаним прозорима и столовима у вредности 214 дин. и полупано је прозора на кући Николе Спашића у вредности 90 дин. Вредност поништених ствари износила је свега 2636.70 динара.

У затворима и за време ислеђења није био нико злостављан, нити је до данас ко оптужио ма ког полицијског органа за какво злостављање.

Прилажу се под *A.* и одговор иследника са два прилога.

Демонстрација је била у том циљу да протестује против намераваног укидања Устава (што је доцније и било) то и није дозвољавано и полиција је тада имала наредбу и дужност да демонстранте растера. Што се је она тако непријатно свршила, поред осталог, био је поглавито и тај узрок: хитно је у публику пуштена једна маса оружаних жандарма без икаквог реда, без икакве команде, па јој је заповедао како је ко стигао, а и сами жандарми радили су како је ко знао.

Тек после те демонстрације наређено је како треба поступати при већим нередима и уличним метежима.

Суду оптужени демонстранти после 29 маја тек. год. у путу милости ослобођени су од сваке одговорности, од државних органа није био нико оптужен и према њима није ништа предузимано.

По наредби Управника Београда члан, В. Ђ. Недић.

Као што се види овај се акт односи на изгреде који су претходили крвопролићу. Њиме се потврђује тачност ранијег званичног извештаја о броју погинулих и рањених. У њему се налази и интересантан податак у вези са стравичним гласовима о броју и судбини жртава. Иначе, при читању овог извештаја треба знати и узети у обзир да Управа града ни под новим режимом није била вољна да утврди и обелодани главне кривце за употребу оружја и других насилних мера, јер су у полицијским редовима остали на одговорним местима многи од ранијих службеника, међу којима и главни иследник Алимпић, који ће сада још и аванзовати и правити каријеру. Као значајан детаљ из овог извештаја треба истаћи да се у њему наводи да су жандарми безглаво водили борбу са демонстрантима. То су биле прве масовне политичке демонстрације у којима су се полицијским и жандармеријским снагама први пут супротстављале масе народа у одбрани слободе.

НАПОМЕНЕ

¹ Дотада су постојале три буржоаске странке: Радикална, Либерална, Напредњачка.

² По чл. 1 Закона о штампи од 18. децембра 1901. године штампа се није могла „подвржавати никаквим административним опоменама и мерама“. Предвиђене су „само“ извесне мере ограничења. Према чл. 5 штампар је био „дужан дати на реверс од свакога броја новина или повремених списа, кад се почне растурати или разашилати, по један примерак месној државној полицијској власти“. Чланом 9 је одређено да: „Новине и друге штампане ствари... може забранити државна полицијска власт само у случајевима ако налази да садрже: Увреду краља, краљице, њихових потомака и краљевих родитеља, или ако нападају и излажу подсмеху Уставом и законима одређени ред престолонаслеђа; позив грађана да устају на оружје противу законитих власти или на вршење дела која се казне по § 87 и 91 а, први став, казног законика“. По следећем пасусу истог чл. решење о забрани морало је бити достављено у року од 24 часа надлежном суду на потврду. А суд је био дужан да у року од 24 часа реши „има ли места забрани или нема“. Жалба на пресуду Првостепеног суда имала се такође предати у року од 24 часа. Касациони суд имао је да „за 24 часа од пријема ствар коначно расправља“. За „подстицање на злочине и преступе“ путем штампе предвиђене су чланом 18 казне од 6 месеци до три године. Према чл. 26 „Уљудна и пристојна критика уставних наређења и ма каквог другог закона не подлежи никаквој казни“. Али за клевету и увреду краља и његовог дома одређена је казна „затвором од 6 месеци до 5 година“, а за „клевете и увреде Народног представништва“ затвор од 2 месеца до 2 године (чл. 21). Поред тога по чл. 23 онај „ко ружи или исмева уставна права владаочева или Уставом и законима утврђени ред престолонаслеђа“ имао се казнити затвором од 6 месеци до 5 година. За позив „на непокорност према законима, законским уредбама или законским наредбама“ казна је износила затвор од 6 месеци до две године (чл. 25). За клевету нанету „члановима Народног представништва, јавним службеницима, представницима власти, свештеницима и грађанима који привремено врше какву јавну службу или испуњавају какву јавну дужност“ казна је била затвор од 1 до 18 месеци (чл. 28). Шта се подразумевало под клеветом и увредом утврђено је чланом 20, који казује да: „клевета по овом закону постоји онда, кад се противу једне личности неистинито наводи један факат, којим се вређа њена част и уди њеном угледу. А увреда постоји онда, кад се неуљудним тоном или непристојним изразима вређа част или карактер једне личности, а не наводи се противу ње никакав одређени факат“. (Зборник закона и уредаба у Краљевини Србији, књ. 56, стр. 770—789).

³ ИАБ, Варошки суд бр. 481/Н-16, 1903.

⁴ Одјек, 20, 1903.

⁵ ИАБ, Варошки суд 1903, 1943/О-10.

⁶ 2198/О-10.

⁷ Одјек, 30/109, 1903; 44/133, 1903; 60/149, 1903.

⁸ Одјек, 47/136, 1903. чл. „Зашто нам се забрањује лист“.

⁹ Исто.

¹⁰ ИАБ, бр. 6689/Н-98. Због овог чланка одговорни уредник Никола Дамјановић је био кажњен за увреду нанету управнику града новчаном казном од 300 динара, која се казна претварала у затвор од 30 дана у случају неплаћања.

¹¹ 7332/Н-104, 11059/Н-104, 11422/Н-104.

¹² ИАБ, 7912/Н-139. Одјек, 70, 1903, чл. „Једна депеша и један параграф“.

¹³ ИАБ, 8254/О-32. Одјек, 74/163, 1903.

¹⁴ К. 8254/О-32.

¹⁵ 8599/О-32.

¹⁶ Зборник закона и уредаба; књ. 58, стр. 118—139. По новом закону за издавање листа морала се положити кауција од 5000 динара. Мере „о узапћивању“ лакше су се могле спровести. Поред ранијих дела у преступу се уврстило и „распростирање нихилизма, комунизма...“ Осим тога три пута поновљена, од суда одобрена, заплена имала је за последицу обуставу даљег излажења листа. И предвиђене казне, по параграфима кривичног закона, биле су оштрије. Већ о демонстрацијама, 23 марта опозициона штампа није могла извести подробније своје читаоце. У штампарију Дневног листа, који се спремао да изађе у ванредном издању, упала је полиција и наредила да се растури слог. Одјек није могао да се достави читаоцима 24. марта, прво издање је забрањено, при штампању другог издања полицајци су „на смену седели у штампарији“ (Одјек, бр. 78/167, 1903; 79/168, 1903).

¹⁷ ИАБ, 9277/О-40. Одјек, 81/170, 1903, чл. „Теорије рђавих књижевника“.

¹⁸ Одјек, 82/171, 1903, чл. „Забране“.

¹⁹ Исто, 83/172. 193.

²⁰ Исто, 85/174. 193.

²¹ Исто, 90/179. 193.

²² Исто, 93/182. 193.

²³ Исто, 94/183. 1903 је последњи.

²⁴ ИАБ, 12709/12601 Ј, 12601/Ј, 14156/А-263 и даље.

²⁵ ИАБ, 15512/А-263.

²⁶ ИАБ, 12670/М-708.

²⁷ ИАБ К 13069/М-708. Одјек, 13, 1903.

²⁸ Одјек, 14, 1903.

²⁹ ИАБ, 7798/И-169.

³⁰ ИАБ, 8037/И-169.

³¹ ИАБ, 8536/И-169.

- ³² Уставна Србија, 71 — 1903.
- ³³ ИАБ, 8252; 8469/У-178, 8810/У-178.
- ³⁴ ИАБ, 8028/У-364; 10371/У-374. *Одјек*, 69, 1903. *Разговори-одговори*, 72, „Шта хоће Цинцар-Марковићев кабинет“.
- ³⁵ ИАБ, 10938/У-443.
- ³⁶ *Српска застава*, 7, 1903.
- ³⁷ ИАБ, 1160/Д-64.
- ³⁸ 1349/Д-64.
- ³⁹ 1653/С-93, 3—25—1903.
- ⁴⁰ ИАБ К. 3085/С-169.
- ⁴¹ 3641/С-169.
- ⁴² 3641.
- ⁴³ ИАБ, бр. 3737/С-169.
- ⁴⁴ К бр. 3737/С-169.
- ⁴⁵ К бр. 4208/Д-132.
- ⁴⁶ ИАБ, бр. 3648/Ц-196; бр. 3648; 6—96—1903.
- ⁴⁷ *Српска застава*, 63, 1903.
- ⁴⁸ ИАБ, нумерисани акт.
- ⁴⁹ *Српска застава*, 66, 1903, написи: „То се не да сакрити“ и „Писма с Олимпа“.
- ⁵⁰ ИАБ, бр. 8596/С-422.
- ⁵¹ ИАБ, бр. 14079/371-Д.
- ⁵² *Мали журнал*, 23, 1903.
- ⁵³ ИАБ, бр. 3493.
- ⁵⁴ *Мали журнал*, 79, 1903.
- ⁵⁵ ИАБ, бр. 10265; бр. 8702.
- ⁵⁶ К бр. 8702/М-532.
- ⁵⁷ Фасц. 13—120—1903.
- ⁵⁸ *Мали журнал*, 81, 1903.
- ⁵⁹ ИАБ, 8632/М-542.
- ⁶⁰ К. бр. 8632/М-542.
- ⁶¹ Фасц. 13—121 — 1903.
- ⁶² Илустровано издање *Малог журнала*, 22, 1903.
- ⁶³ У. 12351/С-526.
- ⁶⁴ ИАБ К бр. 14314/П-139.
- ⁶⁵ *Дневни лист*, 56, 1903.
- ⁶⁶ ИАБ, Варошки суд, бр. 10187/Д-213.
- ⁶⁷ *Дневни лист*, 68, 1903, чланак „Нароч диже главу“.
- ⁶⁸ ИАБ, 8533/Д-255.
- ⁶⁹ 8847/Д-255.
- ⁷⁰ 9088/Д-255. Фасц. 13—18—1903.
- ⁷¹ *Штампа*, 18, 1903, чланак „Политички романи“.
- ⁷² *Штампа*, 75, 1903.
- ⁷³ ИАБ, 8597/Ш-3.
- ⁷⁴ 8988/Ш-3; 3149, Фасц. 13—119—1903.
- ⁷⁵ *Штампа*, 80, 1903.
- ⁷⁶ ИАБ, 9274/Ш-6.
- ⁷⁷ *Штампа*, 103, 1903.
- ⁷⁸ ИАБ, 12136/С-538.
- ⁷⁹ Фасц. 22—39 — 1903.
- ⁸⁰ *Трговински гласник*, 64, 1903.
- ⁸¹ ИАБ, 8403/Т-84.
- ⁸² К. 8403/Т-84.
- ⁸³ 8633/Т-84; 8952/Т-84.
- ⁸⁴ *Трговински гласник*, 65, 1903.
- ⁸⁵ ИАБ, бр. 8534/Т-88; бр. 8859/Т-88.
- ⁸⁶ *Трговински гласник*, 72, 1903.
- ⁸⁷ *Народни лист*, 63, 1903; 83, 1903; 136, 1903. Уредник листа је био Сава Шибалић, њега су нарочито много нападали органи радикала и самосталаца.
- ⁸⁸ *Ново време*, 1, 1903.
- ⁸⁹ ИАБ, 898/Н-30.
- ⁹⁰ Фасц. 2—127 — 1903.
- ⁹¹ *Ново време* 2, 1903.
- ⁹² ИАБ, 2529/Н-62; К. 2529/Н-62; 2636/Н-62.
- ⁹³ *Ново време*, 3, 1903.
- ⁹⁴ ИАБ, бр. 4021/Н-86.
- ⁹⁵ *Радничке новине*, 23 је од 14. III 1903, а 24 је од 13. VI 1903.
- ⁹⁶ *Радничке новине*, 5, 1903.
- ⁹⁷ ИАБ, 1358/Н-146.
- ⁹⁸ 4107Н-146.
- ⁹⁹ К. 4107/Н-146.
- ¹⁰⁰ *Радничке новине*, 9, 1903.
- ¹⁰¹ *Исто*, 16.
- ¹⁰² *Исто*, 23.
- ¹⁰³ Живан Живановић, *Политичка историја Србије*, IV; Слободан Јовановић, *Влада Александра Обреновића*, III; Војо Маршићанин, *Управитељеве белешке*, Београд 1907; Никола Поповић, *Димитрије Туцовић, његов живот и рад*, Београд 1934; Драгиша Васић, *Деведсто трећа, мајски преврат*, Београд 1925; Триша Кацлоровић, *Мартовске демонстрације и мајски преврат 1903*, Београд, 1950.
- ¹⁰⁴ Правила од 1. IV 1877, чл. 28. Измене од 28. XI 1902.
- ¹⁰⁵ Војо К. Маршићанин, *Управитељеве белешке*, II, III, 106.
- ¹⁰⁶ *Нав. дело*, 111.
- ¹⁰⁷ ИАБ (Историски архив Београда), Варошки суд, бр. 11366/1903. Користим ову прилику да захвалим управи Историјског архива, нарочито његовом директору Вељку Купрешанину, за свесрдну услугу давањем дозволе за преглед несређених фондова.
- ¹⁰⁸ ИАБ, бр. 11662.
- ¹⁰⁹ ИАБ, бр. 11365. Сретен Трифуновић, жандармеријски каплар у свом исказу рекао је, између осталог: „Многи су покушавали да продру и испадали напред, па је тако кидисао и Љубомир Јовановић, правник, да прође поред мене, али га ја задржим, а он ме онда нападе, ухвативши ме левом руком за гушу а десном беше измахнуо да ме удари штапом. Ја одбијем намеравани удар штапом и ту приђу жандарм Светислав Митрић и стражар Миливоје Дамњановић, те га одвоје од мене. Одмах после тога, ударе ме једно-

времено две каменице и то једна у уста, те ми избије три љуба, а друга ме удаји у чело и раскрвави ме. У том су из руље осули многе камерице, те се ја повучем у квартал" (бр. 12406). Према исказу демонстранта Животе Видаковића, Димитрије Твцовић му је рекао, после демонстрације, да је и он „дошао у судар са жандармима и да је ударао" (бр. 11296). За време сукоба наишао је и трамвај, према Славији, у који су се одмах убацили демонстранти да би се тако пробали, али по наредби органа полиције и жандармерије кондуктер није хтео да вози даље (бр. 12400).

¹¹¹ *Трговински гласник*, 72, 1903.

¹¹² *Одјек*, 202, 1903.

¹¹³ 1) Светозар Станковић, калфа јорганџијски, 37 година стар; 2) Аврам Сасу, лимарски помоћник, 23 год.; 3) Хајим Конфино, ђак III разр. осн. школе, 11 год.; 4) Војин Војиновић, обућарски радник, 25 год.; 5) Коста Живковић, трг. помоћник, 23 год.; 6) Илија Бабић, шегрт обућ. 16 г.; 7) Тошко Моисиловић, келнер, 16 год.; 8) Витомир Мирковић, шегрт бравар, 14 год.; 9) Сретен Весовић, шегрт ковачки, 16 год.; 10) Драгутин Радић, обућарски шегрт, 15 год.; 11) Винценц Гутвајн, 15 год.; 12) Илија Стефановић, шегрт кожарски, 23 год.; 13) Коста Лазић, браварски помоћник, 19 год.; 14) Менахем Меоф, продавац ратлука, 17 год.; 15) Трифун Милосављевић, 15 год.; 16) Ђура Павловић, касапски шегрт, 14 год.; 17) Илија Митровић, ученик дрогеријски, 18 год.; 18) Челебон Конфино, шегрт снајдерски, 14 год.; 19) Самуило Кон, шегрт у трговини одела, 16 год.; 20) Радован Петровић, шегрт браварски, 16 год.; 21) Лазар Лазаревић, фотографски ученик, 17 год.; 22) Милан Николић, радник фабрике бонбона, 21 год.; 23) Богољуб Радовановић, радник шећерџијски, 18 год.; 24) Костадин Живковић, калфа, 19 год.; 25) Станислав Јовић, трг. помоћник, 16 год.; 26) Стојан Живковић, браварски шегрт, 18 год.; 27) Давид Леви, калфа обућарски, 19 год.; 28) Милан Милошевић, помоћник фабрике бонбона, 19 год.; 29) Милан Срећковић, машински радник у штампарији, 23 год.; 30) Василије Станковић, кочијаш, 24 год.; 31) Александар Миловановић, трг. пом., сада лаборант, 20 год.; 32) Светозар Дилберовић, шегрт код мењача, 17 год.; 33) Јован Миљковић, 18 год.; 34) Љубомир Милосављевић, казанџијски калфа, 22 год.; 35) Добривоје Ненадовић, стакларски радник, 16 год.; 36) Милош Марковић, шегрт обућарски, 16 год.; 37) Василије Парезановић, калфа бакалски, 17 год.; 38) Петар Бркић, мајстор ковачки, 48 год.; 39) Милан Даниловић, калфа бакалски, 16 год.; 40) Бранко Вукићевић, ученик пиварски, 16 год.; 41) Милутин Стојановић, келнер, 17 год.; 42) Иван Кићановић, шегрт обућарски, 15 год.; 43) Живана Марјановић, ђак II разр. основне школе, 12 год.; 44) Милорад Докић, калфа ковачки, 18 год.; 45) Димитрије Стефановић, зидарски радник, 17 год.; 46) Милутин Лавадиновић, млекаџија, 17 год.; 47) Драгослав Јовановић, без занима-

ња, 14 год.; 48) Бранислав Вуковић, калфа снајдерски, 20 год.; 49) Влајко Мартиновић, кројачки радник, 20 год.; 50) Риста Петровић, ученик машински у држ. штампарији, 17 год.; 51) Сава Максимовић, келнер, 18 год.; 52) Божићар Ристић, стаклорезац, 19 год.; 53) Душан Букуровић, месар, 18 год.; 54) Предраг Николић, кројачки радник, 18 год.; 55) Предраг Вукојевић, четкарски радник, 18 год.; 56) Драгомир Дунић, преписач код шпедитера, 18 год.; 57) Тихомир Симић, тишлер, шегрт, 16 год.; 58) Светозар Тешић, гвожђарски помоћник, 18 год.; 59) Станислав Боушек, ливац 15 год.; 60) Милорад Маринковић, штампарски ученик, 15 год.; 61) Мита Башић, машин. шлосер, 16 год.; 62) Дине Абденић, машин-шлосер у држ. штампарији, 18 год.; 63) Жарко Шировић, лимар, 25 год.; 64) Младен Милановић, керамичар, 21 год.; 65) Мијајло Јаковљевић, радник казанџијски, 39 год.; 66) Франц Турај, столарски радник, 17 год.; 67) Живадин Јанићијевић, шегрт у трг. радњи, 15 год.; 68) Стеван Земановић, фотографски радник, 16 год.; 69) Александар Бошковић, шегрт шустерски, 14 год.; 70) Доротеја Павличек, радница у кафани „Пивски извор", 24 год.; 71) Светозар Живановић, калфа, бакалски, 17 год.; 72) Михаило Бакић, лимарски радник, 30 год.; 73) Димитрије Гинић, коларски помоћник, 23 год.; 74) Радојица Сремчевић, берберски помоћник, 21 год.; 75) Светозар Милошевић, машин-шлосер, 18 год.; 76) Петар Богосављевић, ташнерски радник, 14 год.; 77) Драгутин Вељковић, позлатар, 41 год.; 78) Јован Вељковић, зидар, 31 год.; 79) Богдан Јовановић, опанчар, 26 год.; 80) Драгољуб Срећковић, радник браварски, 16 год.; 81) Ђорђе Ђирковић, стругарски радник, нема год.; 82) Павле Буљован, момак код Стевана Чурчића, новинара, 44 год.; 83) Петар Брад, штампарски радник, 17 год.; 84) Димитрије Николић, ковачки радник, 17 год.; 85) Константин Ристић, кројачки помоћник, 19 год.; 86) Марко Ракић, радник код дрвара, 26 год.; 87) Костадин Јовановић, покућар, 16 год.; 88) Андреја Мијушковић, ливац, 38 год.; 89) Јоца Свековски, месарски радник, 19 год. Овај списак непобитно доказује да се полиција највише окомила на радничку омладину

¹¹⁴ *Исто*.

¹¹⁵ Види приложени акт Управе града Првостепеном суду. За извесна лица молили су социјалистички прваци и други, Драгиша Лапчевић, књијар, Љуба Вуловић, чиновник Министарства финансије, Велимир Стојановић, администратор Маркарнице, и Коста Јовановић, да буду пуштена на слободу до судског претреса гарантујући „својим имањем и чашћу да они неће своју слободу злоупотребити" (бр. 14730)/Б-129.

¹¹⁶ Види акт Управе града.

¹¹⁷ *Одјек*, 102/192, 1903.

¹¹⁸ У једном поверљивом упутству управника града, Маршићанина, 28. марта стоји: „Најако се проносе гласови да ће се сутра а

поглавито у недељу, поновити улични метежи.

Услед тога скрећем Вам нарочиту пажњу на ово, и, наравно, на прикупљање гомила: радника, великошколаца и трговачких помоћника. Сваку гомилу покушаћете енергично растурити а о свему мене одмах известити. Употреба оружја од стране органа власти треба да се избегне, и само онда да се употреби ако би и од метежника оружје било употребљено.

У суботу увече, целу недељу преко дана и у недељу на ноћ, сав персонал кварта биће у кварту. Поједини писари могу обилазити делове кварта и уверавати се о стању истога, па се одмах враћати у канцеларију да се ту нађу на случај потребе.

На случај нереда и изласка целе жандармерије са њеним командантом или изласка војске, вреде наређења која сам онамад отпустио.

Нарочиту пажњу скрећем вам на продавнице оружја, муниције и динамита. Ви треба озбиљно да пазите: да ли ко у ово време купује ових артикала; који су купци; и на који се цел то купује, — па о свему да ме известавате“ (Државни архив Србије. Министарство унутрашњих дела II. 1904. Фасц. 2/54—1904. Са бројем ових фасцикула упознао ме је колега др Вук Винавер и ја му се на учињеној услузи и овом приликом свесрдно захваљујем).

¹¹⁹ Полиција је званично обавестила јавност да је приликом демонстрација погинуло пет лица, а двојица да су тешко рањена, док су четворица лакше рањена. Међутим, у народу се проносила вест „да је погинулих било много више, тако да су погинуле по ноћној тишини по 10—15 затрпавана у један гроб, а многи да су бачени у Дунав са везаним камењем за мртва тела“. (По интерпелацији посланика у Народној скупштини, 15. децембра 1903, председнику министарског савета и министру унутрашњих дела). Према приложеном извештају надлежних органа Управе града, поводом ове интерпелације, горњи званични подаци о жртвама су тачни.

¹²⁰ *Радник*, 12, 1905. Приликом прегледа листова у Народној библиотеци, библиотекар Аца Пејановић, својом свесрдном услужношћу, омогућио ми је да истраживачки посао обавим без застоја. Ја му зато и овде захваљујем.

¹²¹ У брошури Трише Кацлеровића се највише говори о уделу студената, што је разумљиво с обзиром да је аутор припадао студентском кругу, али из полицијских досијеа се види да је учешће трговачких помоћника и других радничких слојева обезбедило масовност демонстрацијама.

¹²² ИАБ, Варошки суд. бр. 10524/1903.

¹²³ *Исто*, 10551/1903.

TEMOIGNAGE DE LA RESISTANCE AU REGIME D'ALEXANDRE OBRENOVIC EN 1903 A BELGRADE

A. RADENIC

L'auteur de cette étude a exposé, en deux parties, les événements précédant la fin de la dynastie des Obrenović, événements manifestant au cours de cette époque fatale le mécontentement du peuple avec le régime. La première partie sous le titre «lutte dans la presse» contient des fragments et des commentaires des textes contre le régime parus dans la presse d'opposition. Cette presse, englobait la majorité des journaux et exerçait une grande influence sur l'opinion publique. Elle est classée dans cette étude par l'appartenance de partis et d'idéologies et suivie de constatations que les organes de tous les partis bourgeois, alors dans l'opposition, ainsi que ceux des socialistes étaient pleins d'attaques violentes contre le

régime. D'après les documents conservés en premier lieu dans les dossiers des tribunaux on voit en plus d'expressions offensantes, raison de la saisie des journaux par la police, le cours des procès intentés à la presse.

Le nombre de journaux d'opposition était grand et ils sont tous présentés ici par des choix plus ou moins grands suivis de commentaires.

Parmi ceux ayant publié le plus grand nombre de textes contre le régime figurent: l'organe de la Formation Indépendante des Radicaux *Odjek* (Echo), l'organe du Parti Radical *Ustavna Srbija* (Serbie constitutionnelle), l'organe du Parti Libéral *Srpska zastava* (Drapeau serbe) les organes du Groupe

Démocratique *Mali žurnal* (Petit journal), *Dnevni list* (Journal quotidien). Les journaux d'information *Štampa* (Presse), *Narodni list* (Journal populaire), *Trgovinski glasnik* (Messager commercial) se distinguaient aussi par des attaques intermittentes contre le régime. Pourtant parmi les publications les plus persécutées se trouvait *Novo vreme* (Temps nouveau) rédigé par les socialistes et le journal socialiste *Radničke novine* (Journal ouvrier) a été persécuté à ce point que les éditeurs ont cessé de le publier déjà plusieurs mois avant le changement du régime. Toute la presse attaquait le régime avec violence surtout la veille de la dictature ouverte du roi, inaugurée par le coup d'état du roi du 24 mars. A la suite de ce coup d'état révoquant la loi libérale sur la presse et remplaçant cette loi par une autre plus sévère, les critiques et les attaques se font de plus en plus rares.

La deuxième partie de l'étude parle de grandes démonstrations à Belgrade organisées le 23 mars contre le roi, son régime et ses plans sur la révocation de la Constitution et l'inauguration d'un régime de dictature ouverte. En plus de la description de ces démonstrations, des documents importants, surtout des rapports de police, sur ces démonstrations sont donnés à la suite de l'article.

Illustrations dans le texte:

- Fig. 1 — Première page du numéro saisi du journal «*Odjek*» (Echo) avec l'article *Coups patriotiques*.
- Fig. 2 — Le numéro saisi du journal «*Isti odjek*» (Le même Echo).
- Fig. 3 — Le numéro saisi du journal du parti radical *Serbie Constitutionnelle* avec l'éditorial «*Moyens illicites*».
- Fig. 4 — Numéro saisi du journal du parti libéral *Drapeau serbe* avec l'éditorial «*On ne peut pas le cacher*».
- Fig. 5 — Le numéro saisi du *Petit Journal* des démocrates avec l'éditorial «*Conspiration contre la Constitution et le sang serbe*».
- Fig. 6 — Le Numéro saisi du *Journal quotidien* avec l'éditorial «*Le peuple lève la tête*».
- Fig. 7 — Le numéro saisi du journal *Presse* avec l'éditorial «*Romans politiques*».
- Fig. 8 — Le numéro saisi de la seconde édition du premier numéro du *Temps Nouveau* socialiste.
- Fig. 9 — Faximilé de la décision de la Cour de Cassation sur l'annulation de la défense de diffuser la seconde édition du numéro un du *Temps Nouveau*.
- Fig. 10 — Le *Journal ouvrier* saisi avec un éditorial contre le Ministre de l'Intérieur.
- Fig. 11 — Faximilé de la plainte de la Préfecture de Belgrade contre le rédacteur en chef du *Journal Ouvrier*.
- Fig. 12 — Faximilé de l'affiche des commis de commerce — appel au meeting de protestation.
- Fig. 13 — Faximilé de la déclaration du meeting des commis de commerce.
- Fig. 14 — Faximilé de la décision de la Cour de Cassation confirmant la décision sur l'arrestation des participants aux démonstrations dénommés.
- Fig. 15 — Faximilé de l'acte du commissariat de Terazije informant que les organisateurs des démonstrations, Dimitrije Tucović, Trisa Kaclerović et Tasa Milojević ont traversé la frontière.
- Fig. 16 — Faximilé de la lettre de la rédaction des *Nouvelles du Soir* où elle déclare au Tribunal de renoncer à l'indemnité pour les dommages.